
ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Joan Robinson: An essay on Marxian economics, London, 1942. σ. VII+115

Ὁ σκοπὸς τοῦ βιβλίου τούτου εἶνε, ὡς ἐκτίθεται εἰς τὸν πρόλογον ὑπὸ τῆς ἰδίας τῆς συγγραφέως, ἡ σύγκρισις τῆς μαρξικῆς οἰκονομικῆς ἀναλύσεως πρὸς τὴν τρέχουσαν ἀκαδημαϊκὴν οἰκονομικὴν διδασκαλίαν. Ἐκείνη ἀπόψεως ἡ σύγκρισις αὕτη ἀποτελεῖ ἀναχρονισμόν, οὐχ ἦττον ὅμως ἡ νεωτάτη ἐξέλιξις τῆς οἰκονομικῆς σκέψεως συνεπαγομένη ἐν μέρει τοῦλάχιστον ἐπιστροφήν εἰς τὰς οἰκονομικὰς διδασκαλίας τοῦ Μαρξισμοῦ κατέστησε τὴν σύγκρισιν ταύτην ἐξόχως ἐνδιαφέρουσαν. Ἐκείνη ἀπόψεως ἀντιστρόφως καὶ ἡ νεωτέρα ἀκαδημαϊκὴ οἰκονομικὴ διδασκαλία δύναται εἰς πολλὰ σημεία νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἀνακαίνισιν τῆς μαρξικῆς οἰκονομικῆς ἀναλύσεως,

Βεβαίως, ἐφόσον τὸ ἀντικείμενον τῆς μελέτης τῆς R. εἶνε τὸ καθαρῶς οἰκονομικὸν τμῆμα τοῦ Μαρξισμοῦ, ὁ διαχωρισμὸς τούτου ἀπὸ τὸ κοινωνιολογικὸν τμῆμα τοῦ Μαρξισμοῦ καθίσταται ἀπολύτως ἀναγκαῖος, μολονότι ἡ R. ἀναγνωρίζει ὅτι ὁ διαχωρισμὸς οὗτος εἶνε ἐν μέρει ἀφύσικος. Παρὰ τοῦτο ὅμως οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῆ ὅτι καὶ μετὰ τὸν διαχωρισμὸν τούτον τὰ ἀντικείμενα τῆς μελέτης τῆς R. παρουσιάζει ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον.

Εἰς μίαν βραχεῖαν κοινωνιολογικὴν εἰσαγωγὴν θίγονται αἱ κύριαι διαφοραὶ μεταξὺ τῶν φιλοσοφικῶν καὶ κοινωνιολογικῶν βάσεων τῆς ὀρθοῦ δόξου καὶ τῆς μαρξικῆς οἰκονομικῆς διδασκαλίας. Αἱ διαφοραὶ αὗται κατὰ τὴν συγγραφέα εἶνε πρῶτον ὅτι ἡ ὀρθόδοξος οἰκονομικὴ διδασκαλία θεωρεῖ τὸ κεφαλαιοκρατικὸν σύστημα ὡς τμῆμα τῆς «αἰωνίας φυσικῆς τάξεως», ἐνῶ ὁ Μαρξ θεωρεῖ τοῦτο ὡς μίαν μεταβατικὴν φάσιν μεταξὺ τῆς φεουδαρχικῆς οἰκονομίας τοῦ παρελθόντος καὶ τῆς σοσιαλιστικῆς οἰκονομίας τοῦ μέλλοντος καὶ δεύτερον ὅτι ἡ ὀρθόδοξος οἰκονομικὴ διδασκαλία ὑπολαμβάνει ὅτι ὑφίσταται ἀρμονία συμφερόντων μεταξὺ τῶν διαφόρων κοινωνικῶν τάξεων, ἐνῶ ὁ Μαρξ ὑπολαμβάνει ὅτι ὑφίσταται ἀντίθεσις συμφερόντων μεταξὺ αὐτῶν. Ἐν τούτοις κατὰ τὸν Μαρξ ἡ κατάρρευσις τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ συστήματος δὲν εἶνε συνέπεια μόνον τῆς ἕνεκα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἐκμεταλλεύσεως ἀναποφεύκτως προκαλουμένης πάλης τῶν τάξεων ἀλλὰ καὶ τῶν ἐσωτερικῶς ἀναπτυσσομένων οἰκονομικῶν ἀντιφάσεων τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ συστήματος. Ἡ διαπίστωσις αὕτη ἀνακινεῖ τὰ ζητήματα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς συγκεντρώσεως καὶ τοῦ ἀτελοῦς ἀνταγωνισμοῦ, τῆς μονίμου ἀνεργίας (βιομηχανικὸς ἐφεδρικός στρατός), τῆς πτώσεως τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους καὶ τῶν οἰκονομικῶν κρίσεων.

Εἰς τὸ δεύτερον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου ἡ R. ἀσχολεῖται μὲ τοὺς ὀρισμοὺς ὀρισμένων ἐννοιῶν, αἱ ὑποῖαι εἶνε κεφαλαιώδεις διὰ τὰς οἰκονομικὰς διδασκαλίας τοῦ Μαρξισμοῦ. Αἱ ἐννοιαὶ αὗται εἶνε αἱ τῆς ἀξίας ἢ (τοῦ

κοινωνικῶς ἀναγκαίου χρόνου ἐργασίας), τοῦ σταθεροῦ καὶ τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου, τῆς ὑπεραξίας, τοῦ ποσοστοῦ ἐκμεταλλεύσεως, τῆς ὀργανικῆς συνθέσεως τοῦ κεφαλαίου καὶ τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους.

Εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου ἡ R. ἀσχολεῖται μὲ τὴν μαρξικὴν θεωρίαν τῆς ἀξίας καὶ γενικώτερον τῆς διανομῆς τοῦ κοινωνικοῦ εἰσοδήματος. Ἡ ἀξία τῶν ἀγαθῶν προσδιορίζεται ἀπὸ τὸν κοινωνικῶς ἀναγκαῖον πρὸς παραγωγὴν τῶν χρόνον ἐργασίας, ὁ πραγματικὸς μισθὸς καθορίζεται ἀπὸ τὴν προσφορὰν καὶ ζήτησιν ἐργασίας (καὶ τείνει νὰ ἐξισωθῆ κρὸς τὸ ἐλάχιστον συντηρήσεως τὸ ὁποῖον ἀπαιτεῖται πρὸς ἀναπαραγωγὴν τῆς ἐργατικῆς δυνάμεως). Ἡ ὑπεραξία εἶνε ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς παραγωγῆς καὶ τοῦ πραγματικοῦ μισθοῦ. Ἐπειδὴ ὁμοίως ἀφ' ἑνὸς ἡ ὀργανικὴ σύνθεσις τοῦ κεφαλαίου (σχέσις μεταξὺ τοῦ σταθεροῦ καὶ τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου) εἶνε διάφορος εἰς τὰς διαφόρους βιομηχανίας, μόνον δὲ τὸ μεταβλητὸν κεφάλαιον (μισθοδοτικὸν ἀπόθεμα) καὶ οὐχὶ τὸ σταθερὸν τοιοῦτον (μόνιμοι ἐγκαταστάσεις καὶ πρῶται ὕλαι) χρησιμεύει κατὰ τὴν διαδικασίαν τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἐκμεταλλεύσεως διὰ τὴν παραγωγὴν ὑπεραξίας καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ ποσοστὸν τῆς ἐκμεταλλεύσεως προσδιορίζομενον ἀπὸ τὴν σχέσιν τῆς ἀξίας πρὸς τὸν μισθὸν εἶνε σταθερὸν, ἔπεται ὅτι τὸ ποσοστὸν τοῦ κέρδους κατὰ μονάδα χρησιμοποιουμένου κεφαλαίου εἶναι διάφορον εἰς τὰς διαφόρους βιομηχανίας καὶ δὴ μεγαλύτερον ὅπου τὸ κατὰ ἐργάτην χρησιμοποιούμενον κεφάλαιον εἶναι ὀλιγώτερον καὶ μικρότερον ὅπου τὸ κατὰ ἐργάτην χρησιμοποιούμενον κεφάλαιον εἶναι περισσότερον. Τὸ πρόβλημα τοῦτο, μὲ τὸ ὁποῖον ἀσχολεῖται ὁ Marx εἰς τὸν τρίτον τόμον τοῦ «Κεφαλαίου», ἄγει τὴν R. εἰς τὸ ν' ἀμφισβητήσῃ τὴν κεφαλαιώδη διὰ τὸν Μαρξισμόν ἀρχὴν τῆς σταθερότητος τοῦ ποσοστοῦ τῆς ἐκμεταλλεύσεως, ἡ ὁποία εἶναι ἀδιερρήκτως συνδεδεμένη μὲ τὴν μαρξικὴν θεωρίαν τῆς ἀξίας καὶ τοῦ μισθοῦ.

Εἰς τὸ τέταρτον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου ἡ R. ἀσχολεῖται μὲ τὴν θεωρίαν τοῦ βιομηχανικοῦ ἐφεδρικοῦ στρατοῦ.

Εἰς τὸ πέμπτον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου ἡ R. ἀσχολεῖται μὲ τὴν μαρξικὴν θεωρίαν τῆς πτώσεως τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους. Εἶναι γνωστὸν ὅτι κατὰ τὸν Marx ἡ ἔντος τοῦ πλαισίου τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ συστήματος προοδεύουσα συσσώρευσις κεφαλαίου ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν μεταβολὴν τῆς ὀργανικῆς συνθέσεως τοῦ κεφαλαίου καὶ δὴ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἡ ἐπὶ τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου ἀναλογία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου (μόνιμων ἐγκαταστάσεων καὶ πρώτων ὑλῶν) αὐξάνει, μειουμένης ἀντιστοίχως τῆς ἀναλογίας τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου (μισθοδοτικὸν ἀπόθεμα). Δεδομένου ὁμοίως ἀφ' ἑνὸς ὅτι μόνον τὸ μεταβλητὸν καὶ οὐχὶ τὸ σταθερὸν κεφάλαιον χρησιμεύει κατὰ τὴν διαδικασίαν τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἐκμεταλλεύσεως διὰ τὴν παραγωγὴν ὑπεραξίας καὶ ἀφ' ἑτέρου ὅτι τὸ ποσοστὸν τῆς ἐκμεταλλεύσεως παραμένει σταθερὸν προκύπτει ὅτι τὸ ἐπὶ τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου ποσοστὸν τῆς ὑπεραξίας καὶ τοῦ κέρδους τείνει συνεχῶς νὰ κατέλθῃ. Εἰς τοῦτο συνίσταται ὁ κατὰ τὸν Marx νόμος ἢ καλύτερον τάσις τῆς πτώσεως τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους.

Ὁ νόμος οὗτος ἀποτελεῖ κατὰ τὴν συγγραφέα ἀπλὴν ταύτολογίαν : ἐὰν τὸ ποσοστὸν τῆς ἐκμεταλλεύσεως εἶναι σταθερὸν, τὸ ποσοστὸν τοῦ κέρδους πίπτει ἐφόσον τὸ κατὰ ἐργάτην χρησιμοποιούμενον κεφάλαιον αὐξάνει. Κατὰ συνέπειαν ὁ νόμος οὗτος βασίζεται καὶ πάλιν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς σταθερότη-

τος του ποσοστού της έκμεταλλεύσεως. Ἄλλ' ἡ ἀρχὴ αὕτη ἔρχεται εἰς ἀντίφασιν μὲ τὴν μαρξικὴν θεωρίαν τοῦ μισθοῦ. Διότι ἐὰν τὸ ποσοστὸν τῆς έκμεταλλεύσεως παραμένῃ σταθερὸν ὁ πραγματικὸς μισθὸς τείνει νὰ ἀνέλθῃ ἐφόσον ἡ παραγωγικότης τῆς κοινωνίας (λόγῳ τῆς τεχνικῆς προόδου καὶ τῆς συσσωρεύσεως κεφαλαίου) αὐξάνει. Οὐχ ἦτον ὁμοίως ἡ μαρξικὴ θεωρία τοῦ μισθοῦ συνίσταται ἀκριβῶς εἰς τὸ ὅτι ὁ πραγματικὸς μισθὸς τείνει νὰ εἶναι σταθερὸς (περιστρεφόμενος περὶ τὸ ἐλάχιστον συντηρήσεως τὸ ὁποῖον ἀπαιτεῖται πρὸς ἀναπαραγωγὴν τῆς ἐργατικῆς δυνάμεως). Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐνυπάρχει δυσχέρειά τις διὰ τὴν μαρξικὴν ἀνάλυσιν. Ἔτι πλέον πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἀκόμη καὶ μία θεωρία τῆς πτώσεως τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους βασιζομένη εἰς τὴν μείωσιν τῆς ὀριακῆς παραγωγικότητος τοῦ κεφαλαίου, ἐφόσον αὐξάνει ἢ κατὰ ἐργάτην χρησιμοποίησιν κεφαλαίου, θὰ ἦτο κάτι τελείως διάφορον τῆς μαρξικῆς θεωρίας τῆς πτώσεως τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους τῆς βασιζομένης εἰς τὴν προϋπόθεσιν τῆς σταθερότητος τοῦ ποσοστοῦ τῆς έκμεταλλεύσεως.

Ἐκεῖνο λοιπὸν τὸ ὁποῖον χρῆζει ἐπανεξετάσεως εἶναι τὸ ζήτημα τῆς σταθερότητος τοῦ ποσοστοῦ τῆς έκμεταλλεύσεως, ζήτημα, ὡς εἶναι εὐνόητον, ἀμέσως συνδεόμενον μὲ τὴν μαρξικὴν θεωρίαν τῆς ἀξίας καὶ τοῦ μισθοῦ. Διότι ἐὰν ἡ ἀρχὴ τῆς σταθερότητος τοῦ ποσοστοῦ τῆς έκμεταλλεύσεως δὲν ἰσχύῃ ἐὰν μὲ ἄλλους λόγους τὸ ποσοστὸν τοῦτο δὲν εἶναι πάντοτε σταθερὸν, εἶναι προφανές ὅτι δὲν κλονίζεται μόνον ὁ νόμος τῆς πτώσεως τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρος ἡ μαρξικὴ θεωρία τῆς ἀξίας καὶ τοῦ μισθοῦ.

Αἱ ἀνωτέρω σκέψεις (τόσον αἱ περιλαμβανόμεναι εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον ὅσον καὶ αἱ περιλαμβανόμεναι εἰς τὸ πέμπτον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου) εἰσάγουσιν ἐκ νέου τὴν R. (δι' ἄλλης καὶ οὐχί πλέον διὰ τῆς ἀκαδημαϊκῆς ὁδοῦ) εἰς τὸν κύκλον τῶν ἰδεῶν τῶν πολυκρότων θεωριῶν τοῦ σχηματισμοῦ τῶν τιμῶν τῶν ὑπηρεσιῶν τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὀριακῆς παραγωγικότητος αὐτῶν. Καὶ ὁ μὲν Marx ἔμμένει εἰς τὴν ὀρθόδοξον θεωρίαν τοῦ σχηματισμοῦ τῶν τιμῶν τῶν ἀγαθῶν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κόστους τῆς παραγωγῆς αὐτῶν· τὴν θεωρίαν ταύτην ἐτελειοποίησαν καὶ ἤγαγον μέχρι τῶν ἀκροτάτων συνεπειῶν ὁ Ricardo καὶ ὁ Marx ἀποκλείσαντες διαδοχικῶς τὸ ἔδαφος καὶ τὸ κεφάλαιον ἐκ τῆς διαδικασίας τοῦ σχηματισμοῦ τῶν τιμῶν τῶν ἀγαθῶν, οὕτω δὲ παρὰ τῷ Marx ἡ θεωρία αὕτη διεμορφώθη εἰς τὴν θεωρίαν τῆς ἀξίας-ἐργασίας· ἡ ἔγγειος πρόσσοδος καὶ ὁ τόκος ἀποτελοῦν, ἐντῷ πλαισίῳ τῆς θεωρίας ταύτης, δευτερογενῆ εἰσοδήματα προερχόμενα ἐκ τῆς διαδικασίας τῆς κεφαλαιοκρατικῆς έκμεταλλεύσεως· ἀντιθέτως αἱ νεώτεραι θεωρίαι τῆς ὀριακῆς παραγωγικότητος προσπαθοῦν νὰ ἐξηγήσουν τὸν σχηματισμὸν τῶν τιμῶν τῶν ὑπηρεσιῶν τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὀριακῆς παραγωγικότητος αὐτῶν· ἡ προσπάθεια ὁμοίως αὕτη στηρίζεται εἰς τὴν αἰωνίαν σύγχυσιν μεταξὺ τῆς φυσικῆς ἢ τεχνικῆς παραγωγικότητος τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς κατ' ἀξίαν παραγωγικότητος αὐτῶν· ἐν τούτοις εἰς τὴν πραγματικότητα οὐδόλως ἐμφανίζεται σύμπτωσις μεταξὺ τῆς φυσικῆς ἢ τεχνικῆς παραγωγῆσεως τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς κατ' ἀξίαν παραγωγικότητος αὐτῶν· ἀφθονωτέρα ἢ ποιτικῶς καλυτέρα παραγωγή ἐπὶ καλυτέρου ἔδαφους ἢ διὰ τελειωτέρων κεφαλαιακῶν ἐγκαταστάσεων ἢ τεχνικῶν μεθόδων οὐδόλως συνεπάγεται αὐξήσιν τῆς συνολικῆς ἀξίας τῆς παραγωγῆς (ἢ ὁποῖα θὰ ἐπήρ-

χετο εάν αί κατά μονάδα τιμαί παρέμενον σταθεραί)· τούναντίον προκαλεῖ πτώσιν τῶν τιμῶν· γενικῶς δὲ ὁ εἰς τοὺς διαφόρους συντελεστάς τῆς παραγωγῆς καταλογισμὸς τοῦ μεριδίου αὐτῶν ἐκ τοῦ συνολικοῦ προϊόντος τῆς παραγωγῆς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὀριακῆς παραγωγικότητος αὐτῶν προϋποθέτει ὅπως ὅποτε προσδιορισμὸν τῶν τιμῶν τῶν ἀγαθῶν, αἱ ὁποῖαι, ὡς γνωστόν, τείνουν κατ' ἀνάγκην νὰ ἐξισωθοῦν πρὸς τὸ κόστος τῆς παραγωγῆς τῶν ἀγαθῶν· ἀλλὰ καὶ τὸ κόστος τῆς παραγωγῆς τῶν ἀγαθῶν δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο εἰμῃ, τὸ ἄθροισμα τῶν ἀμοιβῶν τῶν ὑπηρεσιῶν τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς· πρὸ τῆς λογικῆς ταύτης δυσκολίας εὐρισκόμενα αἱ θεωρίαι τῆς ὀριακῆς παραγωγικότητος προϋποθέτουν τὸν προσδιορισμὸν τῶν τιμῶν τῶν ἀγαθῶν οὐχὶ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κόστους τῆς παραγωγῆς αὐτῶν ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ζητήσεως αὐτῶν (θεωρία τῆς τελικῆς χρησιμότητος)· ἐν τούτοις ἡ ζήτησις ἢ ἡ τελικὴ χρησιμότης τῶν ἀγαθῶν δὲν δύναται νὰ εἶναι προσδιοριστικὸς παράγων τῶν τιμῶν τῶν ἀγαθῶν, καθόσον δὲν εἶναι ἀναλλοιώτως δεδομένη ποσότης, ἀλλ' εἶναι καὶ αὕτη συνάρτησις τῶν τιμῶν τῶν ἀγαθῶν, αἱ ὁποῖαι τείνουν νὰ ἐξισωθοῦν πρὸς τὸ κόστος τῆς παραγωγῆς αὐτῶν· ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην ἀκόμη καὶ ἡ μαρξικὴ θεωρία τῆς ἀξίας, παρὰ τὸν μεταφυσικὸν χαρακτήρα καὶ τὴν μονομέρειαν αὐτῆς, ὑπερέχει τῶν θεωριῶν τῆς ὀριακῆς παραγωγικότητος· συνολικῶς ἀντιμετωπίζει τὸ πρόβλημα ἢ νεωτέρα μαθηματικὴ θεωρία τῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας, ἡ ὁποία ἐξετάζει τὰς τιμὰς τῶν ἀγαθῶν, τὴν ζήτησιν αὐτῶν καὶ τὸ κόστος τῆς παραγωγῆς ὡς συναρτήσεις ἐν τῷ πλαισίῳ συστήματος ἐξισώσεων.

Ἄλλὰ καὶ εἰδικώτερον ἢ κατ' ἀξίαν παραγωγικότητος τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ κεφαλαίου ἀπετέλεσε τὸ ἀντικείμενον ἀτελευτήτων ἀμφιοβητήσεων καὶ συζητήσεων, ἀπὸ τὰς ὁποίας εἶναι πλήρης ἡ ἱστορία τῆς θεωρητικῆς οἰκονομικῆς· ἡ θεωρία τῆς ἐγγείου προσόδου ἀπὸ τοῦ Smith καὶ τοῦ Ricardo μέχρι σήμερον περὶ οὐδὲν ἄλλο περιστρέφεται κατ' οὐσίαν εἰμῃ περὶ τὸ πρόβλημα τῆς κατ' ἀξίαν παραγωγικότητος ἢ μὴ τοῦ ἐδάφους· ὅσον ἀφορᾷ τὸ κεφάλαιον ἢ κατ' ἀξίαν παραγωγικότητος ἢ τοῦ ἢ ἰκανότητος τοῦ ὡς παρηγμένου (καὶ δυναμένου νὰ παράγεται) μέσου παραγωγῆς ὅπως προσθέτη εἰς τὴν ἀξίαν τῶν ἀγαθῶν ποσὸν ἀξίας (τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸ ἴδιον αὐτοῦ εἰσόδημα δηλ. τὸν τόκον) δὲν δύναται πλέον νὰ ὑποστηριχθῇ μετὰ τὰς ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀναλύσεις τῶν Böhm - Bawerk καὶ Schumpeter, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς κλασσικαὶ εἰς τὸ εἶδος τῶν.

Εἰς τὸ ἕκτον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου ἡ R. ἀσχολεῖται μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ἐνεργοῦς ζητήσεως. Εἰς τὸ πρόβλημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον εἶναι συνδεδεμένον μὲ τὴν τύχην αὐτόχρημα τοῦ καπιταλισμοῦ ὡς οἰκονομικοῦ συστήματος, ἡ ὀρθόδοξος ἄποψις ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τὸν νόμον τῶν διεξόδων τοῦ Say. Εἰδικώτερον ὑποστηρίζεται ὅτι καὶ τὸ τμήμα τοῦ κοινωνικοῦ εἰσοδήματος, τὸ ὁποῖον δὲν καταναλίσκεται ἀλλ' ἀποταμιεύεται, δημιουργεῖ ζήτησιν, καθόσον στρέφεται πρὸς τὰς βιομηχανίας μέσων παραγωγῆς καὶ τελικῶς μεταβάλλεται εἰς μισθοὺς τῶν ἐργατῶν τῶν βιομηχανιῶν τούτων, ἢ τοῖς εἰς ζήτησιν ἀγαθῶν καταναλώσεως. Ἀντιθέτως ἡ μαρξικὴ ἄποψις τονίζει τὸ γεγονός τῆς δημιουργίας δυσαναλογίας μεταξὺ τῶν βιομηχανιῶν ἀγαθῶν καταναλώσεως καὶ τῶν βιομηχανιῶν μέσων παραγωγῆς. Ὁ λόγος τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἐκμεταλλεύσεως ὑπερβολικὸς περιορισμὸς τῆς ἀγοραστικῆς δυνάμεως τῶν ἐργατικῶν μαζῶν εἶναι ἡ αἰτία τῆς δυσαναλογίας ταύτης. Ἡ ὑπερβάλλουσα ἀποταμίευσις τῶν κεφαλαιούχων θὰ ἐστρέφετο πρὸς ἐπενδύσεις, ἢ τοῖς πρὸς τὰς βιομηχανίας μέσων παραγωγῆς ἐὰν ἀκριβῶς ὁ περιορισμὸς τῆς ἀγοραστικῆς δυνάμεως τῶν ἐργατικῶν μαζῶν καὶ ὁ συνεπεία τούτου περιορισμὸς τῆς ζητήσεως καὶ τῆς παραγωγῆς ἀγαθῶν καταναλώσεως δὲν ἐπενήργει ἀνασταλτικῶς ἐπὶ τῶν ἐπενδύσεων τούτων ἢ τοῖς ἐπὶ τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ πανίου

κεφαλαίου τῶν βιομηχανιῶν ἀγαθῶν καταναλώσεως. Μὲ ἄλλους λόγους ἡ δυσκολία τῆς πραγματοποιήσεως τῆς ὑπεραξίας καὶ τοῦ κέρδους εἰς τὰς βιομηχανίας ἀγαθῶν καταναλώσεως προκαλεῖ τὴν μείωσιν τῆς ζητήσεως εἰς τὰς βιομηχανίας μέσων παραγωγῆς. Οὕτως ἡ ἐπένδυσις ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ποσοστὸν τοῦ κέρδους καὶ τὸ ποσοστὸν τοῦ κέρδους ἐξαρτᾶται ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει ἀπὸ τὴν καταναλωτικὴν δύναμιν τῆς κοινωνίας. Εἶναι ἐπομένως ἀναγκαῖον νὰ οἰκοδομηθῇ μίᾳ θεωρία τοῦ κέρδους βασιζομένη ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐνεργοῦ ζητήσεως, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὁ Marx, στηρίξας τὴν θεωρίαν του τῆς πτώσεως τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς μεταβολῆς τῆς ὀργανικῆς συνθέσεως τοῦ κεφαλαίου, παρέλειψε νὰ κάμῃ. Ἡ διαπίστωσις αὕτη ὁδηγεῖ τὴν R. εἰς τὸ νὰ ἐπανεξετάσῃ εἰς τὸ ἔβδομον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου τὴν ὀρθόδοξον θεωρίαν τοῦ κέρδους.

Εἰς τὸ ὄγδοον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου ἡ R. ἐξετάζει τὴν γενικὴν θεωρίαν τῆς ἀπασχολήσεως. Ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἡ ὀρθόδοξος θεωρία διείπετο ἀπὸ τὴν ιδέαν ὅτι ἡ ἐπένδυσις ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἀποταμίευσιν καὶ ὅτι ἡ ἄνισος κατανομή τοῦ κοινωνικοῦ εἰσοδήματος, ἡ ὁποία ἐπιτρέπει εἰς τοὺς κεφαλαιούχους νὰ ἀποταμιεύουν, εὐνοεῖ τὴν ἐπένδυσιν καὶ κατὰ συνέπειαν τὴν οἰκονομικὴν πρόοδον. Ἡ θεωρία αὕτη, ἡ ὁποία ἤρχετο εἰς ἀντίθεσιν μὲ οὐσιώδη σημεῖα τῆς μαρξικῆς οἰκονομικῆς ἀναλύσεως, ἐκλονίσθη σοβαρῶς ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τῆς γενικῆς θεωρίας τῆς ἀπασχολήσεως τοῦ Keynes, τῆς ὁποίας ἡ R. δίδει μίαν περιεκτικὴν μὲν ἀλλὰ θαυμασίαν ἀνάλυσιν. Ἡ ὀρθόδοξος θεωρία ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὴν ὑπόθεσιν τῆς πλήρους ἀπασχολήσεως, ἐκ τῆς ὁποίας, κατὰ λογικὴν ἀνάγκην, συνάγεται τὸ περιεχόμενον αὐτῆς. Ἐπὶ πλήρους ἀπασχολήσεως ἡ ἐπένδυσις δὲν δύναται νὰ αὐξηθῇ ἄνευ ἐλαττώσεως τῆς καταναλώσεως καὶ ἀντιστρόφως πᾶσα ἐλάττωσις τῆς καταναλώσεως πρέπει νὰ ἀκολουθηθῇ ἀπὸ ἀντίστοιχον ἐπένδυσιν· οὕτως ἡ ἐπένδυσις ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἀποταμίευσιν. Ἄλλ' ἡ ὑπόθεσις τῆς πλήρους ἀπασχολήσεως δὲν ἐπιβεβαιοῦται πάντοτε ἐκ τῶν πραγμάτων. Ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ συστήματος τοῦ Keynes ἡ ἐπένδυσις δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἀποταμίευσιν ἀλλ' ἀπὸ τὰς προβλέψεις τῶν ἐπιχειρηματιῶν περὶ τῆς ἀποδοτικότητος τοῦ νέου κεφαλαίου ἐν συγκρίσει καὶ πρὸς τὸν τρέχοντα τόκον τῶν δανείων. Πᾶσα αὐξησης τῆς ἐπενδύσεως συνεπάγεται αὐξησης τοῦ κοινωνικοῦ εἰσοδήματος καὶ κατὰ συνέπειαν (δεδομένης μιᾶς ὠρισμένης ροπῆς πρὸς κατανάλωσιν) αὐξησης οὐχὶ μόνον τῆς καταναλώσεως ἀλλὰ καὶ τῆς ἀποταμιεύσεως· οὕτως ἡ ἀποταμίευσις ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐπένδυσιν καὶ οὐχὶ ἀντιστρόφως. Ἄφ' ἑτέρου πᾶσα αὐξησης τῆς ἀποταμιεύσεως συνεπάγεται μείωσιν τῆς ζητήσεως ἀγαθῶν καταναλώσεως, μείωσιν τοῦ κοινωνικοῦ εἰσοδήματος, μείωσιν τῆς ἀποδοτικότητος τοῦ κεφαλαίου καὶ μείωσιν τῆς ἐπενδύσεως. Ἡ ἀνάλυσις αὕτη συμφωνεῖ εἰς τὰς γενικὰς τῆς γραμμᾶς μὲ τὴν μαρξικὴν θεωρίαν τῆς σχέσεως μεταξὺ τῶν βιομηχανιῶν ἀγαθῶν καταναλώσεως καὶ τῶν βιομηχανιῶν μέσων παραγωγῆς καὶ τὸ γεγονός τοῦτο ὀρθῶς τονίζει ἡ R. Περαιτέρω ἡ R. ἐξετάζει τὴν νομισματικὴν ἄποψιν τῆς θεωρίας τῆς ἀπασχολήσεως. Κατὰ τὴν ὀρθόδοξον θεωρίαν ἡ ἐξίσωσις ἀποταμιεύσεως καὶ ἐπενδύσεως συντελεῖται αὐτομάτως διὰ τοῦ μηχανισμοῦ τῶν αὐξομειώσεων τοῦ τόκου. Ὁ τόκος καθορίζεται ἀπὸ τὴν προσφορὰν ἀποταμιεύσεων καὶ τὴν ζήτησιν δανείων διὰ νέας ἐπενδύσεις κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὥστε τὸ ἐκάστοτε ἐπίπεδον τοῦ τόκου νὰ ἀσφαλίζῃ τὴν ἐξίσωσιν ἀποταμιεύσεως καὶ ἐπενδύσεως. Οὐχ' ἦττον ὁ Keynes ἠμφισβήτησε τὴν θεωρίαν τοῦ προσδιορι-

σμού του τόκου διὰ τῆς προσφορᾶς καὶ ζητήσεως κεφαλαίων καὶ ἀντικατέστησε ταύτην διὰ νέας θεωρίας τουῦ τόκου, συμφώνως μὲ τὴν ὅποιαν ὁ τόκος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ποσότητα τουῦ ἐν κυκλοφορίᾳ χρήματος καὶ τὴν ζήτησιν χρήματος (προτίμησιν ρευστότητος). Καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἡ ἀνάλυσις τοῦ Keynes συμφωνεῖ εἰς τὰς γενικὰς τῆς γραμμᾶς μὲ τὴν μαρξικὴν ἀνάλυσιν, μολονότι τόσοσὸν ὁ Marx ὅσον καὶ ἡ σύγχρονος θεωρία τείνουν νὰ μειώσουν τὴν σημασίαν τῆς ἐπιδράσεως τοῦ νομισματικοῦ παράγοντος τοῦ τόκου ἐπὶ τῆς ἀπασχολήσεως.

Εἰς τὸ ἔνατον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου ἡ R. ἐξετάζει τὴν θεωρίαν τοῦ ἀτελοῦς ἀνταγωνισμοῦ καὶ δεικνύει καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τὴν ἐπιστροφὴν τῆς συγχρόνου ἀκαδημαϊκῆς θεωρίας εἰς τὴν μαρξικὴν οἰκονομικὴν ἀνάλυσιν.

Τὸ δέκατον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου εἶναι ἴσως τὸ πλεόν ἐνδιαφέρον καὶ τὸ πλεόν πρωτότυπον. Εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἡ R, ἐξετάζει τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιδράσεως τῶν ἀύξομειώσεων τῶν πραγματικῶν μισθῶν ἐπὶ τῆς ἀπασχολήσεως καὶ δεικνύει ὅτι εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ἀντιθέτως πρὸς ἄλλα σημεῖα, ἡ νεωτέρα θεωρία ὄχι μόνον δὲν σημειώνει ἐπιστροφὴν εἰς τὴν μαρξικὴν ἀνάλυσιν ἀλλὰ καὶ ἀντιτίθεται πρὸς ταύτην καὶ δὴ κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὥστε ἀπὸ τῆς συγχρόνου ἀπόψεως αὐτὸς οὗτος ὁ Marx νὰ φαίνεται ὡς ἀνήκων εἰς τὸ ὀρθόδοξον στρατόπεδον. Πράγματι ἡ ὀρθόδοξος θεωρία ὑποστηρίζει ὅτι ἡ αὔξησις τῶν πραγματικῶν μισθῶν τείνει νὰ μειώσῃ τὴν ἀπασχόλησιν, καθόσον εὐνοεῖ τὴν ἀντικατάστασιν τῆς ἐργασίας διὰ κεφαλαίου πρὸς τὸ συμπέρασμα τοῦτο συμφωνεῖ καὶ ὁ Marx, καθόσον θεωρεῖ ἐπιπροσθέτως ὅτι ἡ αὔξησις τῶν πραγματικῶν μισθῶν μειώνει τὸ κέρδος καὶ ἐπιβραδύνει τὴν συσώρευσιν κεφαλαίου καὶ δὴ κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὥστε ὁ βιομηχανικὸς ἐφεδρικός στρατός νὰ αὐξάνῃ ἐν σχέσει μὲ τὸ μισθοδοτικὸν ἀπόθεμα. Πρὸς τὰς ἀπόψεις ταύτας ἀντιτίθεται ἡ σύγχρονος θεωρία, ἡ ὅποια, ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Keynes, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ αὔξησις τῶν πραγματικῶν μισθῶν συνεπαγομένη μετὰθεσιν ἀγοραστικῆς δυνάμεως ἀπὸ τῶν κεφαλαιούχων εἰς τοὺς ἐργάτας προωθεῖ τὴν ζήτησιν ἀγοθῶν καταναλώσεως καὶ οὕτω τείνει νὰ αὐξήσῃ τὴν ἀπασχόλησιν.

Εἰς τὸ τελευταῖον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου ἡ R. ἀνακεφαλαιώνει τὰ θιγένητα προβλήματα (τὰ ὅποια διαιρεῖ εἰς δύο κεφαλαιώδεις κατηγορίας : τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν διανομὴν τοῦ κοινωνικοῦ εἰσοδήματος καὶ τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸ μέγεθος τοῦ κοινωνικοῦ εἰσοδήματος) καὶ ἀπαριθμεῖ τὰ εἰσέτι ἀμφισβητούμενα σημεῖα.

Τὸ βιβλίον τῆς R. χαρακτηρίζεται ἐν τῷ συνόλῳ ἀπὸ ἀξιόλογον κριτικὴν διάθεσιν, περιεκτικότητα εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν ἰδεῶν ἀλλὰ καὶ μεγάλην σαφήνειαν, ἐν πολλοῖς δὲ καὶ πρωτοτυπίαν. Παρὰ δὲ τὰς ἐπιφυλάξεις τὰς ὁποίας δύναται τις νὰ ἔχη ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ, ἰδίᾳ καθόσον ἀφορᾷ τὴν ἔξαρσιν τῶν θεωριῶν τῆς ὀριακῆς παραγωγικότητος, ἀπογελεῖ ἀναμφισβητήτως μίαν ἀξιοσημεῖωτον συμβολὴν εἰς τὴν νεωτέραν οἰκονομικὴν θεωρίαν.

ΑΝΔΡ. ΣΑΟΥΝΑΤΣΟΣ

F r. H a y e k, The pure theory of capital, 1941, σελ. XXXI+454.

Ὁ καθηγητής Hayek δικαιολογεί τὴν ἀπασχόλησίν του μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ κεφαλαίου ἀπὸ μιᾶς ἐντελῶς ἀφηρημένης θεωρητικῆς σκοπιᾶς ἐπικαλούμενος τὴν ἀνάγκην μιᾶς τοιαύτης ἐρεύνης διὰ τὴν ἐξήγησιν τῶν φαινομένων τῶν οἰκονομικῶν διακυμάνσεων. Θέτει δὲ ὡς εἰδικὸν σκοπὸν τῆς ἀναλύσεώς του τὸν διαχωρισμὸν τῆς θεωρίας τοῦ κεφαλαίου ἀπὸ τὴν θεωρίαν τοῦ τόκου καθόσον ἢ μέχρι τοῦδε ὑπαγωγή τῆς πρώτης εἰς τὴν δευτέραν ἀπετέλεσε πρόσκομμα εἰς τὴν συστηματικὴν ἐρευναν τοῦ προβλήματος τοῦ κεφαλαίου.

Οὐσιαστικῶς δλόκληρος ἢ «Καθαρὰ Θεωρία τοῦ Κεφαλαίου» δὲν εἶναι παρὰ μία προσπάθεια τελειοποιημένης ἀναδιατυπώσεως τῶν αὐτῶν πάντοτε ἀπόψεων τοῦ συγγραφέως περὶ κεφαλαίου, γνωστῶν κυρίως ἀπὸ τὰ ἔργα *Prices and Production* καὶ *Profit, Interest and Investment* ὅπου ἀναπτύσσονται συναφῶς πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τῶν φαινομένων τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου. Καὶ εἰς τὸ νέον ἔργον ἢ διάρθρωσις τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐκάστοτε ἀκολουθουμένης τεχνικῆς μεθόδου παραγωγῆς συγκεντρώνει δλόκληρον τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ἐρεύνης. Τὸ οἰκονομικῶς ἐνιαῖον τοῦ κεφαλαίου, ἢ κοινωνικὴ του ὑπόστασις καὶ λειτουργία παραμελοῦνται ἐντελῶς.

Ἡ ἐξαιρετικῶς ἐπιμελὴς καὶ λεπτομερειακὴ ἐπεξεργασία τοῦ θέματος τείνει καταφανῶς πρὸς τρία τινά. Ἀπὸ γενικωτέρας μὲν ἀπόψεως ἀποβλέπει εἰς τὴν ἀνασκευὴν ὠρισμένων σημείων τῆς ἀντιλήψεως Jevons, Böhm-Bawerk, Wicksell, τὴν ὅποیان καὶ ὁ συγγραφεὺς ἀκολουθεῖ κατὰ βάσιν. Τὰ σημεία αὐτὰ εἶναι ὠρισμένα «ἀπλοποιήσεις» αἱ ὅποϊαι ἀπεδείχθησαν «ἄχρηστα ὄργανα», ὡς μὴ προσαρμοζόμεναι εἰς τὴν πολύπλοκον φύσιν τοῦ προβλήματος τοῦ κεφαλαίου. Δι' αὐτοῦ ὁ Hayek ἀναφέρεται εἰδικῶς εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς μέσης παραγωγικῆς περιόδου, τὴν ὅποیان ἀναγνωρίζει ἀκατάλληλον νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν σημασίαν τοῦ παράγοντος τοῦ χρόνου εἰς τὴν διαδικασίαν τῆς παραγωγῆς. Εἰς τὴν θέσιν της φέρει τὴν «περίοδον ἐπενδύσεως» λαμβάνων «ὡς θεμελιῶδες γεγονός» τὴν μεταβολὴν εἰς τὰς περιόδους διὰ τὰς ὅποϊας ἐπενδύονται αἱ συγκεκριμένα μονάδες χρησιμοποιουμένων πόρων, δηλαδὴ τὸ χρονικὸν διάστημα τὸ ὅποϊον διαρρέει μεταξὺ τῆς χρησιμοποιήσεως μιᾶς μονάδος τοῦ «ρεύματος τῶν ὑπηρεσιῶν τῶν μονίμων πόρων (input) καὶ τῆς στιγμῆς ὅπου θὰ εἶναι ἐτοίμη ἢ ποσότης προϊόντος (output) ἢ ὀφειλομένη εἰς αὐτό».

Ἄκόμη περισσότερο προδήλος εἶναι ἡ προσπάθεια τοῦ συγγραφέως, σύμφωνα πρὸς συνήθη τακτικὴν του, νὰ καταρρίψῃ τὴν ἀσκηθεῖσαν κριτικὴν κατὰ τῶν μνημονευθέντων ἔργων του μὲ μίαν «εὐρυτέραν συστηματικὴν ἀνάπτυξιν τῆς θέσεώς του», ὅχι δι' ἀντικρούσεως τῶν προταθέντων ἐπιχειρημάτων. Χαρακτηριστικὸν αὐτῆς τῆς ἐπιδιώξεως εἶναι ὅτι ἡ ἀνάλυσις του τείνει νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὸ ἀληθὲς πνεῦμα τῆς ἀντιλήψεώς του δὲν εὐρίσκεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς ὠρισμένας παρατηρήσεις αἱ ὅποϊαι ἔχουν ἀπευθυνθῆ κατ' αὐτῆς. Π. χ. σχετικῶς μὲ τὴν ἐπίδρασιν τὴν ὅποیان ἔχει μίαν μεταβολὴν τοῦ τόκου εἰς τὴν κεφαλαιουχικότητα τῆς παραγωγῆς ὁ Hayek ἐξηγεῖ ὅτι «θὰ γίνῃ χρῆσις περισσοτέρου ἢ ὀλιγοτέρου κεφαλαίου εἰς τὴν βιομηχανίαν ὡς σύνολον, ὅχι διότι ἡ ἀναλογία μεταξὺ κεφαλαίου καὶ ἐργασίας (καὶ ἐπομένως ἢ τεχνικὴ τῆς παραγωγῆς) ἤλλαξε εἰς οἰανδήποτε βιομηχανίαν ἀλλὰ

μόνον διότι μετεβλήθη τὸ σχετικὸν μέγεθος τῶν ομάδων βιομηχανιῶν, αἱ ὁποῖαι χρησιμοποιοῦν ἐν συγκρίσει πολὺ ἢ ὀλίγον κεφάλαιον. Ἐνδέχεται ἡ τεχνικὴ τῆς παραγωγῆς νὰ μὴ ἔχη μεταβληθῆ εἰς καμμίαν ἐπιχείρησιν. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔχει συμβῆ εἶναι ἀπλῶς ὅτι αἱ βιομηχανίαι τῶν ὁποίων τὰ ἔξοδα παραγωγῆς ἠλαττώθησαν συνεπείᾳ τῆς πτώσεως τοῦ τόκου περισσότερο ἀπὸ τὰ ἔξοδα ἄλλων ἐπεξετάθησαν εἰς βάρος τῶν τελευταίων τούτων».

Καὶ ἄλλο δεῖγμα αὐτῆς τῆς προσπαθείας τοῦ συγγραφέως εἶναι ὅτι ἐν σχέσει πρὸς ὠρισμένας ἐννοίας υἱοθετεῖ τὴν ὁρολογίαν τῶν ὁπαδῶν τῆς ἀντιθέτου ἀντιλήψεως προφανῶς, διὰ νὰ τονίσῃ ὅτι καὶ εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ αἱ ἐννοιαὶ αὐταὶ δὲν ἔχουν διάφορον περιεχόμενον. Οὕτω ἀναφέρεται εἰς τὰς ὑπηρεσίας τῶν μονίμων πόρων, εἰς τὰς ὑπηρεσίας τῶν ἀγαθῶν κεφαλαίου, εἰς τὸ προϊόν τῆς παραγωγῆς, εἰς τὸ εἰσόδημα ὡς εἰς ρεῦμα, ὄρον προορισθέντα ἀπὸ τὴν ἀντίθετον παράταξιν νὰ ἀποδώσῃ τὸ διηνεκὲς τῆς παραγωγῆς καὶ τοῦ κεφαλαίου.

Τρίτη χαρακτηριστικὴ τάσις τῆς ἀναλύσεως τοῦ Hayek εἶναι ἡ ἐκδηλουμένη εἰς τὴν ἐνατένισιν τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐρεῦνης ὡς προβλήματος ἰσορροπίας δυναμικῶν τάσεων. Ὁ συγγραφεὺς υἱοθετῶν αὐτὴν τὴν κατεύθυνσιν προφανῶς ἐπιδιώκει μεθοδολογικὴν μᾶλλον ἢ οὐσιαστικὴν προσαρμογὴν τῆς ἀναλύσεως τοῦ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς νεωτέρας ἀγγλικῆς οἰκονομικῆς θεωρίας, ἴσως ὑπὸ τὴν ἀμεσωτέραν ἐπίδρασιν τοῦ νεωτέρου ἔργου τοῦ καθηγητοῦ Hicks. Οὕτω ἐπεδίωξε τὴν ἀνάπτυξιν μιᾶς θεωρίας γενικῆς ἰσορροπίας ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ὅτι αὕτη θὰ ἀναφέρεται εἰς τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις ομάδων βιομηχανιῶν καὶ εἰς τὴν ἀλληλεπίδρασιν τῶν μεταβολῶν αὐτῶν τῶν σχέσεων καὶ ὄχι εἰς τὴν βραχυχρόνιον ἰσορροπίαν μιᾶς μεμονωμένης ἐπιχειρήσεως ἢ ὁμάδος ἐπιχειρήσεων ὡς γίνεται συνήθως εἰς τὴν θεωρίαν. Πρὸς τούτοις ἀπομακρύνει τὴν ὑπόθεσιν τῆς στασίμου καταστάσεως τῆς οἰκονομίας ὡς ἰδιαίτερος ἄχρηστον, δεδομένου ὅτι τὸ κύριον πρόβλημα εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ κεφαλαίου, τὸ πρόβλημα τῆς ἐπενδύσεως ἔχει ἀκριβῶς ὡς περιεχόμενον τὴν ἀμοιβαίαν ἐξάρτησιν καὶ ἀλληλεπίδρασιν τῶν σχεδίων τῶν διαφόρων ἐπιχειρηματιῶν καὶ τὰς μεταβολὰς τὰς ὁποίας συνεπάγεται ἢ μὴ σύμπτωσις τῶν σχεδίων καὶ ἡ ἀσυμφωνία τῶν προβλέψεων πρὸς τὴν πραγματικὴν ἐξέλιξιν τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων.

Χαρακτηρίζει τὸ περιεχόμενον τοῦ ἔργου τοῦ ὡς «μίαν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν δυναμικὴν ἀνάλυσιν τῆς κεφαλαιουχικῆς παραγωγῆς», καὶ τὴν κατεύθυνσιν τὴν ὁποῖαν δίδει εἰς τὴν προσπάθειάν του ὡς μίαν «ἐπέκτασιν τῆς ἐννοίας τῆς ἰσορροπίας ἢ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν γέφυραν ἀπὸ μίαν ἀνάλυσιν ἰσορροπίας πρὸς τὴν αἰτιολογικὴν ἐρμηνείαν».

Οὕτω ὁ Hayek, ἐπιχειρῶν τὴν πλήρη ἀναδιατύπωσιν τῆς θεωρίας τοῦ κεφαλαίου ἐπιδιώκει νὰ τὴν βελτιώσῃ ἀπὸ τριῶν πλευρῶν. Μὲ τὸ σχῆμα τῆς ἰσορροπίας θέλει νὰ τὴν ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τὴν παράστασιν τοῦ κεφαλαίου ὡς μέσου ὄρου ἢ ἀθροίσματος περιόδων ἐπενδύσεως καὶ νὰ ἐμφανίσῃ τὴν ἀλληλουχίαν καὶ ἀμοιβαίαν σχέσιν εἰς τὴν ὁποῖαν εὐρίσκονται αἱ μονάδες τῶν χρησιμοποιουμένων πόρων (units of input). Ἐμφανίζει τὴν σειρὰν τῶν περιόδων κατὰ τὰς ὁποίας ἀναμένονται τὰ προϊόντα διαφόρων μονάδων χρησιμοποιουμένων πόρων ὡς τὴν συνάρτησιν αὐτῶν τῶν μονάδων (input function).

τὴν σειράν τῶν περιόδων κατὰ τὰς ὁποίας ἀναμένονται αἱ διάφοροι μονάδες προϊόντος τῆς παραγωγῆς ὡς τὴν συνάρτησιν τοῦ ἀποτελέσματος τῆς παραγωγῆς (output—function)

Παραδέχεται ὅτι θὰ ἀπετέλει σφάλμα ἢ συγκέντρωσις ὁλοκλήρου τῆς προσοχῆς εἰς τὸν κάθετον καταμερισμὸν τῶν ἔργων, δηλαδή εἰς τὴν γνωστὴν διάκρισιν τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας εἰς διάφορα στάδια, ἀναγνωρίζων ὡς ἐξ ἴσου σπουδαίαν τὴν διακλάδωσιν τῶν δραστηριοτήτων εἰς ἕκαστον στάδιον.

Σχετικῶς μὲ τὸν παράγοντα τοῦ χρόνου τονίζει ὅτι ἡ ἔννοια τῆς περιόδου ἐπενδύσεως ὡς συνόλου παραγωγικῆς διαδικασίας εἶναι τι τὸ ἀκαθόριστον καὶ λαμβάνει ὡς χρονικὰ διαστήματα ἔχοντα πραγματικῶς σημασίαν τὰς περιόδους διὰ τὰς ὁποίας ἐπενδύονται αἱ ἀτομικαὶ μονάδες τῶν χρησιμοποιουμένων διὰ τὴν παραγωγὴν πόρων. Ἐπίσης παραδέχεται ὡς «ἀναντιρρήτως ἀληθές» ὅτι σπανίως ἢ δεδομένη τεχνικὴ διάρθρωσις τῆς ἐπενδύσεως εἶναι τόσον ἀπλῆ ὥστε αἱ συγκεκριμέναι μονάδες προϊόντος τῆς παραγωγῆς νὰ ἀποδίδωνται ἄνευ ἄλλου εἰς συγκεκριμένας ἰσοσότητας χρησιμοποιουμένων πόρων. Ἐπίσης τονίζει ὅτι δὲν θεωρεῖ ἀναγκαίαν τὴν ἐρμηνείαν τῆς διακρίσεως τῶν μονίμων καὶ μὴ μονίμων πόρων κατὰ τρόπον ἀπόλυτον.

Ὅλαι ὁμοίως αὐταὶ αἱ προσπάθειαι βελτιώσεως εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς θεωρίας τοῦ κεφαλαίου εἶναι μορφολογικῆς φύσεως καὶ ἔχουν σκοπὸν νὰ ἐνισχύσουν ὡς τοιαῦται τὴν οὐσιαστικὴν θέσιν τοῦ προβλήματος τοῦ κεφαλαίου, ἢ ὁποία παραμένει πάντοτε ἡ αὐτή. Ὁ Hayek δέχεται πάντοτε τὸ μὴ μόνιμον τῶν ἀποτελούντων τὸ κεφάλαιον ἀγαθῶν ὡς τὸ οὐσιῶδες χαρακτηριστικόν των, τὸ ὁποῖον φέρει εἰς τὸ κέντρον τοῦ προβλήματος τοῦ κεφαλαίου τὴν συνεχῆ ἀνάγκην, ἀναπαραγωγῆς του. Δὲν παύει νὰ θεωρῇ ὅτι τὸ ἰδιαίτερον πρόβλημα τοῦ κεφαλαίου εἶναι τὸ «πρόβλημα διατὶ ἢ ὑπαρξίς ἐνός ἀποθέματος μὴ μονίμων πόρων παρέχει τὴν ἰκανότητα διατηρήσεως τῆς παραγωγῆς κατὰ τρόπον μόνιμον εἰς ἐπίπεδον ἀνώτερον παρ' ὅτι θὰ ἦτο δυνατὸν ἄνευ αὐτῶν». Δίδει δὲ ὡς ἐξήγησιν ὅτι αἱ προσωριναὶ ὑπηρεσίαι τῶν μὴ μονίμων ἀγαθῶν καθιστοῦν δυνατὴν τὴν ἐπένδυσιν τῶν μονίμων πόρων καὶ δι' αὐτοῦ αὐξάνουν τὴν ἀπόδοσίν των.

Δηλαδή καὶ εἰς τὴν νεωτέραν θεωρίαν πρόκειται πάντοτε περὶ τῶν ἐνδιαμέσων ἀγαθῶν τοῦ Böhm—Bawerk. Πράγματι, μολονότι ὡς ἀνεφέραμεν καὶ ἀνωτέρω, ὁμιλεῖ περὶ ρεύματος χρησιμοποιουμένων πόρων (input flow), περὶ ρεύματος τοῦ προϊόντος τῆς παραγωγῆς (output flow), περὶ μόνιμου ρεύματος εἰσοδήματος, ὁ Hayek τονίζει κατηγορηματικῶς ὅτι δὲν δύναται «νὰ λάβῃ σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν τὴν ἀντίληψιν περὶ τοῦ κεφαλαίου ὡς «ταμείου» (fund) ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀξίας ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀπορρέει ἐν μόνιμον ρεῦμα εἰσοδήματος». Ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἐπένδυσις προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀνάγκην ἀντικαταστάσεως τοῦ κεφαλαίου, τὸ οὐσιῶδες χαρακτηριστικόν του καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔχει σημασίαν εἶναι «ὄχι ὅτι παρήχθη τὸ κεφάλαιον ἀλλὰ τὸ ὅτι πρέπει νὰ ἀναπαραχθῇ», ὅψεις τοῦ προβλήματος συμπίπτουσαι εἰς τὴν στατικὴν οἰκονομίαν ἀλλὰ διακεκριμέναι εἰς τὴν δυναμικὴν.

Ἡ ἀνάπτυξις αὐτῆς τῆς θέσεως γίνεται διὰ μακρῶν εἰς τὸ δεύτερον καὶ τρίτον μέρος τοῦ ἔργου. Κατ' ἀρχὰς ἐν σχέσει πρὸς τὴν κλειστὴν πραγματικὴν οἰκονομίαν μιᾶς κομμουνιστικῆς κοινωνίας ὅπου μελετᾶται ἡ ἀπορροπία τῶν σχεδίων μιᾶς θελήσεως, τῆς κεντρικῆς ἀρχῆς. Τὸ πρόβλημα

έξετάζεται από δύο συναφών απόψεων: αφ' ενός της σχέσεως εις την οποίαν εύρσκεται ή επιδίωξις της μεγαλυτέρας παραγωγικότητος πρὸς τὰς ἀπασχολούσας χρόνον διαφόρους μεθόδους παραγωγῆς καὶ αφ' ἑτέρου της φύσεως καὶ της ἀμοιβαίας σχέσεως τῶν διαφόρων χρονικῶν διαστημάτων εις τὰ ὁποῖα ἀντιστοιχοῦν αἱ διάφοροι μέθοδοι παραγωγῆς. Ἡ δὲ ἔρευνα αὐτῶν τῶν σχέσεων συνίσταται εις μίαν μακρὰν ἀνάλυσιν της συναρτήσεως τῶν χρησιμοποιουμένων πόρων καὶ της συναρτήσεως τοῦ ἀποτελέσματος της παραγωγῆς ἐπὶ τῶν ἀντιστοιχῶν καμπυλῶν αἱ ὁποῖαι συνδυάζονται εις ἕν διάγραμμα μὲ τρεῖς διαστάσεις, ἀπεικονίζον σχηματικῶς τὴν παραγωγικὴν διαδικασίαν ἐν τῷ χρόνῳ. Μετὰ ταῦτα ἡ ἰσορροπία μελετᾶται εις μίαν πραγματικὴν ἀνταγωνιστικὴν οἰκονομίαν ὅπου ἀναφέρεται εις τὴν συμφωνίαν τῶν ἀνεξαρτήτων ἀπ' ἀλλήλων σχεδίων διαφόρων ἀτομικῶν θελήσεων. Εἰς τὸ τμήμα αὐτὸ ἐρευνῶνται ὡς προβλήματα παράλληλα ἢ ἀποταμίευσις, ἢ ἐπένδυσις καὶ ἢ «κατανάλωσις κεφαλαίου».

Ἔως ἐδῶ τὸ ποσοστὸν τοῦ τόκου λαμβάνεται ἀπλῶς ὡς τὸ «γενικὸν ποσοστὸν ἀποδόσεως τοῦ πραγματικοῦ κεφαλαίου». Ἐρευνᾶται εἰδικῶς εις τὸ τέταρτον μέρος τοῦ ἔργου ἐν σχέσει πρὸς μίαν χρηματικὴν οἰκονομίαν ἀπὸ της ἀπόψεως τῶν παραγόντων οἱ ὁποῖοι τὸ ἐπηρεάζουν βραχυχρονίως καὶ μακροχρονίως. Εἰς τὸ τμήμα αὐτὸ ὁ Hayek τείνει νὰ ἀποδείξῃ ὅτι εις τὴν «προτίμησιν ρευστότητος» διὰ της ὁποίας ὁ Keynes ἐρμηνεύει τὸ φαινόμενον τοῦ τόκου «ὑπόκειται ἢ ἐπίδρασις της παραγωγικότητος».

Ἡ παρακολούθησις τοῦ λογικοῦ οἰκοδομήματος μὲ τὸ ὁποῖον ὁ καθηγητὴς Hayek ἐπιδιώκει νὰ κατοχυρώσῃ ἀπὸ κάθε ἐπιχείρημα τὴν θέσιν της κατευθύνσεως τὴν ὁποίαν ἐχάραξε ὁ Böhm - Bawerk δὲν ὀδηγεῖ εις συμπέρασμα ἄλλο ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔχει ὑποστηρικθῆ καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὰς ὀλιγώτερον ἐξειλιγμένας μορφὰς της θεωρίας. Ὅσον καὶ ἐὰν λαμβάνεται φροντίς νὰ ἐξαλειφθῆ ἡ ἀπόλυτος ἀντιστοιχία μεταξύ μήκους της περιόδου ἐπενδύσεως καὶ ποσότητος τοῦ κεφαλαίου περιοριζομένη εις ἀπλὴν ἀντιστοιχίαν της μεγαλυτέρας παραγωγικότητος της ἐπενδύσεως πρὸς τὴν ἐπιμήκυνσιν της περιόδου ἐπενδύσεως τῶν συγκεκριμένων μονάδων ἢ ὁμάδων τῶν χρησιμοποιουμένων πόρων δὲν παύει νὰ ἰσχύῃ ἢ ἀντίρρησις ἢ ὁποῖα διευτώθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς κατὰ της κατευθύνσεως Böhm - Bawerk ; ἢ προσοχὴ συγκεντρώνεται εις ὅ,τι ἀποτελεῖ μίαν λεπτομέρειαν τοῦ ὅλου προβλήματος τοῦ κεφαλαίου ἢ ὁποῖα ἀφορᾷ μίαν πλευράν του, τὴν τεχνικὴν καὶ ἔχει ὡς ἐτονίσθη, ἱστορικὴν μᾶλλον ἢ οἰκονομικὴν σημασίαν. Τὰ αὐτὰ ἰσχύουν καὶ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα της ἀντικαταστάσεως τοῦ κεφαλαίου. Οὔτε δὲ καὶ πείθει ἡ τελευταία λεπτολόγος ἀνάλυσις τοῦ Hayek περισσότερον ἀπὸ τὰς παλαιότερας, ὀλιγώτερον ἐπεξεργασμένας, ὅτι ἡ πλέον μακροχρόνιος ἐπένδυσις της συγκεκριμένης μονάδος πόρων ἰσοδυναμεῖ πάντοτε πρὸς μεγαλυτέραν παραγωγικότητα.

Ὅσονδήποτε καὶ ἐὰν ἐξελιχθῆ ἢ κατεύθυνσις ἢ ὁποῖα θέτει εις τὸ κέντρον τοῦ προβλήματος τοῦ κεφαλαίου τὴν ἀναπαραγωγὴν τῶν κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν δὲν ἀναιρεῖται ἢ βασικὴ της ἀδυναμία νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν κοινωνικοοικονομικὴν λειτουργίαν τοῦ κεφαλαίου, ἔστω καὶ ἐντὸς τῶν παραδεδομένων ὁρίων μιᾶς ἐντελῶς ἀφηρημένης θεωρητικῆς ἀναλύσεως.

L. v. Mises, Nationalökonomie, Genf, 1940, σελ. 756.

Ἡ θεωρητικὴ οἰκονομικὴ τοῦ L. v. Mises δὲν εἶναι ἐμπειρικὴ ἀλλὰ a priori ἐπιστήμη. Θεωρεῖ τὴν οἰκονομικὴ ἐπιστήμη σὰν ἓνα τμήμα τῆς πραξεολογίας—μιας ἐπιστήμης καθολικώτερης, πού ἔχει ἀντικείμενό της τὴ λογικὴ σύλληψη τοῦ ἀνθρώπινου «πράττειν»—τὸ «πράττειν» αὐτὸ εἶναι ἀχώριστο ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινο «σκέπτεσθαι».

Ἡ πραξεολογία, σὰν ἐπιστήμη τοῦ ὄντος, δὲν ἀξιολογεῖ, δὲν ξέρει καλὸ καὶ κακὸ, ὀρθὸ καὶ σφαλερὸ, λογικὸ καὶ ἄλογο «πράττειν». Κάθε «πράττειν» εἶναι γι' αὐτὴν ἀντικείμενο τῆς ἔρευνάς της Ἐρευνᾷ τὸ ὄν τοῦ «πράττειν» καὶ ὄχι τὸ δέον τοῦ «πράττειν». Οἱ σκοποὶ ἄρα βρῖσκονται ἔξω ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς πραξεολογίας. Εἶναι δεδομένα πού δὲν μπορούμε ν' ἀναλύσουμε περισσότερο μὲ τὴ βοήθεια τῆς πραξεολογίας. Ἡ πραξεολογία ἀσχολεῖται μόνο μὲ τὰ μέσα πού ὀδηγοῦν στὸ σκοπὸ, τὸν ὁποῖο ἔχει θέσει ὁ «πράττων» ἄνθρωπος. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν οὐδετερότητα ἀπέναντι τῶν σκοπῶν πηγάζει ἡ ἀντικειμενικότητά της. Ἡ πραξεολογία δὲν ἀναφέρεται σὲ καμμιά κοσμοθεωρία, σὲ καμμιά ἠθικὴ, καὶ εἶναι χωρὶς ἀξιολογήσεις καὶ προϋποθέσεις. Ἐχει γενικὸ κύρος· εἶναι «ἀνθρώπινη».

Τὸ «πράττειν» τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἐνέργειά του στὸν κόσμον, μ' ὅλη τὴν ποικιλία καὶ τὴν ἀπειρία της. Ἡ πραξεολογία ὁμως δὲν ἐξετάζει τὸ ἄπειρο αὐτὸ ὑλικὸ παρὰ μόνο τὸν καθαρὸ του τύπον, πού τὸν ἀποτελεῖ ἡ κανονικότητα τῶν φαινομένων. Ἐξετάζει τὴν ἀνθρώπινη συμπεριφορὰ χωρὶς συγκεκριμένο περιεχόμενο καὶ συνεπῶς δὲν ἐξετάζει τὰ μέσα πού ὀδηγοῦν σὲ συγκεκριμένους σκοπούς, ἀλλὰ τὴν ἀνθρώπινη συμπεριφορὰ καθ' ἑαυτὴ κατὰ τὴν χρησιμοποίησιν καὶ ἀλλαγὴ τῶν μέσων, ἄσχετα μὲ τοὺς συγκεκριμένους σκοπούς, πού θέτει καὶ τὰ μέσα πού ἐφαρμόζει ὁ ἄνθρωπος. Τέτοια ὁμως γνώση δὲ μᾶς δίνει ἡ ἐμπειρία. Ὅσο λίγο προέρχεται ἡ λογικὴ καὶ τὰ μαθηματικὰ ἀπὸ τὴν ἐμπειρία, ἄλλο τόσο πηγάζει ἀπὸ τὴν ἐμπειρία αὐτὸ πού ξέρομε γιὰ τὸ «πράττειν» στὸν καθαρὸ του τύπον. Τὸ ὅτι εἴμαστε ὄντα σκεπτόμενα καὶ πράττοντα ὀφείλεται στὴν ἀνθρώπινη ιδιότητά μας. Ὅπως βλέπουμε, ἀκοῦμε, ἀναπνέουμε, ἔτσι σκεπτόμαστε καὶ «πράττουμε».

Τὶ εἶναι τὸ ὄν καὶ τὸ μὴ ὄν καθ' ἑαυτὰ δὲν μπορεῖ νὰ συλλάβῃ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς. Περιοριζόμαστε σὲ μιὰ περιοχὴ πού μπορούμε νὰ οἰκοδομήσουμε μὲ τὶς πνευματικὲς μας ἰκανότητες. Τὴν οὐσίαν τοῦ «πράττειν» τὴν γνωρίζομε ὡς «πράττοντες» ἄνθρωποι ἀπὸ μιὰ γνώση πού μᾶς δίδεται πρὸ πάσης ἐμπειρίας. Γιατί, ἂν δὲν εἴχαμε αὐτὴ τὴ γνώση, δὲν θὰ τὴν ἀποκτούσαμε μὲ καμμιά ἐκπαίδευση, φυσικὰ καὶ μὲ καμμιά ἐμπειρία. Ὁ ἀπριορισμὸς ὁμως αὐτὸς τῆς πραξεολογίας δὲν ἔχει καμμιά σχέση μὲ τὶς θεωρίες περὶ τῶν ἀπολύτων ἀληθειῶν, πού πρέπει νὰ ἰσχύουν ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινο «σκέπτεσθαι», ἀκόμα καὶ ὅταν δὲν τὶς γνωρίζει κανεὶς ἄνθρωπος. Ἡ ἔννοια τῆς ἀλήθειας ἔχει νόημα μόνον ὅταν ἀναφέρεται στὴ δυνατότητα τῆς ἀνθρώπινης σκέψεως. Ἡ πραξεολογία εἶναι ἀπριοριστικὴ καὶ ὄχι ἐμπειρικὴ ἐπιστήμη, γιατί ἡ γνώση τοῦ «πράττειν» εἶναι αὐστηρᾶς γενικότητος. Περιλαμβάνει προτάσεις πού ἰσχύουν ἀναγκαιῶς πάντοτε καὶ χωρὶς ἐξαιρέση, ἐφ' ὅσον ὑπάρχουν οἱ ὄροι τῆς ἰσχύος τους. Εἶναι μιὰ γνώση ἀνάλογη μὲ τὴν γνώση τῆς λογικῆς καὶ τῶν μαθηματικῶν. Συγκεκριμένα π. χ. ἐὰν πολλαπλασιάζεται τὸ ποσὸν τοῦ χρήματος ὑπὸ τοὺς ὄρους πού ἀκριβῶς θέτει

ή ποσοτική θεωρία, έπέρχονται κατ' ανάγκην τὰ ἀποτελέσματα πού καθορίζει ἀκριβῶς ἡ θεωρία αὐτή.

Ἡ πραξεολογία συνεπῶς καί ἡ θεωρητική οἰκονομική, ἡ ὁποία κατὰ τὸν Mises εἶναι τμημὰ της, εἶναι καθαρὰ ἐπιστήμη ἔννοιῶν. Οἱ προτάσεις της δὲν δίνουν τίποτε τὸ ὁποῖο δὲν περιλαμβάνεται στίς προϋποθέσεις της. Ὅπως οἱ προτάσεις τῆς γεωμετρίας περιλαμβάνονται στ' ἀξιώματά της ἔτσι καί οἱ προτάσεις τῆς πραξεολογίας περιλαμβάνονται στίς προϋποθέσεις της. Π. χ. στήν ἔννοια τοῦ χρήματος περιλαμβάνεται ὀλόκληρη ἡ διδασκαλία τῆς ποσοτικῆς θεωρίας. Ἡ ποσοτική θεωρία τίποτε δὲν προσθέτει, μόνον ἀναλύει. Ὑπ' αὐτὴ τὴν ἔννοια εἶναι φανερός ὁ ταυτολογικός της χαρακτήρας, ὅπως εἶναι καί τοῦ πυθαγορείου θεωρήματος σὲ σχέση μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ὀρθογωνίου τριγώνου. Ἀπ' αὐτὸ ὅμως δὲν μπορεῖ κανεὶς ν' ἀμφισβητήσῃ τὴν γνωστικὴ ἀξία οὔτε τοῦ πυθαγορείου θεωρήματος, οὔτε τῆς ποσοτικῆς θεωρίας τοῦ χρήματος.

Οἱ προτάσεις καί οἱ ἔννοιες τῆς πραξεολογίας δὲν μᾶς δίνουν ἄμεσα πλήρη γνώση τῆς πραγματικότητας. Εἶναι τὸ ὄργανον, τὸ μέσον γιὰ νὰ φθάσουμε στὴ γνώση τῆς πραγματικότητας. Θεωρία καί σύλληψη τῆς ζωντανῆς πραγματικότητας δὲν εἶναι ἀντίθετα. Χωρὶς θεωρία, χωρὶς γενικὴ ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπινου «πράττειν», δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ σύλληψη αὐτοῦ πού πραγματοποιεῖται στὸ ἀνθρώπινο «πράττειν». Ἡ ἀφετηρία τῆς πραξεολογίας δὲν εἶναι συμβατικότητα ἀξιωμάτων καὶ μεθόδων—εἶναι ἡ μία ἀπὸ τίς διαφορὲς της ἀπὸ τὴ μαθηματικὴ ἐπιστήμη—ἀλλὰ αὐτοσυνείδηση ἐκείνου πού πραγματοποιεῖται στὸ «πράττειν».

Ἐλατήριο τοῦ «πράττειν» στὴ θεωρητικὴ οἰκονομικὴ εἶναι τὸ ἀνικανοποίητο τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν ὑπάρχουσα κατάσταση καί ἡ παραδοχὴ τῆς δυνατότητας ὅτι μὲ τὴν ἀνθρώπινη συμπεριφορὰ μπορεῖ νὰ μετριάσθῃ αὐτὸ τὸ ἀνικανοποίητο. Τὸ «πράττειν» ὅμως αὐτὸ μπορούμε νὰ τὸ γνωρίσουμε στὸ «πράττειν» τοῦ ἀτόμου. Μόνον ἔτσι θὰ φθάσουμε στὴ γνώση τῶν κοινωνικῶν μορφῶν. Οἱ κοινωνικὲς μορφὲς δὲν εἶναι συγκεκριμένα αἰσθητές, ἂν δὲν συλλάβουμε τὸ ἀτομικὸ «πράττειν». Ὅταν μιᾶμε γιὰ ἀτομικὸ «πράττειν», δὲν ἔννοοῦμε ἓνα ἀόριστο ἀνθρώπινο «πράττειν», ἀλλὰ ἓνα ὠρισμένο «πράττειν» ἑνὸς ὠρισμένου ἀνθρώπου σ' ὠρισμένο χρόνο. Μὲ τὴν διαφορὰ ὅτι αὐτὸ τὸ «πράττειν» δὲν εἶναι μοναδικό, ξεχωριστὸ ἀπὸ τὸ «πράττειν» τῶν ἄλλων. Παρ' ὅλες τίς μεταβολὲς τοῦ περιεχομένου τοῦ «πράττειν» ἀπὸ ἄνθρωπο σ' ἄνθρωπο, ἡ διάρθρωση τοῦ «πράττειν» μένει ἀμετάβλητη, ἀκριβῶς ὅπως ἡ διάρθρωση τῆς λογικῆς τοῦ «σκέπτεσθαι». Ὅλοι αἱ προτάσεις τῆς πραξεολογίας ἀναφέρονται στὸ ἀνθρώπινο «πράττειν», πού εἶναι προσιτὸ στὸ ἀνθρώπινο «σκέπτεσθαι».

Τὸ ἔργο τῆς πραξεολογίας, ἄρα καί τῆς θεωρητικῆς οἰκονομικῆς, εἶναι νὰ προσδιορίσῃ ἀκριβῶς καί νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ ἀνθρώπινο «πράττειν». Ἐπειδὴ ἀναφέρεται στὴν ἐμπειρία δὲν θὰ πεῖ πῶς χάνει τὸν a priori χαρακτήρὰ της. Π. χ. ὅτι ἡ ἐργασία εἶναι συνδεμένη μὲ κόπο δὲν εἶναι πρόταση a priori. Μπορούσαμε νὰ φαντασθοῦμε ἓνα κόσμον, στὸν ὁποῖον ἡ ἐργασία δὲν θὰ ἦταν συνδεμένη μὲ κόπο. Ὅσο ὅσο στὸν κόσμον πού ζοῦμε ἡ ἐργασία συνδέεται μὲ κόπο. Τὸ γεγονός τοῦ κόπου τῆς ἐργασίας μᾶς τὸ διδάσκει ἡ ἐμπειρία. Δὲν τὸ διδάσκει ὅμως ἄμεσα. Δὲν ὑπάρχει ἐμπειρία πού νὰ μᾶς ἐμφανίζεται ὡς κόπος ἐργασίας. Ὑπάρχουν μόνον ἐμπειρικὰ γεγονότα τὰ ὁποῖα μὲ βία τὴν a priori νόησιν μᾶς ὀδηγοῦν στὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ κατάσταση τῆς ἀναπαύσεως μειώνει τὸ ἀνικανοποίητο περισσότερο ἀπὸ τὴν κατάσταση τῆς ἐργασίας. Βλέπουμε π.χ.

ὅτι ὑπάρχουν ἄνθρωποι, πού θεωροῦν τὸν ἐλεύθερο χρόνο τους ὡς ἀγαθὸ καὶ τὴν ἐργασία στὸ χρόνο τῆς ἀναπαύσεώς τους ὡς ζημία, ἂν καὶ μπορούσαν μ' αὐτὴ ν' αὐξήσουν τὸ εἰσόδημά τους.

Τὸ «πράττειν» στὴν περιοχὴ τῆς οἰκονομικῆς θεωρίας ἀναφέρεται στὴ στενότητά τῶν ἀγαθῶν καὶ στὸ ἀνικανοποίητο τῶν ἀναγκῶν. Ὁ «πράττων» προτιμᾷ μιὰ περισσότερο ἱκανοποιητικὴ κατάσταση ἀπὸ μιὰ λιγώτερο ἱκανοποιητικὴ. Δὲν μπορούμε νὰ νοήσουμε «πράττειν», στὸ ὁποῖο νὰ μὴν εἶναι αὐστηρὰ χωρισμένα ὁ σκοπὸς ἀπὸ τὸ μέσο, οἱ θυσίες καὶ οἱ ὠφέλειες.

Τὸ «πράττειν» προϋποθέτει τὴν κατηγορία τῆς αἰτιότητας. Ἡ κατηγορία μέσου—σκοποῦ δὲν εἶναι ἀντίθετη, ἀλλὰ προϋποθέτει τὴν κατηγορία τῆς αἰτιότητας. Ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς αἰτιώδους μεθόδου ὡς ἀντιθέτου πρὸς τὴν τελεολογικὴ μέθοδο δὲν λέει ἀπολύτως τίποτε, γιατί ἡ διαφορὰ τῆς μεθόδου εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὶς αἰτιώδεις σχέσεις. Ἡ αἰτιώδης καὶ ἡ τελεολογικὴ ἀρχὴ εἶναι γνωστικὲς ἀρχές πού ἔχουν περιορισμένο πεδίο ἐνεργείας καὶ γι' αὐτὸ δὲν μᾶς δίνουν τέλεια γνώση. Ἡ αἰτιώδης ἀρχὴ ὁδηγεῖ σ' ἓνα regressus in infinitum καὶ ἡ τελεολογικὴ ἀρχὴ σιωπᾶ, ὅταν τίθεται τὸ πρόβλημα τοῦ κινουμένου αἰτίου.

Οἱ κατηγορίες τῆς ποσότητας καὶ ποιότητας δὲν εἶναι κατηγορίες τοῦ «πράττειν». Τὸ «πράττειν» κάνει ἐπιλογὴ μεταξὺ διαφόρων χρησιμοτήτων· ἐκλέγει, δὲν μετράει. Ἡ ἀρχὴ τῆς ὀριστικῆς χρησιμότητας, θεμελιώνεται μόνον μὲ τὴν κατηγορία μέσου-σκοποῦ καὶ ὄχι ψυχολογικά. Π. χ. ἓνας πού ἔχει εἰσόδημα ἐργασίας 1000 δολλάρια μπορεῖ νὰ μὴ θέλει νὰ ἐργασθεῖ γιὰ νὰ ἀποκτήσῃ ἀκόμη 200 δολλάρια. Ἐὰν εἶχε εἰσόδημα 2000 δολλάρια καὶ εἶχε σφοδρὰ ἐπιθυμία ν' ἀγοράσει ἓνα ἀγαθὸ πού στοιχίζει 2.100 δολλάρια θὰ δέχονταν νὰ ἐργασθεῖ περισσότερο γιὰ νὰ πάρει 200 δολλάρια. Ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι τὸ 1 δολλάριο γιὰ ὅποιον ἔχει 5000 δολλάρια ἔχει τὴν σημασίαν πού ἔχει 1/2 δολλάριο γιὰ ὅποιον ἔχει εἰσόδημα 2.500 δολλάρια, εἶναι αὐθαίρετος. Γιατί, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὅτι δὲν μετρῶνται οἱ ἀξιολογήσεις διαφόρων ἀνθρώπων, εἶναι αὐθαίρετο νὰ προσδιορίζουμε τὴν ἀξιολόγησιν ἀνάλογα μὲ τὸ ὕψος τοῦ εἰσοδήματος. Στὴν πραξεολογία—καὶ στὴ θεωρητικὴ οἰκονομικὴ—τοῦτο εἶναι τὸ σπουδαῖο : ὅτι ὁ «πράττων» ἔχει νὰ διαλέξῃ μεταξὺ πολλῶν δυνατοτήτων, πού ὑπάρχουν στὸ κόσμον τῶν ποσοτικῶν καὶ αἰτιακῶν σχέσεων στὸν ὁποῖον ζοῦμε. Γενικὴ προϋπόθεσις τοῦ «πράττειν» εἶναι ἡ δυνατότητα νὰ μεταβάλλουμε μὲ συνειδητὴ συμπεριφορὰ μιὰ κατάσταση ἀνικανοποιήτου σὲ μιὰν ἄλλη μὲ ἐλαττωμένο τὸ ἀνικανοποίητο τῶν ἀναγκῶν.

Στὴ θεωρητικὴ οἰκονομικὴ τοῦ ὁ L. v. Mises θεωρεῖ ἀπαραίτητη τὴ μέθοδο τῶν ἰδεωδῶν τύπων, πού πρῶτος ἐθεμελίωσε καὶ ἐχρησιμοποίησε ὁ Max Weber στὶς ἱστορικὲς καὶ κοινωνιολογικὲς ἐπιστῆμες, μὲ τόσο πλούσια ἀποτελέσματα, ὅσον ἀφθαστος ἦταν ἡ δεξιότητις του στὸ χειρισμὸ αὐτῆς τῆς μεθόδου. Μὲ τὰ μέσα τῆς ἀναλύσεως πού χρησιμοποιοῦν οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες δὲν ἦταν δυνατόν νὰ ἐξεταστοῦν τὰ οἰκονομικὰ φαινόμενα πού ἀποτελοῦν οὐσιώδες μέρος τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἐφ' ὅσον ἀποκλείεται τὸ πείραμα στὴ θεωρητικὴ οἰκονομικὴ γιὰ τὴ σύλληψιν τῆς πραγματικότητος, δὲν ὑπάρχει ἄλλη διέξοδος ἀπὸ τὴ μέθοδο τῶν ἰδεωδῶν τύπων. Ὁ L. v. Mises μὲ τὴ μέθοδο τῶν ἰδεωδῶν τύπων σὰν γέφυρα περνάει ἀπὸ τὸ ἀτομικόν, πού ὑπάρχει μόνον στὴν ἐμπειρία, στὸ γενικόν πού μπορεῖ νὰ μελετήσῃ ἡ ἐπιστῆμη. Οἱ ἰδεώδεις τύποι εἶναι νοητικὲς κατασκευές πού δὲν ὑπάρχουν στὴν ἐμπειρία. Εἶναι ὁμως ἀπα-

ραίτητο να υπάρχουν σ' αυτούς οι όροι και οι προϋποθέσεις, οι οποίες υπάρχουν στο πραγματικό «πράττειν» που θέλουμε να νοήσουμε.

Τέλος ο L. Mises αποκρούει την διάκριση των έπιστημών, που έκαμαν ο Windelband και ο Rickert, σε νομοθετικές φυσικές έπιστήμες με το γενικευτικό τους χαρακτήρα και σε ιδιογραφικές με τον ατομικευτικό τους χαρακτήρα, γιατί δεν είναι αρκετή να περιλάβει την πραξεολογία—συνεπώς και τη θεωρητική οικονομική. Γι' αυτό διακρίνει 1) Νομοθετικές έμπειρικές έπιστήμες, 2) ατομικευτικές έμπειρικές έπιστήμες και 3) Αίργιογι έπιστήμες, στις οποίες υπάγεται ή πραξεολογία και διακρίνεται από τις άλλες, από την αναφορά της στο «πράττειν» που υπάρχει στην έμπειρία και στο χρόνο.

Με τις πάρα πάνω αρχές τις οποίες μόλις σκιαγραφήσαμε ο L. v. Mises έρευνά στη θεωρητική του οικονομική όλα τα καιρία προβλήματα ; της εργασίας, της παραγωγής, του κεφαλαίου, της αξίας, των τιμών, της αγοράς, του μονοπωλίου, του οικονομικού ύπολογισμού, του χρήματος, του τόκου. Έδώ δεν μ'ας έπιτρέπει ο χώρος να δώσουμε ξοτω και άμυδρά σκιαγράφηση της έπεξεργασίας των πάρα πάνω θεμάτων από τον L. v. Mises.

Η έπίθεση του L. v. Mises έναντίον του σοσιαλισμού συνεχίζεται στη θεωρητική οικονομική του με την ίδιαν οξύτητα όπως και στο έργο του ; *Ge-meinwirtschaft*. Πραξεολογικά ο σοσιαλισμός σημαίνει ότι στην κοινωνία «πράττει» μία μόνον θέληση—ή θέληση της Οικονομικής Αρχής—, οι άλλοι υπακούουν. Το πράγμα δεν αλλάζει, αν αυτή την θέληση την ώρισε ο λαός ή ο Θεός. Ο L. v. Mises αποκρούει τη δυνατότητα του οικονομικού ύπολογισμού στο σοσιαλισμό, γιατί πιστεύει ότι χωρίς ατομική ιδιοκτησία και χρήμα είναι αδύνατος ο οικονομικός ύπολογισμός. Τη λύση, ιδίως της τεχνητής αγοράς, την αποκρούει άπολύτως : προγραμματική οικονομία με αγορά, λείει, εγκλείει τόσην αντίφαση, όσην ένα τριγωνικό τετράγωνο. Με την ίδια αδιαλλαξία που έπιτίθεται στο σοσιαλισμό, έπιτίθεται και έναντίον κάθε είδους παρεμβατισμού. Οικονομία χωρίς αγορά, όπως ύποστηρίζει ότι έχουμε στο σοσιαλισμό, και οικονομία με λογής λογής τροχοπέδες στην αγορά, που θέτει ο κάθε είδους παρεμβατισμός, είναι το ίδιο πράγμα : διαταράσσουν το μηχανισμό της αγοράς με αποτέλεσμα πάντοτε τη χειροτέρευση της καταστάσεως. Κάθε παρέμβαση σημαίνει έκτροχισμό της παραγωγής από την τροχιά που χαράζει ή αγορά. Γι' αυτό ύποστηρίζει ότι για την ανθρώπινη κοινωνία υπάρχει μία μόνο πρόσφορη δυνατότητα : αυτή που θεμέλιό της έχει την έλεύθερη αγορά με ατομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής. Ο παρεμβατισμός, έπειδή τον θεωρεί σοσιαλισμό μεταμφιεσμένο καπιταλιστικά, οδηγεί όπως και ο σοσιαλισμός στο χάος... Μόνη λύση βλέπει ο L. v. Mises στο λιμπεραλισμό. Η θεωρητική οικονομική του ώδήγησε το L. v. Mises στο λιμπεραλισμό. Το αντίστροφο όμως δεν ισχύει, γιατί ο L. v. Mises πιστεύει ότι ή έπιστημονική σκέψη πρέπει ν' αναπτύσσεται μακριά από τους άτμούς της πολιτικής... Είναι λιμπεραλιστής, όπως ο ίδιος λέει, γιατί είναι οικονομολόγος...

Ο L. v. Mises, όπως πολύ σύντομα προσπαθήσαμε να δείξουμε πάρα πάνω, παρ' όλη τη νέα θεμελίωση, που κάνει στη θεωρητική οικονομική του, επανέρχεται στην αντίληψη των κλασικών ότι ή οικονομική θεωρία του λιμπεραλισμού ισχύει έξω τόπου και χρόνου.

Η θεωρητική οικονομική του L. v. Mises στηρίζεται στην έρμηνεία του

«πράττοντος» ανθρώπου, όταν με την συμπεριφορά του προσπαθεί να μειώσει το άνικανοποίητο των αναγκών του—είναι μιὰ παραλλαγή τῆς διατυπώσεως τῆς οικονομικῆς ἀρχῆς. Μόνον ἡ ἀνεμπόδιστη λειτουργία τοῦ μηχανισμοῦ τῆς ἀγορᾶς, ἡ ἀγορά δηλαδή ὅπως τὴν διαμορφώνει ἡ συνισταμένη τῶν ἀτομικῶν «πράττειν» στὴν κοινωνία, ὁδηγεῖ στὴν εὐημερία, ἐνῶ ὁ σοσιαλισμὸς καὶ ὁ κάθε εἶδους παρεμβατισμὸς ὁδηγεῖ στὸ χάος. Ἡ παραγνώρισις αὐτῆς τῆς ἀναγκαιότητας τῆς ἀγορᾶς κατὰ τὸν Mises, ὁδηγεῖ σὲ καθαρῶς ἀντιοικονομικὰ ἀποτελέσματα. Τὸ συμπέρασμα ὅμως αὐτὸ στὸ ὁποῖο καταλήγει ὁ Mises δὲν βασιζέται στὴν ἀνάλυση ὀλόκληρης τῆς οικονομικῆς πραγματικότητας, ὅπως σήμερα ἔχει ἐξελιχθεῖ ἀλλὰ σ' ἓνα σχῆμα οἰκονομίας, ποὺ ἀπαρτίζεται ἀπὸ ὠρισμένες θεωρητικὲς προϋποθέσεις. Ὁ βαθμὸς τῆς καταλληλότητας μιᾶς θεωρίας νὰ ἐρμηνεύσει τὰ συγκεκριμένα φαινόμενα, ποὺ παρουσιάζονται σ' ἄπειρη ποικιλία, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν πληρότητα μὲ τὴν ὁποία ἔγινε ἡ ἀποκρυστάλλωση τῶν καθαρῶν περιπτώσεων μὲ τὴ μέθοδο τῆς ἀφαιρέσεως ἀπὸ τὴν οικονομικὴ πραγματικότητα. Μόνον ἀπὸ τὴ «θέα» ὀλόκληρης τῆς οικονομικῆς πραγματικότητας μποροῦν νὰ πηγᾶσουν ἀλήθειες, οἱ ὁποῖες δὲν εἶναι ξένες στὴ πραγματικότητα. Καὶ μάλιστα αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἐνδιαφέρει στὴν οἰκονομία σὰν κοινωνικὴ κατηγορία.

Τ' ἀποτελέσματα τῆς αὐθαίρετης ἀφαιρέσεως τοῦ L. v. Mises ἀπὸ τὴν οικονομικὴ πραγματικότητα, ὀφείλονται στοὺς κινδύνους ποὺ ἐκτίθεται ὁ ἐρευνητὴς ὅταν χρησιμοποιεῖ τὴ μέθοδο τῶν ἰδεωδῶν τύπων. Ὁ ἀφηρημένος καὶ γενικευτικὸς τρόπος ἔρευνας τῶν ἰδεωδῶν τύπων, ἀποξενώνει ἀπὸ τὴν πραγματικότητα τὸ ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας, ἐφ' ὅσον εἰ ὅροι ποὺ ἔθεσε ὁ ἐρευνητὴς δὲν ἀποτελοῦν ἀφαιρέσεις ἐκεῖνου ποὺ πραγματικὰ ὑπάρχει σὲ καθαρὲς περιπτώσεις.

Ἐπειτα τὸ κλειστὸ ἐννοιολογικὸ σύστημα ποὺ ἀποτελεῖ ἡ θεωρητικὴ οἰκονομία τοῦ L. v. Mises δὲν ἀντιστοίχεται στὸ σκοπὸ τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς, ποὺ εἶναι ἡ σύλληψη τῆς οικονομικῆς πραγματικότητας. Ὁ L. v. Mises μὲ τὴ θεωρητικὴ του οἰκονομικὴ θέλησε νὰ δώσει ἓνα τύπο καθαρῶς οἰκονομικῆς, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν ἔχει καμμιά ἱστορικὴ ἰσχὺ, γιατί ἀποτελεῖ βασικὴ ἰδιορρυθμία τῆς θεωρητικῆς οἰκονομικῆς νὰ μὴν εἶναι ποτέ «ἔτοιμη», ὀριστικὴ. Τὰ πορίσματα τῆς θεωρητικῆς οἰκονομικῆς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι λογικῶς ὀριστικά, ἐφ' ὅσον μὲ κάθε μεταβολὴ τῆς οικονομικῆς καὶ νομικῆς διαρθρώσεως τοῦ οἰκονομικοῦ βίου, εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ θέτει νέους ὅρους γιὰ τὴ λύση τῶν προβλημάτων τῆς μεταβαλλομένης οἰκονομικῆς πραγματικότητας.

Ἐπειτα ἀπὸ αὐτὰ, νομίζουμε ὅτι περιττεύει κάθε ἄλλη ἀντίκρουση τοῦ ἀπριοριστικοῦ χαρακτήρα τῆς θεωρητικῆς οἰκονομικῆς τοῦ L. v. Mises.

Ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ L. v. Mises ὅτι χωρὶς τὸν οἰκονομικὸ λιμπεραλισμὸ ὀδεύουμε στὸ χάος, δὲν μπορεῖ νὰ προσδώσει γενικὸ κῦρος, στὴ θεωρία του, γιατί ἡ πραγματικότητα, καὶ χωρὶς ἀκόμη τὴν ἐμπειρία τῆς Ε.Σ.Σ.Δ, διδάσκει ὅτι παρ' ὅλους τοὺς παρεμβατισμοὺς στὴν Εὐρώπη καὶ στὴν Ἀμερικὴ δὲν φθάσαμε στὸ χάος. Ἀντιθέτως μάλιστα μὲ τὸ παρεμβατισμὸ ἀποσοβήθηκε ἐπανειλημμένα τὸ κοινωνικὸ ἀδιέξοδο, στὸ ὁποῖο ὡδηγοῦσε κατ' εὐθείαν ὁ οἰκονομικὸς λιμπεραλισμὸς. Ἄν φθάσουμε στὸ χάος αὐτὸ θὰ ὀφείλεται σὲ λόγους ποὺ δὲν ἔχουν καμμιά σχέση μὲ τὴν ἀπόρριψη τοῦ ἄκρατου οἰκονομικοῦ λιμπεραλισμοῦ.

Μ. ΚΥΠΡΑΙΟΣ

H. Laski, *Reflexions on the revolution of our times, 1944*, σελ: 367.

Τὸ ἔργον τοῦ καθηγητοῦ Laski εἶναι ἐκ τῶν σπουδαιότερων τὰ ὁποῖα ἐξεδόθησαν λήγοντος τοῦ δευτέρου μεγάλου πολέμου ἐπὶ τῶν φλεγόντων ζητημάτων τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν κατανόησιν τῆς μεγίστης κοινωνικῆς πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς κρίσεως τοῦ συγχρόνου Κράτους, τὴν ὁποῖαν ὀρθῶς ὁ συγγραφεὺς θεωρεῖ ὡς τὴν μεγαλυτέραν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Ἀναγεννήσεως (Πτώσις Φεουδαρχίας).

Ὁ συγγραφεὺς διαιρεῖ τὴν ὕλην εἰς ὀκτὼ κεφάλαια, ὡς ἐξῆς ; I. Τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς μας. II. Ἡ Ρωσικὴ ἐπανάστασις. III. Ἡ ἔννοια τοῦ φασισμού. IV. Αἱ δημοκρατίαι εἰς ἀγωνίαν. V. Αἱ ἐσωτερικαὶ προϋποθέσεις τῆς Δημοκρατίας. VI. Ἡ διεθνὴς ἄποψις. VII. Ἡ ἀπειλὴ τῆς ἀντεπαναστάσεως. VIII. Ἡ ἐλευθερία εἰς δημοκρατίαν σχεδιασμένης οἰκονομίας.

Εἰς τὸ πρῶτον Κεφάλαιον ὁ συγγραφεὺς μὲ ὀξεῖαν ἱστορικὴν καὶ κοινωνικὴν παρατήρησιν ἀναλύει τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς μας. Τονίζει ὅτι ἡ τελευταία χαρακτηρίζεται μὲ τὴν ἀνατροπὴν τῆς ἰσορροπίας, τὴν ὁποῖαν καθιέρωσεν ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάστασις μὲ τὴν ἄνοδον εἰς τὴν ἐξουσίαν τῆς μεσαιῶν τάξεως. Ἄλλ' ἡ τάξις αὕτη ἀνέδειξε κυβερνήσεις ἱκανάς, ἐργατικὰς καὶ ἀκόμη μετριοπαθεῖς καὶ χωρὶς μισαλλοδοξίαν. Ἀπεδείχθησαν ὅμως χωρὶς φαντασίαν. Δὲν κατάρθωσαν νὰ κατανοήσουν ὅτι ἡ μεταξὺ κυβερνήσεως καὶ κυβερνωμένων ἀναγκαῖα ἀμοιβαία συμπάθεια, ἀπαιτεῖ τὴν διαρκῆ ἐπέκτασιν τῆς ἀσφαλείας καὶ ὕλικῆς ἱκανοποιήσεως τοῦ ἀτόμου εἰς ὅλοεν εὐρύτερα ἐκ τῶν πτωχοτέρων στρώματα τοῦ λαοῦ. Ἐντὶ τούτου ἡ κρατοῦσα τάξις θεωρεῖ, ὅτι τὰ ἰδικὰ τῆς πλεονεκτήματα ἐπαρκῶς καλύπτουν ὅλας τὰς τάξεις. Πρὸ τοῦ κινδύνου τῆς ἀνατροπῆς τῆς τοιαύτης ἰσορροπίας τίθεται τὸ δίλημμα ἢ τῆς ἐγκαταλείψεως τῶν δημοκρατικῶν βάσεων, μὲ τὰς ὁποῖας ἕως τῶρα ἐκυβέρνησε ὡς ἔγινε εἰς τὴν Ἰταλίαν μὲ τὸν Μουσοσολίνι, ἢ εἰς τὴν Γερμανίαν μὲ τὸν Χίτλερ, ἢ ἰδίᾳ κρατοῦσα τάξις ν' ἀναλάβῃ βαθεῖας μεταβολὰς αἱ ὁποῖαι ἐπιτρέπουν τὴν προσαρμογὴν τῶν σχέσεων τῆς παραγωγῆς πρὸς τὰς δυνάμεις τῆς παραγωγῆς. Ὁφείλει τούτέστιν ἡ κρατοῦσα τάξις νὰ ἐγκαινιάσῃ τὸ σπανιώτατον ἱστορικὸν φαινόμενον τῆς κατὰ συναίνεσιν ἐπαναστάσεως. (σελ. 37). Ἡ ἀνάγκη τῆς κατανοήσεως τοῦ αἰτήματος τῶν μαζῶν πρὸς ριζικὴν ἀνανέωσιν τῶν σχέσεων ἐργασίας καὶ παραγωγῆς, παραγωγῆς καὶ διανομῆς, ἀποτελεῖ βασικὴν προϋπόθεσιν τῆς διατηρήσεως τῆς δημοκρατίας. Ὁ φόβος τῶν μεταβολῶν αὐτῶν, ὁ ὁποῖος ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἄρνησιν τῆς ἐλευθέρας συζητήσεως καὶ εἰς τὴν τυραννίαν δέον νὰ καταπολεμηθῇ. Ἡ μέση τάξις ἐν συμπεράσματι πρέπει νὰ τολμήσῃ νὰ συνεργασθῇ μὲ τοὺς ἐργαζομένους εἰς βαθεῖας μεταρρυθμίσεις, ὡς ἔπραξεν ἡ Ἀγγλικὴ ἀριστοκρατία πρὸ ἐνὸς αἰῶνος μὲ τὸ Reform Bill, ἄλλως βιαία ἐπανάστασις θὰ εἶναι ἡ μοιραία συνέπεια τῆς ἐλλείψεως κατανοήσεως τοῦ προβλήματος τοῦ καιροῦ μας.

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἀνάλυσις τοῦ συγγραφέως, ἡ ἀφορῶσα εἰς τὴν ρωσικὴν ἐπανάστασιν, ἡ ὁποῖα ὡς πρὸς τὸν 20ὸν αἰῶνα, εὐρίσκεται εἰς ὅμοιαν ἱστορικὴν σχέσιν μὲ τὴν συνδέουσαν τὸν 19ον αἰῶνα μὲ τὴν Γαλλικὴν ἐπανάστασιν. Μὲ τὴν ἰδιάζουσαν εἰς τὸν Laski γλαφυρότητα ἐξάιρονται τὰ φωτεινὰ σημεῖα τῆς ἐπαναστάσεως αὐτῆς χωρὶς νὰ παραγνωρίζωνται καὶ αἱ σκιαὶ τῆς.

Εύρισκόμεθα λέγει ὁ συγγραφεὺς (σελ. 41), εἰς περίοδον ἀντιδράσεως κατὰ τῆς ἰδεολογίας τῆς ρωσικῆς ἐπαναστάσεως, ὥστε ἡ ἄνευ πάθους κρίσις αὐτῆς νὰ εἶναι ἔργον δυσχερέστατον. Ἡ ρωσικὴ ἐπανάστασις τοποθετεῖται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ὡς Εὐρωπαϊκὴ ἐπανάστασις, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, ὅτι ἠνυπόθηκται μὲν ὑπὸ τῶν τοπικῶν συνθηκῶν τῆς Ρωσίας, ἀλλ' ὅτι αἱ αἰτίαι αὐτῆς ἀφοροῦν εἰς τὸν Εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν ὡς σύνολον, καὶ ὅτι μέχρις ὅτι ληφθοῦν μέτρα ἀνάλογα πρὸς τὸ βάθος τῶν αἰτίων τούτων ἡ ἐπανάστασις δὲν θὰ ἔχη λήξει. Εἰς ζωντανὰς σελίδας ὁ συγγραφεὺς ἀναλύει εἰδικώτερον τὴν ἐξέλιξιν τῆς ρωσικῆς ἐπαναστάσεως καὶ τὴν δικτατορίαν τοῦ προλεταριάτου ἀσκηθεῖσαν ὑπὸ τῆς ἐπιβληθείσης μερίδος τοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος, ὡς καὶ τὴν σκληρότητα ποὺ ἐπέδειξεν αὐτὴ εἰς τὴν βιαίαν ἐκκαθάρισιν τῶν ἀντιφρονούντων κομμουνιστῶν (Τρότσκη, Μπουχάριν), ἡ ὁποία περιστράφη περὶ τὴν κατάρκτησιν τῆς κρατικῆς δυνάμεως. Ὅ,τι εἰς μίαν δημοκρατίαν ὀποτελεῖ ἀπλῶς ρήγμα εἰς τὴν πειθαρχίαν, εἰς τὴν Σοβιετικὴν Ἐνῶσιν χαρακτηρίζεται προδοσία. «Οὐδεμία μονοκομματικὴ δικτατορία, λέγει μὲ ὀξύτητα ὁ Laski, ἀνέχεται δημοκράτικας συνηθείας ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς, διότι οὕτω οἱ ἐπικριταὶ τῆς πλειοψηφίας διανοίγουν τὴν λεωφόρον πρὸς τὴν ἐξουσίαν. Ἡ πλειοψηφία ἐπομένως μεταχειρίζεται κάθε μέσον εἰς τὴν διάθεσίν τῆς πρὸς διατήρησιν τῆς ἐξουσίας. Μονοπωλεῖ τὰ μέσα τῆς προπαγάνδας. Τὸ δημοψήφισμα—ἱστορικῶς τὸ ὄπλον τῶν δικτατόρων,—γίνεται ἀντικείμενον ἐπικλήσεως πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τῆς λαϊκῆς συναινέσεως. Ἐπειδὴ ὠθεῖται πρὸς ἐξαφάνισιν τῶν διαφωνούντων, ὑποχρεοῦται νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν χρῆσιν τῆς μυστικῆς ἀστυνομίας, καὶ ὡς πάντοτε συμβαίνει μὲ τέτοιο σῶμα, ὄχι σπανίως ὑποθάλλουν ἢ ἐξευρίσκουν ἐκεῖνο ποὺ ἀδυνατοῦν ν' ἀνακαλύψουν... Εἴτε δὲν ἐπιτρέπουν ἐκλογάς, ἢ πρέπει νὰ κερδίζουν ὅλας τὰς ἐκλογάς... Ἡ λογικὴ συνέπεια τῆς τοιαύτης ἐξελίξεως εἶναι ἡ κυριάρχῃσις τοῦ Κράτους ὑπὸ ὀλογαριθμοῦ κύκλου προσώπων, ποὺ ἔχουν τὴν δύναμιν νὰ χειρίζωνται καὶ ἐλέγχουν τὸν μηχανισμόν τοῦ κόμματος».

Περαιτέρω ὁ συγγραφεὺς ἐξηγεῖ μὲ μεγάλην ἀντικειμενικότητα, τὰς ἐξελίξεις τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως ἰδίως ἀπὸ τοῦ 1924, μέχρι τῆς Γερμανο-Ρωσικῆς συνθήκης τοῦ 1939, καὶ ἀναλύει τὰ βαθύτερα αἰτία τὰ ὁποῖα ἐνέπνευσαν τὴν καιροσκοπὸν πολιτικὴν τῆς Ρωσίας.

Καίτοι ὁ συγγραφεὺς προσπαθεῖ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἔλλειψιν ἐλευθερίας εἰς τὴν Σοβιετικὴν Ἐνῶσιν παρὰ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1936 ὡς ὀφειλομένην ἐνίοτε εἰς ἱστορικὴν ἀνάγκην, ἐν τούτοις εὐθαρσῶς ἀναγνώριζεν (σελ. 69 ἔπ.) ὅτι ἡ ἄνευ περιορισμοῦ ἀναγνώρισις τῆς ἀρχῆς, ὅτι ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα, ὀδηγεῖ τοὺς μεταχειριζομένους τὰ μέσα νὰ μὴ ἔχουν ἐν ὄψει τὸν σκοπὸν διὰ νὰ παρατείνουν τὴν διατήρησιν τῶν εἰς τὴν ἐξουσίαν. Θεωρεῖ δὲ ὡς φαινόμενον Ἀνατολικὸν τὴν λατρείαν τοῦ Στάλιν, μὲ τὸ Politbureau ὡς κολλέγιον καρδιναλίων καὶ τὴν μυστικὴν ἀστυνομίαν μὲ τοὺς ἱεροεξεταστὰς ὑπὲρ τοῦ Μπολσεβίκου Πάπα. Παρέκκλισις ἀπὸ τῆς ὀρθοδοξίας τιμωρεῖται ὡς εἰς ἀνελεύθερον θρησκείαν μὲ φυλάκισιν, ἢ θάνατον. Περαιτέρω ἐξαίρει τὸν μυστικοπαθῆ χαρακτήρα τῶν ἰθυόντων τῆς Σοβιετικῆς Ἐνῶσεως ποὺ πιστεύουν ὅτι ἡ ἀδυναμία εἶναι τὸ μόνον ἀμάρτημα, ὅτι ἡ πλάνη εἶναι τὸσον βαθεῖα ἀπειλὴ διὰ τὴν νίκην ὅπως ἦτο διὰ τοὺς πρώτους Χριστιανούς. (σελ. 71). Πρὸς κατανόησιν τοῦ φαινομένου τούτου πρέπει νὰ ἔχη κανεὶς ὑπ' ὄψει τὴν ψυχοσύνθεσιν ἢ ὁποῖα κινεῖ πρὸς τὰ ἐμπρὸς ὄλους τοὺς μεγάλους ἐπαναστά-

τας τῆς ἱστορίας, τὸν Μωάμεθ, τὸν Λούθηρον, τὸν Καλβῖνον, τὸν Κρόμουελ. Κατέχουν τὴν ἀλήθειαν καὶ προτιμοῦν νὰ πεθάνουν παρά νὰ παύσουν νὰ τὴν ἐπιβάλουν. Καθὼς οἱ πουριτανοὶ κατακεραυνώνουν τοὺς ἀντιπάλους των μὲ ἀποσπάσματα τῶν Ἀγίων Γραφῶν, ἔτσι καὶ οἱ Μπολσεβίκοι μὲ ἀποσπάσματα τοῦ Μάρξ. Ἀλλὰ ὅπως καὶ ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάστασις παρ' ὅλα τὰ ἐγκλήματά της καὶ τὰς ἀγριότητάς της ἐπεβλήθη μέσα σὲ μισὸν αἰῶνα εἰς ὅλον τὸν κόσμον καὶ ἔφερεν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν une nouvelle couche sociale ἔτσι καὶ ἡ ρωσικὴ ἐπανάστασις θὰ ἔχη ὡς ἱστορικὸν ἀποτέλεσμα τὴν βαθμιαίαν οὐσιαστικὴν συμμετοχὴν εἰς τὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι δὲν ἔχουν κυριότητα τῶν μέσων παραγωγῆς. Ἐκφράζει τὴν ἐλπίδα ὅτι καὶ ἡ Ρωσία βαθμηδόν, βοηθουμένη ἀπὸ τὴν πολιτικὴν τῶν ξένων Μεγάλων Δυνάμεων, θὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἰσορροπήσιν μεταξὺ ἀτομικῆς ἐλευθερίας καὶ κοινωνικῆς ἀσφαλείας πού ἀποτελεῖ τὸν σκοπὸν κάθε πολιτικῆς προσπάθειας. Ἡ βοήθεια θὰ δοθῇ διὰ τῆς καταπολεμήσεως τοῦ φασισμού καὶ τῆς δημιουργικῆς ἐκμεταλλεύσεως τῆς νίκης.

Ἡ ἔννοια τοῦ Φασισμού ἀναλύεται μὲ πολλὴν σαφήνειαν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως εἰς ἴδιον κεφάλαιον Ἡ οὐσία του ἀνάγεται εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς ἐπιβιώσεως τῶν συμφερόντων μιᾶς τάξεως διὰ διατηρήσεως βίβας τοῦ ψυχωρραγοῦντος ἀτομιστικοῦ καπιταλιστικοῦ καθεστώτος. Τὰ μέσα τῆς διατηρήσεως εἶναι ἡ ἄρνησις τῆς δημοκρατίας καὶ ἡ ἐκμηδένισις ὅλων ἐκείνων τῶν μέσων τὰ ὁποῖα ἀναγνωρίζει ἡ δημοκρατία ὡς δικαίωμα τῶν ἐργαζομένων πρὸς ἐπιδίωξιν τῆς βελτιώσεως τῆς θέσεώς των. Πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ πολιτικοῦ κινήτρου ὁ φασισμὸς χρησιμοποιεῖ τὸ ἔθνικὸν αἷσθημα πρὸς δικαιολόγησιν ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ἐξαπλώσεως μὲ τὴν ἐλπίδα τῆς ἐξουδετερώσεως τῶν λόγων πού ὁδηγοῦν εἰς τὴν παρακμὴν τοῦ καπιταλισμοῦ. Εἰς τὴν σελ. 97 ὁ συγγραφεὺς σημειώνει ὅτι τίποτε δὲν ὑπάρχει εἰς τὸν φασισμὸν τὸ ὁποῖον δὲν προβλέπει ὁ Ἀριστοτέλης ὅταν ὁμιλεῖ διὰ τὰ τυραννικὰ καθεστῶτα τῶν Ἑλληνίδων πόλεων καὶ καταλήγει εἰς τὴν ἐξῆς ἐπιγραμματικὴν διαπίστωσιν «Σύστημα τὸ ὁποῖον ἐκμηδενίζει ὅλας τὰς δξίας ἐκτὸς τῆς ὠμῆς βίας, καὶ παρασκευάζεται νὰ χρησιμοποιεῖ τὸν πόλεμον ὡς τὸ φυσικὸν ὄργανον ἔθνικῆς πολιτικῆς, ἢ πρέπει νὰ καταστραφῇ ἢ νὰ ὑποδουλώσῃ τὴν ἀνθρωπότητα. Μέσος ὅρος δὲν ὑπάρχει». Ἀξιόλογος εἶναι ἡ λεπτομερεστερά ἀνάλυσις τοῦ φασισμού εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Γερμανίαν καὶ ἡ ἀναγνώρισις αὐτῶν ὡς ἐχθρῶν τοῦ πολιτισμοῦ διότι ἀρνοῦνται τὴν λογικὴν καὶ τὴν δύναμιν τοῦ δικαίου, καὶ δέχονται μόνον τὰ πρωτόγονα ἔνστικτα τοῦ κτήνους ὡς μόνον κίνητρον ζωῆς. Ὁ συγγραφεὺς ἀρνεῖται νὰ ἀναγνωρίσῃ εἰς τὸν φασισμὸν φιλοσοφικὴν βᾶσιν οὐδὲ εἰς τοὺς ἀρχηγούς του ἄλλην ψυχροσύνησιν ἀπὸ τοῦ gangster Carone, ἢ ἄλλων ἀναλόγων (σελ. 107).

Πρόκειται περὶ ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι δὲν ἔχουν ἐλπίδα νὰ ἐπιβληθοῦν ἄλλως ἢ διὰ τῆς ἀρνήσεως κάθε περιορισμοῦ ἀπορρέοντος ἀπὸ τὴν πολιτισμένην παράδοσιν τῆς ἀνθρωπότητος. Μόνον ὁ τρόμος εἶναι τὸ μέσον πρὸς καταπολέμησιν τῆς σκέψεως ἢ ὁποῖα ἀπαιτεῖ κλίμα ἐλευθέρου συναινεσεως. Διὰ τοῦτο ὁ φασισμὸς εἶναι παροδικὸν φαινόμενον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἱστορίαν καὶ ἀποτελεῖ διακοπὴν εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ ἱστορία ἀποδεικνύει ὅτι καμμία κυβέρνησις δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἐπιβάλῃ διαρκῆ πόλεμον ἢ διαρκῆ τρόμον. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ παράδειγμα τοῦ Ροβεσπιέρρου καὶ τοῦ Ναπολέοντος. Ὁ Φασισμὸς ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει εἶναι

φαινόμενον συνδεόμενον με την τελευταίαν φάσιν του καπιταλισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἀρνεῖται τὴν δημοκρατίαν ἅμα ὡς ἐκλονίσθησαν αἱ δυνατότητες τῆς διατηρήσεως του διὰ τῶν δημοκρατικῶν μεθόδων. «Διὰ νὰ ὑποδουλωθοῦν αἱ μᾶζαι παρεδόθη ὁ κόσμος εἰς τὸ πῦρ. Ἄλλὰ τώρα ἀπεκαλύφθη ὅτι μόνον ἂν ἐλευθερωθοῦν ἡμπορεῖ νὰ σβύσουν οἱ φλόγες». (σελ. 137).

Εἰς τὸ 7ον Κεφάλαιον «Αἱ δημοκρατίαι εἰς ἀγωνίαν», ὁ συγγραφεὺς ἀναλύει τὴν κρίσιν τῆς δημοκρατίας εἰς τὰ χρόνια τοῦ μεσοπολέμου, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν δεξιὰν πλευρὰν μετὸν φόβον ὅτι θὰ ἐπέλθῃ ριζικὴ μεταβολὴ εἰς τὸ οἰκονομικὸν σύστημα, ἀπὸ τὴν ἀριστερὰν μετὸν ἀπογοήτευσιν τὴν ὀφειλομένην εἰς τὴν ἔλλειψιν πίστεως ὅτι διὰ δημοκρατικῶν μεθόδων θὰ ἐπετυγχάνετο ἡ μεταβολή. «Ὅπως κατὰ τὰ ἐξῆντα ἔτη πού ἠκολούθησαν τὴν γαλλικὴν ἐπανάστασιν οἱ ἄνθρωποι ἔζησαν μετὸν ἀπόκρουσιν ἢ τὴν ἀποδοχὴν τῶν ἀρχῶν τῆς, ἔτσι καὶ σήμερον τὸ φαινόμενον ρωσικὴ ἐπανάστασις μετὸν ὑπερμάχους τῆς καὶ τοὺς ἐχθροὺς ἢ τοὺς φοβουμένους αὐτὴν εὐρίσκεται εἰς τὸ κέντρον τῆς ψυχολογικῆς διαπάλης τῶν λαῶν, εἴτε συνειδητὰ εἴτε ἀποσυνειδητὰ. Ἐπακολουθεῖ ἐνδιαφέρουσα ἀνάλυσις τῆς ἐξελίξεως τῶν πνευμάτων εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ Μ. Βρετανίαν, ὡς καὶ εἰς τὰς Ἑνωμένας Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς. Ἡ διατήρησις τῆς δημοκρατίας εἰς τὸν κόσμον θὰ ἐξαρτηθῇ ἐκ τῆς ἰκανότητός τῆς νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν εἰρηνικὴν λόγῳ συναινέσεως ἐπανάστασιν, διότι ἄλλως θὰ εἰσέλθωμεν εἰς βιαίας λύσεις αἱ ὁποῖαι ὡς ἀποδεικνύει τὸ 1789 καὶ 1917 ὀδηγοῦν εἰς ἀναστολὴν τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν.

Εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον ὁ συγγραφεὺς ἀναλύει τὰ ἐσωτερικὰς συνθήκας τῆς Δημοκρατίας εἰς τὴν Ἀγγλίαν καὶ Ἑνωμένας Πολιτείας κατὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου, καὶ τονίζει, ὅτι ἐπέστη ἡ ἱστορικὴ στιγμή νὰ ἐπέλθουν αἱ ριζικαὶ μεταβολαὶ εἰς τὸ κρατοῦν οἰκονομικὸν σύστημα διὰ νὰ διατηρηθῇ ἡ δημοκρατία καὶ ἀποφευχθῇ ἡ βιαία ἐπανάστασις. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι σκοπὸς καὶ ὄχι μέσον, καὶ ὅσον βαθυτέρα εἶναι, ἡ πραγμάτωσις τῆς ἀτομικῆς προσωπικότητος τόσον πλουσιωτέρα εἶναι ἡ κοινωνία εἰς τὴν ὁποίαν μετέχει,

Ἡ κατεύθυνσις αὐτὴ μετὸν δικαίωμα εἰς τὴν ἐλπίδα πού συνεπάγεται ἀποτελεῖ τὸ νόημα τῆς δημοκρατίας διὰ τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ἀγωνισθοῦμε. Αἱ προϋποθέσεις καὶ τὸ σχέδιον τῆς νέας οἰκονομικῆς τάξεως πρέπει νὰ τεθοῦν ἀμέσως μετὸν λήξιν τοῦ πολέμου διὰ νὰ ἀποφύγωμεν τὴν ἀπογοήτευσιν πού ἐπηκολούθησε τὸ τέλος τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου καὶ τὸ ἀδιέξοδον πού ἐδημιούργησεν ἡ ἀντεπανάστασις μετὰ τὰ φασιστικὰ καθεστῶτα.

Περαιτέρω εἰς τὸ ἕκτον κεφάλαιον ὁ Laski ἐρευνᾷ τὴν αἰτίαν τῆς ἀποτυχίας τῆς διεθνούς τάξεως τὴν ὁποίαν, αἱ Συνθήκαι τοῦ 1919 καθιέρωσαν καὶ ἰδίως τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν, τῆς ὁποίας ἡ ἴδρυσις τόσας ἐλπίδας εἶχε γεννήσῃ εἰς τοὺς δημοκρατικοὺς λαούς, Καταλήγει δὲ ὀρθῶς ὅτι «βασικὴ προϋπόθεσις ἐμπεδώσεως τῆς εἰρήνης εἶναι ἡ ὀργάνωσις τῶν ὄρων οἰκονομικῆς ἐξαπλώσεως ἐπὶ ἴσοις ὄροις» (σελ. 208).

Ζῶμεν εἰς ἐποχὴν τῆς ὁποίας τὰ προβλήματα εἶναι πολὺ βαθύτερα ἀπὸ τὰ ζητήματα συνόρων καὶ μειονοτήτων, μετὰ τὰ ὁποῖα ἐταλαιπωρήθη ὁ κόσμος εἰς τὸν μεσοπόλεμον. Ἡ ἔννοια τῆς κυριαρχίας τῶν κρατῶν δέον νὰ ὑποστῇ βαθεῖα μεταβολὰς διὰ νὰ γίνῃ δυνατὴ ἡ πραγματικὴ συνεννόησις καὶ σύμπραξις τῶν λαῶν διὰ μέσων δικαίου. Τοῦτο ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Laski ἀποτελεῖ τὸν κεντρικὸν πυρῆνα τοῦ διεθνούς προβλήματος. Δυστυχῶς τὸ

αίτημα τούτο, δὲν ἐπραγματοποιήθη κατὰ τὴν κατάστροφον τοῦ ὀργανισμοῦ τῶν Ἑνωμένων Ἐθνῶν εἰς τὸν Ἅγιον Φραγκίσκον, ὅπου ἐπεφυλάχθη ὡς γνωστὸν εἰς τὰς Μεγάλας Δυνάμεις δικαίωμα veto διὰ τὴν λήψιν τῶν ἀποφάσεων τοῦ Ὄργανισμοῦ. Τοῦτο ὅπερ ἀποτελεῖ διὰ τοὺς Μεγάλους ἐπιφύλαξιν τῆς ἀπολύτου κυριαρχίας των. Ἡ κυριαρχία λέγει ὁ Laski δέον νὰ νοηθῆ τοῦ λοιποῦ ὡς πολιτιστικῆς φύσεως καὶ ὄχι πολιτικῆς. Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ ἡ ἐξέλιξις τῆς διεθνούς Κοινωνίας δὲν φαίνεται εὐνοοῦσα πρὸς τὸ παρὸν τὴν κατεύθυνσιν αὐτήν.

Εἶναι περαιτέρω ὀρθὸν τὸ συμπέρασμα τοῦ Laski ὅτι ἄνευ ἐπιλύσεως τοῦ προβλήματος τῆς οικονομικῆς συνεργασίας τῶν λαῶν ἐπὶ βάσεων πού ἐπιτρέπουν τὴν οικονομικὴν του ἀνασυγκρότησιν καὶ ἀνόρθωσιν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτύχη διεθνῆς ὀργάνωσις τῆς εἰρήνης. Τὴν ἐπίλυσιν δὲ αὐτὴν καθιστᾷ δυνατὴν μόνη ἡ ἐγκατάλειψις τῶν ἐγωϊστικῶν βάσεων τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ ἐπὶ τοῦ διεθνούς πεδίου.

Ἀξιόλογος εἶναι ἡ συμβολὴ τοῦ Laski, εἰς τὸ 7ον κεφάλαιον ἀναλύοντος τὰς δυνάμεις τῆς ἀντεπαναστάσεως, αἱ ὁποῖαι ἀποβαλοῦσαι τὴν ἐλπίδα τῆς διὰ τῆς πειθοῦς δημοκρατικῆς στηρίξεως τῆς καταρρεούσης τάξεως πραγμάτων, μοιραίως ὠθοῦνται εἰς τὴν ἐγκαθίδρυσιν τυραννίας πρὸς στήριξιν τοῦ οικονομικοῦ καὶ πολιτικοῦ καθεστώτος διὰ τοῦ τρόμου. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἱστορικῶν προηγουμένων (Ἄγγλων ὑποστηρικτῶν τῶν θείῳ δικαίῳ δικαιωμάτων τοῦ Βασιλέως κατὰ τῶν δικαιωμάτων τοῦ λαοῦ, ἢ κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα διαπάλη μεταξὺ τῶν Ἰησουϊτῶν καὶ Janssenistes ὀρθῶς ἀναλύεται ὡς προσπάθεια τῶν δευτέρων νὰ διατηρήσουν τὴν ἠθικὴν μιᾶς ἐκκλησίας βασιζομένης ἐπὶ τοῦ φεουδαρχικοῦ καθεστώτος ἐναντίον προοδευτικῶν θεολόγων ἀντιληφθέντων τὴν ἀνάγκην προσαρμογῆς τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν νέαν μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Φεουδαρχίας τάξιν πραγμάτων).

Ὁ Laski δὲν ἀποκλείει τὴν δυνατότητα τῆς ἐπιτυχίας ἀντεπαναστάσεως εἰς τὰς ἀστικὰς δημοκρατίας, διότι δὲν ἀποκλείεται νὰ συντρέξουν αἱ ψυχολογικαὶ συνθήκαι αἱ ὁποῖαι ἐκκολάπτουν τὴν ἀντεπαναστάσιν. Ἡ ἀποφυγὴ τῆς ἀντεπαναστάσεως μὲ ὅλας τὰς καταστρεπτικὰς συνεπείας της εἶναι δυνατὴ καὶ ἐπιβαλλομένη μὲ τὴν ἔγκαιρον εἰρηνικὴν ἀνανέωσιν τῶν οικονομικῶν βάσεων τῆς κοινωνίας. Δὲν πρέπει νὰ λησμονώμεν), λέγει ὁ Laski (σελ. 274), ὅτι ἅπαξ τὸ κίνημα τῆς ἀντεπαναστάσεως λάβη σοβαρὰς διαστάσεις, εἶναι ἀδύνατον νὰ κρατηθῆ ἡ δημοκρατία. Τὸ ἀποδεικνύει περιτράνως τὸ μάθημα τῆς προσφότου Ἰταλικῆς καὶ Γερμανικῆς ἱστορίας. Ἀληθῶς ἡ δημοκρατία βασιζέται ὄχι μόνον εἰς δικαίωμα ἀντιπολιτεύσεως, ἀλλὰ καὶ εἰς δικαίωμα τῆς ἀντιπολιτεύσεως νὰ φθάσῃ εἰρηνικῶς εἰς τὴν κυβέρνησιν. Τὸ δικαίωμα τοῦτο ὑπάρχει μόνον ἂν ἀνώτεροι σκοποὶ τῆς ζωῆς εἶναι κοινοί. Ἡ δὲ ἐμφάνισις τοῦ Φασισμού ἀποδεικνύει τὴν ἔλλειψιν τοιαύτης κοινότητος. Ὅταν ἡ ἐνότης καὶ ἡ τάξις ἀπειληθοῦν εἰς τὴν δημοκρατικὴν των βάσιν, δὲν ἀπομένει ἄλλη λύσις ἢ ἡ ἀνασύνταξις τῆς ἐνότητος καὶ ἡ ἐπιβολὴ τῆς τάξεως εἴτε δι' ἐπαναστάσεως εἴτε δι' ἀντεπαναστάσεως. Ἀλλὰ τοῦτο ὀδηγεῖ εἰς ἄρνησιν τῆς ἐλευθερίας. Καὶ ὅταν μὲν ἐπιτύχη ἡ ἀντεπαναστάσις τοῦτο εἶναι φυσικόν, διότι ἡ ἐπάνοδος εἰς ἐλευθερίαν ἀντίκειται εἰς τὰς βάσεις καὶ τὰς ἀρχὰς πού στηρίζουν τὸν φασισμόν, ἀλλὰ καὶ ὅταν ἐπιτύχη ἡ ἐπαναστάσις δὲν εἶναι εὐκόλος ἢ ἐπάνοδος εἰς τὴν ἐλευθερίαν. Ἀξίζει νὰ σημειωθῆ ὅτι ὀλόκληρος γενεὰ δὲν ἤρκεσεν εἰς τὴν Σοβιετικὴν Ἐνωσιν, διὰ νὰ γίνῃ ἡ μετάβασις εἰς τὴν ἐλευθερίαν (σελ. 375).

Ὁ Laski προβαίνει περαιτέρω εἰς ἀνάλυσιν τῆς ἐσωτερικῆς ἐξελίξεως εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς, τὴν ἀντίδρασιν εἰς τὸ New Deal ὑπὸ τῶν πλουτοκρατικῶν δυνάμεων τῆς Ἀμερικῆς, ὅπου μέχρι τοῦ Pearl Harbour πολλοὶ δὲν ἐγνώριζαν ἂν ὁ μεγαλύτερος ἐχθρὸς εἶναι ὁ Ροῦζβελτ ἢ ὁ Χίτλερ. Περαιτέρω ὁ συγγραφεὺς (σελ. 294 ἐπ.) ἐπικρίνων τὴν ἔκθεσιν τοῦ συντηρητικοῦ κόμματος ἐπὶ τῶν ἐκπαιδευτικῶν σκοπῶν τονίζει τὴν μεγάλην σημασίαν τῆς ἐκπαιδεύσεως, ἣ ὅποια πρέπει νὰ βασισθῇ ἐπὶ αἰσιοδοξίας διὰ τὴν πρόοδον τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἀνάγκης καὶ δυνατότητος ριζικῶν μεταβολῶν εἰς τὴν μέχρι τοῦδε τάξιν.

Ὁ συγγραφεὺς κλείει τὸ βιβλίον του μὲ τὸ κεφάλαιον «Ἐλευθερία εἰς μίαν σχεδιασμένην οἰκονομίαν», εἰς τὸ ὅποιον ἀπαντᾷ μὲ σοβαρὰ ἐπιχειρήματα ἐναντίον ἐκείνων οἱ ὅποιοι φρονοῦν, ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Κράτους ἀνάληψις τῆς κυριότητος καὶ τοῦ ἐλέγχου τῶν κυριωτέρων ὀργάνων τῆς παραγωγῆς εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ἐλευθερίαν.

Ὁ συγγραφεὺς ἀναλύει περαιτέρω, ὅτι δὲν εἶναι ἀπαραίτητον ὀλόκληρος ἡ γεωργικὴ καὶ βιομηχανικὴ παραγωγή νὰ ἀναληφθῇ ὑπὸ τοῦ Κράτους. Ἀρκεῖ ὁ ἔλεγχος τοῦ Κράτους ἐπὶ τεσσάρων βάσεων: α) Ἐθνικοποιήσεως τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἀγγλίας τῶν μεγάλων Τραπεζῶν, καὶ τῶν ἀσφαλιστικῶν ἐταιρειῶν, β) Ἐθνικοποιήσεως τῆς γῆς, γ) Ἐλέγχου τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου, δ) Ἐθνικοποιήσεως τῶν μεταφορικῶν μέσων τοῦ πετρελαίου, καὶ τῆς κινητηρίου ἐνεργείας.

Μεγάλην σημασίαν ἀποδίδει διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ Σχεδίου ὁ συγγραφεὺς εἰς τὴν ἐπιλογὴν τῶν προσώπων, τὰ ὅποια πρέπει ν' ἀναζητηθοῦν μεταξὺ τῶν ἐπιχειρηματιῶν τοῦ οἰκείου κλάδου. Διὰ τὴν περαιτέρω διαδικασίαν τοῦ ἐλέγχου ὁ συγγραφεὺς συνιστᾷ τὴν παρὰ τῇ Κυβερνήσει ἴδρυσιν γνωμοδοτικῆς ἐπιτροπῆς ἐμπειρογνομῶνων ὅπως τὸ Gosplan εἰς τὴν Σοβιετικὴν Ἐνωσιν. Ὁ συγγραφεὺς προβαίνει εἰς ὀξεῖαν κριτικὴν τῆς κοινωνίας μὲ τὸ ἀτομιστικὸν σύστημα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ *laissez-faire*, ἣ ὅποια καταλήγει νὰ καθιερώνη ὡς λέγει ὁ Sir Henry Maine «τὸν ἰδιωτικὸν πόλεμον διὰ τὸ κέρδος». Ἀντικρούει διὰ μακρῶν τὴν ὑπὲρ τοῦ φιλελευθερισμοῦ ἐπιχειρηματολογίαν τοῦ Lippmann Good Society (1937). Τονίζει δὲ ὅχι ἀδικαιολογητῶς, ὅτι ἡ ἔννοια τῆς ἰσότητος, ὡς τὴν ἐφαρμόζει τὸ ἀτομιστικὸν καθεστῶς, καὶ τὰ δικαστήρια, διὰ τὰ ὅποια ὑπενθυμίζει κλασσικὰς περιπτώσεις Ἀγγλικῆς καὶ Ἀμερικανικῆς νομολογίας, εἶναι διάφορος ἀναλόγως τῶν περιπτώσεων. Ὑπενθυμίζει περαιτέρω ἐπικαίρως ὅτι ἡ ἀνυποψία εἰς τὴν ὁποίαν περιέπεσεν ἡ Δημοκρατία τῆς Βεϊμάρης εἶναι ὅτι οἱ δικασταὶ ἐφήρμοζον ἄλλο κριτήριον διὰ τὰς παρανομίας τῶν Ναζι καὶ διάφορον διὰ τὰς παρανομίας τῶν σοσιαλιστῶν ἢ κομμουνιστῶν ὡς βεβαιώνει ὁ R. Clark, *The fall of the german republic* 1936. Περαιτέρω ἀντικρούει τὰ γνωστὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Mises καὶ τοῦ Robbins, τὰ ὅποια φέρουν ὅλα τὰ ἱστορικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ὑποστηρίξεως συστήματος εὐρισκομένου εἰς τὸ τέλος του. Ὁ συγγραφεὺς τονίζει ὅτι τὸ ἀπλοῦν σύστημα τῆς φυσικῆς ἐλευθερίας τοῦ Adam Smith ἀποτελεῖ γενικευσιν ὠρισμένων ἱστορικῶν δεδομένων, τὰ ὅποια προσιδιάζουν εἰς χώραν ἐμπόρων τῶν ὁποίων πελάται εἶναι ὅλος ὁ κόσμος. Ἀλλὰ τὸ σύστημα αὐτὸ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνος ἔπαυσε νὰ ἰσχύη μὲ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς προστασίας τῆς ἐθνικῆς παραγωγῆς διὰ τῶν ὑψηλῶν δασμῶν ποὺ εἰσήγαγεν ὁ Hamilton καὶ ἐν συνεχείᾳ ὁ List καὶ ὁ Bismark.

Ὁ μηχανισμὸς τῶν τιμῶν, τὸν ὅποιον ὁ Mises θεωρεῖ ἀδύνατον εἰς σχε-

διασμένην οικονομίαν, δύναται κάλλιστα νά λειτουργήσῃ, ὡς ἀπέδειξεν ὁ Dobb, *Political Economy and Capitalism* (1940), ὁ Pigou, καὶ οἱ ἄλλοι οἰκονομολόγοι τοὺς ὁποίους ὁ καθηγητὴς Ζολώτας, εἰς τὸ ἔργον του Θεωρητικὴ Οἰκονομική, χαρακτηρίζει ὡς νεοσοσιαλιστάς. Τὸ Ρωσικὸν προηγούμενον δέον νά ληφθῆ ὑπ' ὄψει *cum grano salis*. διότι ὠρισμένοι εἰδικοί συνθήκαι, πολιτικά καὶ ἱστορικά, αἰτιολογοῦν ὠρισμένας ἀκρότητας, αἱ ὁποῖαι πρέπει καὶ δύνανται ν' ἀποφευχθοῦν εἰς κοινωνίας αἱ ὁποῖαι ἔχουν μακράκινα πείραν ἐλευθέρου βίου ὡς αἱ δυτικά Δημοκρατίαι.

Ἐν συμπεράσματι τὸ βιβλίον τοῦ Laski εἶναι ἐκ τῶν σποδαιοτάτων τῆς συγχρόνου πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς φιλολογίας ποὺ ἐπιτρέπουν εἰς τοὺς παραγμένους καιροὺς μας αὐστηρὸν ἔλεγχον συνειδήσεως ὄλων τῶν σκεπτομένων ἀνθρώπων, μὲ ὅσον τὸ δυνατόν καθαρώτερες ἰδέες, ἐπὶ τῶν ζωτικῶν προβλημάτων τῆς σημερινῆς κοινωνίας, εἰς τὰ ὁποῖα συνήθως ἐπικρατεῖ σύγχυσις καὶ ἄγνοια.

I. ΛΑΜΠΙΡΗΣ

The economics of full employment (Oxford University—Institute of Statistics), 1944, σελ. VI + 209.

Ἡ ἔκδοσις αὐτὴ περιλαμβάνει ἕξ μελέτας τῶν A. Burchardt, M. Kalecki, G. Worswick, E. Schumacher, T. Balogh καὶ K. Mandelbaum. Ἐκάστη τῶν μελετῶν, ἀποτέλεσμα κοινῆς ἐρεύνης τῶν συγγραφέων, ἐξετάζει ὠρισμένην πλευρὰν τοῦ προβλήματος τῆς ἀνεργίας καὶ τῆς πολιτικῆς τῆς πλήρους ἀπασχολήσεως.

Εἰς τὴν πρώτην μελέτην τοῦ Burchardt (Τὰ αἷτια τῆς ἀνεργίας) ἐκτίθενται αἱ κυριώτεραι θεωρίαι περὶ ἀνεργίας. Ἀντικρούονται ἀφ' ἑνὸς ἡ κλασσικὴ θεωρία τοῦ μισθοῦ καὶ τῆς ἀπασχολήσεως, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἡ πολιτικὴ τοῦ ἐλευθέρου ἀνταγωνισμοῦ ἐξασφαλίζει ὑφ' ὅλας τὰς συνθήκας πλήρη ἀπασχόλησιν, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἄποψις περὶ τοῦ ἀναποτρέπτου τῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων τῆς ἀπασχολήσεως. Ἀκολουθῶς ἐκτίθεται ἡ θεωρία τοῦ Keynes καὶ διαγράφονται αἱ γενικαὶ γραμμαὶ τῆς πολιτικῆς τῆς ἀπασχολήσεως εἰς τὴν ὁποῖαν αὕτη ὁδηγεῖ. «Ἡ φιλελευθέρα ἀντίληψις περὶ τῆς σχέσεως Κράτους καὶ ἐπιχειρήσεως εἶναι ἀπληραίνωμένη ὅχι διότι ἡ κοινωνικὴ ἄποψις ἀπαιτεῖ δράσιν τοῦ Κράτους πρὸς προστασίαν αὐτῆς ἢ ἐκείνης τῆς κοινωνικῆς ὁμάδος ἐναντίον τῶν συνεπειῶν τῆς δράσεως τῶν δυνάμεων τῆς ἀγορᾶς. Ἐχει ἀποβῆ εἰς τὴν οὐσίαν τῆς ἀπληραίνωμένη καὶ δὲν εἶναι δυνατόν πλέον νά χρησιμεύσῃ ὡς ἀφετηρία πολιτικῆς ἐφ' ὅσον ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ ἐλευθερία τῆς οἰκονομικῆς δράσεως καὶ ἡ ἀποχὴ τοῦ Κράτους ἀπὸ πᾶσαν παρέμβασιν δὲν ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀρίστην χρησιμοποίησιν τῶν παραγωγικῶν μέσων. Ἡ διατήρησις ἑνὸς συνδέσμου μεταξὺ τῆς ἐπιθυμίας ἀποταμιεύσεως καὶ τῆς πραγματοποιήσεως ἀντιστοίχου δαπάνης (συνδέσμου ὁ ὁποῖος ἐξασφαλίζει τὴν πλήρη χρησιμοποίησιν τῆς διαθέσιμου ἐργασίας) καθίσταται κατ' ἀρχὴν δυνατὴ μόνον ἂν συμπεριληφθοῦν καὶ τὰ ἔσοδα καὶ αἱ δαπάναι τοῦ Κράτους, πρᾶγμα ποὺ ἕως τώρα εἶχον παραβλέψει» (σ. 32).

Ἡ τοποθέτησις τοῦ προβλήματος καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς θεωρίας τῆς ἐλλειποῦς ζητήσεως ὑπὸ τοῦ Burchardt εἶναι σαφῆς καὶ περιεκτικῆς.

Εἰς τὴν δευτέραν μελέτην τοῦ Kalecki ἀναπτύσσονται οἱ τρεῖς δυνατοὶ τρόποι ἐπιτεύξεως πλήρους ἀπασχολήσεως: α) Διὰ τῆς αὐξήσεως τῶν δημο-

·σίων δαπανῶν καὶ τῆς δημιουργίας ἐλλείματος εἰς τὸν προϋπολογισμόν, β) διὰ τῆς ἐνισχύσεως τῆς ἰδιωτικῆς ἐπενδύσεως καὶ γ) διὰ τῆς μειώσεως τῆς ἀνισότητος τῶν ἀτομικῶν εἰσοδημάτων μέσῳ τῆς φορολογίας τῶν μεγαλυτέρων εἰσοδημάτων καὶ τῆς ἐπιδοτήσεως τῶν μικροεισοδοσματοῦν καταναλωτῶν. «Αἱ δημόσιαι δαπάναι εἰς κρατικὰς ἐπενδύσεις καὶ ἐπιδόματα πρὸς τοὺς καταναλωτὰς (εἴτε δι' ἐλλείματος τοῦ προϋπολογισμοῦ εἴτε δι' αὐξήσεως τοῦ φόρου εἰσοδήματος) εἶναι πάντοτε ἱκαναὶ νὰ ἐξασφαλίσουν πλήρη ἀπασχόλησιν. Αἱ δαπάναι αὗται πρέπει νὰ εἶναι μεγαλύτεραι εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν λόγῳ τῆς πιέσεως, τὴν ὁποῖαν ἀσκεῖ ὁ φόρος τοῦ εἰσοδήματος ἐπὶ τῆς καταναλώσεως τῶν καταβαλλόντων αὐτόν. Εἰς τὴν πρᾶξιν πρὸς χρηματοδότησιν τῶν δαπανῶν αὐτῶν θὰ πρέπει νὰ αὐξηθῇ, ὅσον εἶναι πολιτικῶς δυνατὸν ὁ φόρος τοῦ εἰσοδήματος ὡς παρουσιάζων πλεονέκτημα ὄχι μόνον τῆς ἐξασφαλίσεως μεγαλυτέρας ἀπασχολήσεως ἀλλὰ καὶ τῆς μειώσεως τῆς ἀνισότητος τῶν εἰσοδημάτων καὶ μόνον ἐφ' ὅσον οὗτος δὲν ἐπαρκεῖ διὰ τὴν ἐξασφάλισιν πλήρους ἀπασχολήσεως νὰ γίνεται προσφυγὴ εἰς τὸν δανεισμόν πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ἐπὶ πλέον ἀπαιτουμένων δημοσίων δαπανῶν» (σελ. 57).

Ἡ ἔκθεσις τῶν γενικῶν γραμμῶν τῆς πολιτικῆς ταύτης ὑπὸ τοῦ Καὶ εἶναι συστηματικὴ καὶ παρουσιάζει τὴν ὀριμότητα συνθέσεως κατόπιν προηγηθείσης λεπτομεροῦς ἀναλύσεως τῶν εἰδικῶν προβλημάτων.

Εἰς τὴν τρίτην μελέτην τοῦ Worswick ἐξετάζονται τὰ εἰδικώτερα θέματα τὰ ὁποῖα παρουσιάζονται ἐπὶ καθεστῶτος πλήρους ἀπασχολήσεως ὅσον ἀφορᾷ ἀφ' ἑνὸς τὴν σταθεροποίησιν καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν ἐλαστικότητα τῆς οἰκονομίας (πρόβλημα σταθερότητος μισθῶν - τιμῶν, εὐκινησίας παραγωγικῶν μέσων κλπ.).

Εἰς τὴν τετάρτην μελέτην τοῦ Schumacher ἀναπτύσσονται αἱ συνέπειαι τῆς θεωρίας τῆς ἑλλιπτοῦς ζητήσεως ἐπὶ τῆς ἰσχύος τῶν καθιερωμένων δημοσιονομικῶν ἀξιωματῶν καὶ ἐκτίθενται μὲ συστηματικότητα καὶ πληρότητα αἱ νέαι ἀρχαὶ τῆς δημοσιονομικῆς πολιτικῆς ὡς μέσου ἐνισχύσεως τῆς ἀπασχολήσεως. Αἱ ὀρθόδοξοι θέσεις: α) ὁ προϋπολογισμὸς πρέπει νὰ εἶναι κατὰ τὸ δυνατὸν περιορισμένος, β) ὁ προϋπολογισμὸς πρέπει νὰ εἶναι ἰσοσκελισμένος, γ) φορολογία μᾶλλον ἐπὶ τῆς καταναλώσεως (δηλ. κυρίως τῶν οἰκονομικῶς ἀσθενεστέρων) παρά τῆς ἀποταμιεύσεως (δηλ. τῶν πλουσίων), δ) εἰς δανεισμόν πρέπει νὰ γίνεται προσφυγὴ μόνον διὰ παραγωγικὰς ἐπενδύσεις, ε) τὸ δημόσιον χρέος πρέπει νὰ ἐξοφλῆται τὸ ταχύτερον διὰ φορολογίας τῆς καταναλώσεως» ἀντικαθίστανται ἀπὸ τὰς νέας: «Εὐθὺς ὡς δεχθῶμεν ὅτι αἱ δαπάναι τῆς κοινωνίας δυνατὸν νὰ εἶναι ἀνεπαρκεῖς διὰ νὰ ἀπορροφήσουν ὅλα τὰ παραγωγικὰ μέσα καὶ νὰ ἐξασφαλίσουν τὸ μέγιστον ἔθνικόν εἰσόδημα, ὀφείλομεν νὰ δεχθῶμεν ὅτι αὐξήσις τῶν δαπανῶν τοῦ Κράτους πέραν τῶν ἐσόδων του εἶναι δυνατὸν νὰ ὀδηγήσῃ εἰς αὐξήσιν τοῦ ἔθνικοῦ εἰσοδήματος. Ὅθεν, εὐθὺς ὡς ἐγκαταλείψωμεν τὴν κλασσικὴν ἄποψιν περὶ τῆς αὐτομάτου πλήρους ἀπασχολήσεως, καταπίπτει καὶ ἡ ἀρχὴ ὅτι ὁ ἰσοσκελισμένος προϋπολογισμὸς εἶναι ἐπιθυμητὸς ὑφ' ὅλας τὰς προϋποθέσεις. Ἡ φορολογία ἐμφανίζεται τώρα εἰς λειτουργίαν διάφορον τῆς μέχρι σήμερον ἀποδιδομένης εἰς αὐτήν: σκοπὸς τῆς εἶναι μᾶλλον ἢ ἀναδιανομὴ τοῦ εἰσοδήματος παρά ἀπλῶς ἡ παροχὴ ἐσόδων εἰς τὸ δημόσιον. Καίτοι ὀρισμένα εἶδη φορολογίας δυνατὸν νὰ εἶναι καταστρεπτικὰ διὰ τὴν οἰκονομίαν, ἡ φορολογία ἢ σκοποῦσα τὴν μεταβίβασιν εἰσοδήματος ἀπὸ τοῦ

πλουσίου εις τὸν πτωχὸν δὲν θεωρεῖται πλέον ὡς ἀντικειμένη εις τὴν τεχνικὴν πρόοδον καὶ τὴν συσσώρευσιν κεφαλαίου» (σελ. 89—92).

Εἰς τὴν πέμπτην μελέτην τοῦ Balogh ἐξετάζονται αἱ σχέσεις ἐξωτερικοῦ ἔμπορίου—ἀπασχολήσεως καὶ ἀναπτύσσεται ἡ πολιτικὴ τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ἀκολουθῇ μία χώρα ἐπὶ πλήρους ἀπασχολήσεως ἀφ' ἑνὸς πρὸς ἐξασφάλισιν ἰσοζυγίου πληρωμῶν καὶ ἀφ' ἑτέρου πρὸς ἀποτροπὴν ὑποχωρήσεως τῆς ἀπασχολήσεως. Ὁ συγγραφεὺς τονίζει τὰ ἀσθενῆ σημεῖα, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς, τῶν αὐτομάτων νομισματικῶν συστημάτων καὶ ἐπιμένει ἐπὶ τῆς ἀνεπαρκοῦς λειτουργίας τοῦ χρυσοῦ κανόνος καὶ τῆς ἀδυναμίας του νὰ ἐξασφαλίζῃ οἰκονομικὴν σταθερότητα καὶ πλήρη ἀπασχόλησιν. Ἄποψις ἡ ὁποία τείνει νὰ ὑποκαταστήσῃ γενικῶς τὴν ἀντίθετον κλασσικὴν θέσιν (ἴδε σχετικῶς τὴν ἐνδιαφέρουσαν ἔκδοσιν τῆς S. d. N. International currency experience, 1944).

Εἰς τὴν τελευταίαν μελέτην τοῦ Mandelbaum ἀναλύονται τὰ μέτρα τὰ ὁποῖα ἐλήφθησαν εἰς τὴν Γερμανίαν κατὰ τὴν περίοδον 1936—1938, ὁπότε ὑπῆρχε πλήρης σχεδὸν ἀπασχόλησις, πρὸς ἐξασφάλισιν ἰσοζυγίου πληρωμῶν καὶ σταθεροποίησιν τῆς οἰκονομίας: ἔλεγχος ἐξωτερικοῦ ἔμπορίου, μισθῶν καὶ τιμῶν.

Αἱ ἀνωτέρω ἐργασίαι εἶναι ἀσφαλῶς ἀπὸ τὰς καλυτέρας τοῦ εἴδους των. Εὐρίσκει κανεὶς εἰς αὐτὰς εἰς ὄριμον πλέον διατύπωσιν τὴν αἰρετικὴν θέσιν ποῦ πρῶτος ἀνέπτυξεν ὁ Keynes. Ἡ νέα αὐτὴ θέσις ἔχει σήμερον κατακτῆσει σημαντικὸν ἔδαφος τόσον μεταξύ τῶν πρακτικῶν ὅσον καὶ μεταξύ τῶν ἀκαδημαϊκῶν οἰκονομολόγων—καὶ αὐτὸς ὁ καθηγητὴς Bigou, ὁ κύριος ὑπέρμαχος τῆς ὀρθοδοξίας, κάμνει σαφεῖς ὑποχωρήσεις εἰς τελευταίαν μελέτην του (*Lapses from full employment*, 1945, σ. 20—25).

Αἱ ἔξ αὐταὶ μελέται κατὰ τοῦτο ὑπερέχουν τῶν παλαιότερων ἀναπτύξεων τῆς θέσεως αὐτῆς, ὅτι παρουσιάζουν ἄμεσον ἀξίαν διὰ τὴν οἰκονομικὴν πολιτικὴν. Μετὰ μακρὰν συζήτησιν καὶ κριτικὴν τῆς θεωρίας τῆς ἐλλειποῦς ζητήσεως αἱ ἔξ αὐτῆς ἀπορρέουσαι ἀπόψεις διατυποῦνται ἤδη συστηματικῶς εἰς σειράν θεωρημάτων τὰ ὁποῖα χαράσσουν τὰς γενικὰς γραμμὰς ὀρισμένης οἰκονομικῆς πολιτικῆς. Σημαντικὸν πλεονέκτημα τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν εἶναι ὅτι δὲν παρουσιάζουν τὸ ἐλάττωμα τῆς ὑπερβολικῆς ἀναλύσεως καὶ ἀφαιρέσεως ποῦ χαρακτηρίζει πολλὰς τῶν ἀντιστοιχῶν προπολεμικῶν μελετῶν. (Εἰς ὀρισμένας ἔξ αὐτῶν (J. Robinson) αἱ συνεχεῖς ἀφαιρέσεις ὠδήγησαν εἰς ἐξέτασιν τῶν προβλημάτων ὑπὸ καθαρῶς φανταστικὰς προϋποθέσεις καὶ εἰς σχήματα εἰς τὰ ὁποῖα παρελείποντο οἱ πλέον βαρύνοντες παράγοντες).

Ἡ γενικωτέρα σημασία τῶν ὑποστηριζομένων εἰς τὰς μελέτας αὐτὰς ἀπόψεων εἶναι ὅτι τείνουν νὰ ἐξουδετερώσουν τὸ veto τῆς ὀρθοδόξου διδασκαλίας ἐναντίον τῶν κοινωνικῶς προοδευτικῶν μέτρων ὡς ἀντιθέτων πρὸς τὴν οἰκονομικὴν ἰσορροπίαν καὶ πρόοδον: ἡ διαπίστωσις ὑπεραποταμιεύσεως (μονίμως ἀσθενοῦς ζητήσεως) ἀποτελεῖ τὸ κρίσιμον ἐπιχέρημα ὑπὲρ τῆς μειώσεως τῆς ἀνισότητος τῶν εἰσοδημάτων. Ὁ ὅλος μηχανισμὸς τῆς σκέψεως τῶν ὁπαδῶν τῆς νέας αὐτῆς κατευθύνσεως εἶναι ἀντιορθόδοξος: ὁ μηχανισμὸς τῶν τιμῶν δὲν εἶναι ἐπαρκὴς διὰ τὴν ἐξασφάλισιν πλήρους ἀπασχολήσεως, ἡ ἀποταμίευσις δὲν ὀδηγεῖ ἄνευ ἑτέρου εἰς οἰκονομικὴν

πρόοδον, ἢ ἐνισχύουσα τὴν κατανάλωσιν φορολογία εὐνοεῖ πολλάκις τὴν αὕξησιν τοῦ κοινωνικοῦ εἰσοδήματος κλπ.

Βεβαίως ἡ ἀποδοχὴ τῶν ἑτεροδόξων αὐτῶν ἀπόψεων δὲν σημαίνει ἀχρήστευσιν ὀλοκλήρου τῆς ὀρθοδόξου ἀκαδημαϊκῆς διδασκαλίας, ἢ ὁποία μετὰ μακρὰν ἐξέλιξιν ἔχει διαμορφώσει ἕνα πολύτιμον μηχανισμόν οἰκονομικῆς ἀναλύσεως. Ἄλλ' ἢ ὑπὸ τοῦ Keynes θέσις τοῦ προβλήματος τῆς ἀτομικῆς ἀναλύσεως ἀποτελεῖ διαπίστωσιν πραγματικότητος ἐπὶ μακρὸν παραβλεφθείσης, ἢ ὁποία ὠδήγησεν εἰς μετὰθεσιν τῆς ὅλης προοπτικῆς.

Εἰς τὴν ἰσχὺν ὅμως τῶν συμπερασμάτων τῆς νέας θεωρίας τῆς ἀπασχολήσεως πρέπει νὰ τεθῆ ἕνας σημαντικὸς περιορισμὸς, γνωστὸς εἰς τοὺς συγγραφεῖς τῶν ἀνωτέρω μελετῶν, ἀλλ' ἰδιαιτέρας σημασίας διὰ τὸν Ἑλληνα μελετητὴν : εἰς χώρας μὲ περιωρισμένον πραγματικὸν κεφάλαιον ὅπου δὲν ὑπάρχει περιθώριον αὐξήσεως τῆς παραγωγῆς, ἢ ἐνίσχυσις τῆς ἐνεργοῦ ζητήσεως διὰ τῆς αὐξήσεως τῶν χρηματικῶν εἰσοδημάτων δι' ἐλλειμματικοῦ προϋπολογισμοῦ δὲν ὀδηγεῖ εἰς αὕξησιν τῆς ἀπασχολήσεως ἀλλὰ ἔχει πληθωρικὰς συνεπείας ὁμοίως εἰς αὐτὰς ἢ καταπολέμησις τῆς ἀποταμιεύσεως δὲν προκαλεῖ αὕξησιν τῆς ἀπασχολήσεως ἀλλὰ ἐπιδρᾷ δυσμενῶς ἐπὶ τοῦ σχηματισμοῦ πραγματικοῦ κεφαλαίου καὶ ἐπὶ τοῦ μεγέθους τοῦ κοινωνικοῦ εἰσοδήματος. Μόνον μετὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν παραγωγικῶν μέσων εἶναι σκόπιμος ἢ πολιτικὴ τῆς πλήρους ἀπασχολήσεως τὴν ὁποίαν ὑποστηρίζει διὰ τὰς πλούσιαις χώρας ἢ νεωτέρα θεωρία τῆς ἐλλειποῦς ζητήσεως.

Ἡ πολιτικὴ, ἢ ὁποία ἀναπτύσσεται εἰς τὰς ξέως ἄνω μελέτας, βαίνει παράλληλος πρὸς τὴν πολιτικὴν τοῦ ἐλέγχου τῆς οἰκονομίας ὑπὸ τοῦ Κράτους. Εἰς πολλοὺς τῶν ὑποστηρικτῶν τῆς εἶναι ἐμφανὴς ἢ ἀποψις ὅτι μέτρα ἐλέγχου τῶν εἰσαγωγῶν, τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς διανομῆς ἀποτελοῦν ἀπαραίτητον συμπλήρωμα τῆς πολιτικῆς τῆς πλήρους ἀπασχολήσεως. Μέγα μέρος τῶν ἀνωτέρω ἐργασιῶν εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὸ πρόβλημα τοῦ εἴδους τῶν μέτρων ἐλέγχου τῆς οἰκονομίας πρὸς ἐπίτευξιν ἢ διατήρησιν τῆς πλήρους ἀπασχολήσεως. Οὕτω καὶ ἡ πολιτικὴ τῆς πλήρους ἀπασχολήσεως εἰσέρχεται εἰς τὸν κύκλον τοῦ γενικωτέρου προβλήματος, ποῦ ἔθεσαν ὁ πόλεμος καὶ αἱ σύγχρονοι κοινωνιστικαὶ ἀντιλήψεις : αὐτόματος ρύθμισις τῆς οἰκονομίας διὰ τοῦ μηχανισμοῦ τῶν τιμῶν ἢ κρατικὴ ρύθμισις τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς καταναλώσεως ;

Ἡ θεωρία τῆς ἐλλειποῦς ζητήσεως καὶ τὸ αἶτημα τῆς δημιουργίας προσθέτου κοινωνικῆς ζητήσεως, μολονότι ἀπετέλεσαν εἰς τὴν Ἀγγλίαν τὸ κύριον θέμα θεωρητικῆς προπαρασκευῆς διὰ τὴν μεταπολεμικὴν ὀργάνωσιν τῆς οἰκονομίας, δὲν φαίνεται ὅτι ἐπὶ τοῦ παρόντος, διὰ τὴν πρώτην μεταπολεμικὴν περίοδον, θὰ παρουσιάσουν πρακτικὴν ἀξίαν. Εἰς τὴν Ἀγγλίαν ὁ κίν. δυνασ δὲν συνίσταται ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τὴν ὑπεραποταμίευσιν ἀλλ' εἰς τὴν ὑπαρξιν ζητήσεως πέραν τῶν δυνατοτήτων τῆς παραγωγῆς, εἰς τὸν πληθωρισμόν. Ἡ ἀνεργία δὲ ποῦ ἴσως ἐκδηλωθῆ δὲν θὰ ὀφείλεται, κατὰ τὴν πρώτην περίοδον, εἰς ἐλλειπῆ ζήτησιν, ἀλλὰ εἰς τὴν ἐκ τῆς ἀναπροσαρμογῆς τῆς οἰκονομίας τριβὴν. Πιθανώτερον εἶναι νὰ ἐμφανισθῆ ταχύτερον τὸ πρόβλημα τῆς ἀσθενοῦς ζητήσεως εἰς Ἡνωμένας Πολιτείας, αἱ ὁποῖαι διαθέτουν ἀνε-

παφον καὶ ἠϋξημένον τὸν παραγωγικὸν τῶν ἐξοπλισμῶν. Χαρακτηριστικὸν ὅμως εἶναι ὅτι καὶ ἐκεῖ ἀντιμετωπίζεται ἐξ ἴσου ὁ κίνδυνος τοῦ πληθωρισμοῦ ὅσον καὶ τοῦ ἀντιπληθωρισμοῦ λόγω τῶν εἰδικῶν συνθηκῶν ποῦ ἐδημιούργησεν ὁ πόλεμος (ἀφ' ἑνὸς αὖξησης τῆς διαθεσίμου ἀγοραστικῆς δυνάμεως καὶ ὑπαρξίς ἀνεκπληρώτων ἐπιθυμιῶν καταναλώσεως καὶ ἐπενδύσεως, ἀφ' ἑτέρου ἀνάγκη μετατροπῆς πολλῶν βιομηχανιῶν μὲ συνέπειαν τὴν ἀπολύσειν μισθωτῶν κλπ.).

Γ. ΧΑΛΚΙΟΠΟΥΛΟΣ

M. Polanyi, Full employment and free trade, 1945, σελ. IX+152.

Εἶναι χαρακτηριστικὸν πολλῶν ἐκ τῶν τελευταίων ἀγγλικῶν βιβλίων ὅτι, ἐμφανιζόμενα μὲ τὴν πρόθεσιν ἀπλουστεύσεως καὶ ἀπευθυνόμενα εἰς εὐρύτερον κύκλον ἀναγνωστῶν, οὐσιαστικῶς μὲν δὲν εἶναι προσιτὰ εἰμὴ εἰς τὸν σχετικῶς εἰδικευμένον, ἀλλὰ παρουσιάζουν τὸ μέγαλον πλεονέκτημα τῆς διαυγοῦς καὶ συστηματικῆς διατυπώσεως δίδοντα, χωρὶς ἐξεζητημένην ἀνάλυσιν, τὴν κεντρικὴν γραμμὴν τῶν συμπερασμάτων τῆς οἰκονομικῆς ἐρεῦνης.

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ παρόντος ἔργου θέτει ὡς σκοπὸν τοῦ βιβλίου τὴν ἀπλούστευσιν καὶ διάδοσιν τῆς οἰκονομικῆς θεωρίας ποῦ ἔχει ὡς ἀφετηρίαν τὴν Κεϋνσιανὴν προοπτικὴν. Παρ' ὄλην ὅμως τὴν ἐκλαίκευτικὴν τῆς πρόθεσιν, ἡ μελέτη τοῦ ἔχει ἐπιστημονικὸν χαρακτῆρα καὶ περιέχει πρωτοτύπους ἰδέας. Εἶναι δὲ κατὰ τοῦτο ἀξιόλογος, διότι δίδει εἰς σαφῆ καὶ ὀριστικὴν διατύπωσιν τὸ σύστημα τῶν θεωρητικῶν καὶ οἰκονομικοπολιτικῶν ἀρχῶν ποῦ διεμορφώθη κατὰ τὰ τελευταῖα δέκα ἔτη ἀπὸ τὴν σχολὴν Keynes.

Ἡ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ὑποστηριζομένη θέσις εἶναι ἡ ἑξῆς : Ἡ ὀρθόδοξος οἰκονομικὴ θεωρία ἐργάζεται μὲ τὴν ὑπονοουμένην προϋπόθεσιν ὅτι ἡ προσφορὰ χρήματος ρυθμίζεται πάντοτε αὐτομάτως εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐξασφαλίσῃ πλήρη ἀπασχόλησιν τῶν παραγωγικῶν μέσων καὶ ὁμαλὴν λειτουργίαν τῆς οἰκονομίας. Ἡ νεωτέρα ὅμως οἰκονομικὴ θεωρία ἀπεκάλυψεν ὅτι ὁ μηχανισμὸς ὁ ρυθμίζων τὴν προσφορὰν χρήματος εἶναι δυνατὸν νὰ διατηρῇ αὐτὴν εἰς ἀνεπαρκές μέγεθος : εἰς τὰς ἐκβιομηχανισμένας χώρας μὲ ἀνεπτυγμένην οἰκονομίαν ἢ νομισματικὴν κυκλοφορίαν εἶναι χρονίως ἐλλιπὴς ὁδηγοῦσα εἰς μόνιμους χαμηλὸν ἐπίπεδον ἀπασχολήσεως. Πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ φαινομένου τούτου εἶναι ἀναγκαῖον ὅπως τὸ Κράτος συμπληρῶνῃ τὴν νομισματικὴν κυκλοφορίαν ρίπτον ἐκάστοτε εἰς τὴν ἀγοράν, ὡς ἐνεργὸν ζήτησιν, πρόσθετον χρῆμα.

Κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς θέσεως αὐτῆς ὁ συγγραφεὺς ἐκθέτει ἐνδιαφερούσας σκέψεις διὰ τὴν φύσιν καὶ τὸν μηχανισμὸν τοῦ πρὸς τὸν ὡς ἄνω σκοπὸν «δανεισμοῦ» τοῦ Κράτους, διὰ τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ «προσθέτου χρήματος» καὶ γενικῶς διὰ τὴν ὄλην τεχνικὴν τῆς τοιαύτης νομισματικῆς πολιτικῆς. Ὁ Ρολ. πιστεύει ὅτι διὰ τῆς πολιτικῆς αὐτῆς θὰ ἐξασφαλισθῇ πλήρης ἀπασχόλησις, ἢ ὁποῖα μόνη θὰ ἐπιτρέψῃ τὴν κανονικὴν λειτουργίαν τοῦ ἐλεύθερου ἐμπορίου, ἐντὸς ἐκάστης Χώρας καὶ μεταξὺ τῶν Κρατῶν. Εἶναι δὲ εὐγλωττος συνήγορος τῶν ἀρχῶν τῆς ἐλευθερίας τῆς οἰκονομικῆς κινήσεως καὶ τοῦ διεθνοῦς ἐμπορίου. Ὑποστηρίζει ὅτι τὸ φαινόμενον τῆς χρονίας εὐρυτέρας ἀνεργίας δὲν εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένον πρὸς τὴν σύγχρονον καπιτα-

λιστικήν οικονομίαν αλλά όφείλεται εις ώρισμένην έλαττωματικότητά της πού δύναται εύκόλως νά θεραπευθῆ διά καταλλήλου νομισματικής πολιτικής. Ἡ πολιτική αὐτή θά επέτρεπε τήν αναγέννησιν τῆς καπιταλιστικῆς οικονομίας χωρίς νά θιγῆ ἡ ἀρχή τοῦ έλευθέρου ανταγωνισμοῦ. Ὁ συγγραφεὺς εἶναι ἀπολύτως ἀντίθετος πρὸς οἰανδήποτε μορφήν προγραμματικῶς διευθυνομένης οικονομίας, ὑποστηρίζων ὅτι ὅπου τοιοῦτον σύστημα (Ρωσία, Γερμανία) ὠδήγησεν εις πλήρη ἀπασχόλησιν, τοῦτο δέν ὠφείλετο εις τήν έκ τῶν ἄνω ρύθμισιν τῆς οικονομίας ἀλλά εις τήν συνεχῆ έκδοσιν προσθέτου χαρτονομίσματος, ἡ ὁποία ἄλλωστε, εις τὰς περιπτώσεις αὐτάς, εἶχεν, έκδήλους ἢ μή, πληθωρικὰς συνεπείας.

Δέν θά ἠδύνατο νά ἀρνηθῆ κανεὶς εις τὸν συγγραφέα σκέψιν διεισδύουσαν εις τήν οὐσίαν τῶν φαινομένων, ὡς ἐπίσης δέν δύναται νά παραβλέψῃ τήν βασικὴν σημασίαν μιᾶς νομισματικῆς πολιτικῆς ἢ ὁποία, ἀπηλλαγμένη τῶν ὀρθοδόξων προλήψεων, θά παρηκολούθει τὰς διαρθρωτικὰς μεταβολὰς τῆς συγχρόνου οικονομίας. Νομίζομεν ὅμως ὅτι ὁ συγγραφεὺς ὑπερβάλλει τὰς δυνατότητας μιᾶς τοιαύτης πολιτικῆς πρὸς σταθεροποίησιν τῆς έλευθέρου καπιταλιστικῆς οικονομίας.

Ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τήν ὑποτίμησιν τοῦ ρόλου τοῦ χρήματος ἀπὸ τήν ὀρθόδοξον σχολήν, εις πολλὰς τῶν νεωτέρων μελετῶν παρουσιάζεται ἡ ἀντίθετος ὑπερβολὴ τῆς ἀποδόσεως ἀποκλειστικῆς σημασίας εις τὰ νομισματικὰ φαινόμενα καὶ τῆς παραμελήσεως τῶν ὀπισθεν ἀότων εύρισκομένων πραγματικῶν παραγόντων.

Γ. ΧΑΛΚΙΟΠΟΥΛΟΣ

J. Schumpeter, *Capitalism, socialism and democracy*, 2α έκδ. 1944, σ. 375.

Τὸ περιεχόμενον τοῦ τελευταίου αὐτοῦ βιβλίου τοῦ Schumpeter εἶναι τὸ ἐξῆς : Εἰς τὸ πρῶτον μέρος δίδεται μία σύντομος έκθεσις καὶ κριτικὴ τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας (κοινωνιολογικῆς, οικονομικῆς καὶ πολιτικῆς). Εἰς τὸ δεύτερον ἐρευνᾶται κατὰ πόσον ὁ καπιταλισμὸς δύναται νά ἐπιζῆσῃ καὶ ποῖα εἶναι τὰ αἷτια τὰ ὀδηγοῦντα εις ὑπερνίκησιν του. Εἰς τὸ τρίτον ἀντιμετωπίζεται τὸ πρόβλημα κατὰ πόσον καὶ πῶς εἶναι δυνατόν νά λειτουργήσῃ ἀποδοτικῶς ἡ σοσιαλιστικὴ οικονομικὴ ὀργάνωσις. Εἰς τὸ τέταρτον ἐξετάζεται ἡ φύσις τῆς δημοκρατίας καὶ τὸ συμβιβαστὸν της πρὸς τὸν σοσιαλισμὸν καὶ εις τὸ πέμπτον δίδεται σύντομος ἱστορικὴ ἀνασκόπησις τοῦ σοσιαλιστικοῦ κινήματος.

Ὁ Sch., οἰκονομολόγος τὴν εἰδικότητα, ἀσχολούμενος ἤδη καὶ με γενικώτερα θέματα κοινωνιολογίας καὶ πολιτειολογίας, ἀκολουθεῖ τὸ ρεῦμα πού ἐδημιούργησεν ἡ κρίσις τοῦ πολέμου : Οἱ εἰδικοὶ τῶν διαφόρων κοινωνικῶν ἐπιστημῶν ἐστράφησαν ὀλιγώτερον εις «τεχνικὰς» ἀναλύσεις τῆς εἰδικότητός των καὶ περισσότερον εις συνθετικὴν ἀντιμετώπισιν εύρυτέρου κύκλου προβλημάτων. Αἱ ἐργασίαι, πού εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς τάσεως αὐτῆς, παρουσιάζουν μὲν τὰ μειονεκτήματα τοῦ «ἐκτὸς εἰδικότητος», ἀλλὰ συγχρόνως μᾶς δίδουν σκέψεις πρωτοτύπους, προοπτικὰς ἐκτὸς τῆς πεπατημένης. Αὐτὸ ἰσχύει περίπου καὶ διὰ τὸ βιβλίον τοῦ Sch., εἶναι ἄνισον, περιέχει πολλοὺς κοινούς τόπους, ἀλλὰ εις πολλὰ σημεία εἶναι ὀξύνουν καὶ ἐνδιαφέρον. Δέν εἶναι συστηματικόν, ἡ ἀνάπτυξις τῶν θεμάτων δέν εἶναι ἐξαντλητικὴ, ἀλλὰ ὠρισμένα τμήματα κινοῦν ζωηρὸν τὸ ἐνδιαφέρον μὲ τὴν ἄνευ θεωρητικῶν σχημάτων

πρωτότυπον αντιμετώπισιν τῶν προβλημάτων. Τὰ περισσότερα τῶν κεφαλαίων, εἰς ἀποφθεγματικὸν ὕφος, δὲν προσθέτουν τι τὸ νέον. Ἄξιόλογον ὁμῶς εἶναι τὸ δεύτερον μέρος (περὶ τῶν δυνατοτήτων ἐπιβίωσης τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας καὶ τῶν αἰτίων τῆς ὑπερνικήσεώς της) καὶ ἰδίως τὰ κεφάλαια, πού ἀναφέρονται εἰς τοὺς κοινωνικοὺς-ψυχολογικοὺς παράγοντας, οἱ ὅποιοι, δημιουργηθέντες ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας, ὁδηγοῦν εἰς τὴν διάλυσίν της. Ἡ βασικὴ θέσις τοῦ Sch. εἶναι ὅτι ὁ καπιταλισμὸς δὲν πρόκειται νὰ καταρρεύσῃ ἀπὸ «οἰκονομικοὺς» λόγους, ἐξ αἰτίας ἀνεπαρκοῦς ἀποδοτικότητος τοῦ οἰκονομικοῦ μηχανισμοῦ του, ἀλλὰ ἀπὸ λόγους κοινωνικῆς-ψυχολογικῆς διαβρώσεως. Ἡ ἐπιχειρηματολογία του πρὸς ἄρνησιν ἀφ' ἑνὸς τῆς ἀντιοικονομικότητος τῶν μονοπωλείων καὶ ἀφ' ἑτέρου τοῦ φαινομένου τῆς ἐξασθενήσεως τῶν ἐπενδύσεων (τῶν δύο βασικῶν μειονεκτημάτων τῆς συγχρόνου καπιταλιστικῆς οἰκονομίας), καίτοι εἰς πολλὰ σημεῖα πρωτότυπος, εἶναι ἐν τῷ συνόλῳ ἀσθενής. Ἀντιθέτως ἐξαντλητικὴ καὶ ἐπιτυχῆς εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τῶν αἰτίων τῆς ἀποσυνθέσεως τῆς ἀστικῆς οἰκογενείας καὶ τῶν συνεπειῶν της ὡς ἐπίσης καὶ ἡ ἀνάλυσις τῆς «διαλυτικῆς ἐπιρροῆς» τῶν διανοουμένων. Ἡ ἀνάπτυξις τῶν θεμάτων αὐτῶν γίνεται μὲ ἱστορικὴν αἴσθησιν καὶ κοινωνικὴν ἀντίληψιν.

Εἰς τὸ τρίτον μέρος, τὸ ἐξετάζον τὰς δυνατότητας λελογισμένης λειτουργίας τῆς σοσιαλιστικῆς οἰκονομίας, ὁ Sch. κάμνει δεκτὴν τὴν λεγομένην «ἀνταγωνιστικὴν λύσιν» τοῦ προβλήματος τοῦ οἰκονομικοῦ ὑπολογισμοῦ καὶ τῆς ρυθμίσεως τῆς παραγωγῆς καὶ καταναλώσεως. Θεωρεῖ αὐτὴν ὡς ἀπολύτως πραγματοποιήσιμον τόσον διὰ μίαν στατικὴν ὅσον καὶ διὰ μίαν δυναμικὴν οἰκονομίαν. Εἰς τὴν μέθοδόν του γενικῶς ὁ Sch. εἶναι ἐκλεκτικὸς.

Γ. ΧΑΛΚΙΟΠΟΥΛΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

A. C. Pigou, *Income*, 1946, σελ. 118.

Τὸ τελευταῖον αὐτὸ βιβλίον τοῦ Pigou ἀποτελεῖ μίαν σύντομον καὶ στοιχειώδη εἰσαγωγήν εἰς τὰ οἰκονομικά. Ὁ τίτλος του εἶναι ἐνδεικτικὸς τῆς μεθόδου ποὺ ἀκολουθεῖ ὁ συγγραφεὺς: Ἡ ὅλη ἔκθεσις ἔχει ὡς ἀφετηρίαν τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος. Εἶναι δὲ ἄξιον νὰ σχολιασθῇ ἰδιαιτέρως ὄχι λόγῳ τῶν καθ' ἕκαστον ὑποστηριζομένων θέσεων, εἰς τὰς ὁποίας δὲν παρουσιάζει οὔτε διεκδικεῖ πρωτοτυπίαν τινά, ἀλλὰ ἀκριβῶς λόγῳ τῆς μεθόδου ἐκθέσεως ποὺ ἀκολουθεῖ, μεθόδου ἐν πολλοῖς νέας διὰ τὴν πανεπιστημιακὴν διδασκαλίαν.

Τὸ διάγραμμα τῆς ἀναπτύξεως ἔχει ὡς ἐξῆς: Πρῶτον δίδεται ἡ ἔννοια τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος καὶ αἱ βασικαὶ ἀρχαὶ τῆς μετρήσεώς του. Ἀκολουθῶς ἐξετάζονται οἱ ἐσωτερικοὶ ἀφ' ἑνὸς (μέγεθος συντελεστῶν παραγωγῆς—κοινωνικὸς καταμερισμὸς) καὶ οἱ ἐξωτερικοὶ ἀφ' ἑτέρου (συνθήκαι ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου κλπ.) παράγοντες ποὺ ἐπηρεάζουν τὸ μέγεθός του. Ἐν συνεχείᾳ ἀναλύεται τὸ πῶς κατανέμονται τὰ παραγωγικὰ μέσα εἰς διαφόρους κατηγορίας παραγωγῆς, ὁ ἐπηρεασμὸς τοῦ μεγέθους τοῦ εἰσοδήματος ἀπὸ τὴν κρατικὴν δραστηριότητα, αἱ αὐξομειώσεις αὐτοῦ ἐν τῷ χρόνῳ καὶ τέλος ἡ διανομὴ του μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας.

Τὸ κέντρον τῶν ἀναπτύξεων αὐτῶν δὲν ἀποτελοῦν ἡ θεωρία τῆς ἀξίας καὶ οἱ νόμοι τῆς προσφορᾶς καὶ ζητήσεως ἀλλὰ ἡ ἔρευνα τῆς συνθέσεως τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος, τῶν πηγῶν του καὶ τῆς διοχετεύσεώς του. Ἡ μέθοδος αὕτη ἐκθέσεως τῶν πρώτων στοιχείων τῆς οἰκονομικῆς θεωρίας παρουσιάζει τὸ πλεονέκτημα ὅτι εἶναι πρόσφορος διὰ τὴν ἔνταξιν στατιστικῶν δεδομένων, ποὺ δίδουν τὸν «ἰσολογισμόν» τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας. Δι' ὃ καὶ ὁ Hicks τὴν ὠνόμασε καὶ κοινωνικὴν λογιστικὴν (social accounting). Ἐχει δὲ ὠρισμένα κοινὰ μὲ τὴν μέθοδον τῆς ἱστορικῆς σχολῆς. Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι μᾶς γνωρίζει τὰ δεδομένα μιᾶς ὠρισμένης οἰκονομίας ὄχι ὡς ἀσύνδετα στοιχεία ὡς ἄνευ ἀλληλουχίας ἀριθμοὺς ἀλλὰ εἰς ὀργανικὴν σύνδεσιν, μὲ θεωρητικὸν ὑπόβαθρον ποὺ καθιστᾷ δυνατὴν τὴν ἐμφάνισίν των εἰς τὰς ἀναγκαίας των σχέσεις.

Τὴν ἰδέαν τῆς διδασκαλίας τῶν στοιχείων τῆς οἰκονομικῆς θεωρίας κατὰ τὴν μέθοδον αὐτὴν εἶχε πρῶτος ὁ Pigou (προδιατεθειμένος εἰς τοῦτο καὶ ἀπὸ τὰ *Economics of Welfare* ποὺ παρουσιάζουν κάποιαν συγγένειαν). Ἀλλὰ πρὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος βιβλίου του, ὁ καθηγητὴς Hicks προσέφερε τὸ πρῶτον συστηματικόν, ἐπὶ τῆς γραμμῆς αὐτῆς, ἐγχειρίδιον (*The Social Framework. An Introduction to Economics*, 1942). Ἐκτοτε ἡ μέθοδος αὕτη ἔτυχε εὐρυτέρας ἐφαρμογῆς εἰς τὴν πανεπιστημιακὴν διδασκαλίαν. Ἐνδείκνυται δέ, νομίζομεν, ἰδιαιτέρως παρ' ἡμῖν, ἀφ' ἑνὸς διότι τὰ σημερινὰ περιθώρια τῆς ἀνωτάτης μας ἐκπαιδεύσεως καὶ τῶν κοινωνικῶν τῆς προϋποθέσεων δὲν ἐπιτρέπουν εὐκόλως μακροχρόνιον συστηματικὴν ἀπασχόλησιν

μέ την «καθαράν» οικονομικήν θεωρίαν και άφ' έτέρου διότι άποτελεί καλήν ευκαιρίαν διά την βάσει τής έλληνικής πραγματικότητας γνώσιν τών άρχών του μηχανισμού τής οικονομίας χωρίς ανάμixin θεωριών δημιουργηθεισών προς έρμηνείαν φαινομένων άλλου οικονομικού κλίματος.

Πλὴν ὅμως πρέπει νά ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας τὰς περιορισμένας δυνατότητας καί ἀπαιτήσεις μιᾶς τοιαύτης διδασκαλίας τῶν πρώτων ἀρχῶν τῆς οικονομικῆς θεωρίας. Δι' αὐτῆς δέν εἶναι δυνατόν νά ἀποκτηθῆ ἡ γνώσις τοῦ μηχανισμοῦ τῶν τιμῶν, τῆς τακτικῆς τῶν ἐπιχειρήσεων καί τῆς διαγωγῆς τοῦ καταναλωτοῦ, οὔτε, βεβαίως τῶν μεταβολῶν τῆς οικονομικοκοινωνικῆς διαρθρώσεως.

Εἶναι ἕνας τρόπος ἐρεύνης ὄχι ἐπὶ τῆς γραμμῆς τῆς ἀναλύσεως τῆς μερικῆς καί γενικῆς ἰσορροπίας, ἀλλὰ τῶν λεγομένων ἀθροιστικῶν ἐννοιῶν (συνολικὸν εἰσόδημα, συνολικὴ ἐπένδυσις, συνολικὴ κατανάλωσις κλπ.), πού ἡ χρῆσις τῶν ἀπὸ τὸν Keynes τοῦς προσέδωκε νέαν αἴγλην καί ἀμεσον χρησιμότητα διὰ τὴν οικονομικὴν πολιτικὴν.

Κατὰ τοῦτο δὲ ἀποτελεῖ διάσπασιν τῆς ρικαρντιανῆς παραδόσεως καί ἐπανασύνδεσιν, ἀπὸ ὠρισμένης ἀπόψεως, μέ τὴν γραμμὴν τῆς διδασκαλίας τῶν ἐμποροκρατῶν καί τοῦ Adam Smith: περὶ τῆς φύσεως καί τῶν αἰτίων τοῦ πλοῦτου. Τονίζεται περισσότερο ἢ πλευρὰ τῆς παραγωγικότητος καί ὀλιγώτερον τῆς «κατανομῆς».

Ἡ σημασία τῆς μελέτης τῆς διαρθρώσεως τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος, τῆς ἀναλογίας τῆς κατανομῆς του εἰς κατανάλωσιν καί ἐπένδυσιν, τῶν μεταβολῶν τῶν καθ' ἕκαστον μεγεθῶν του κλπ. ἐγένετο ἰδιαιτέρως ἀντιληπτὴ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀφ' ἑνὸς λόγῳ τῆς σοβαρότητος τοῦ προβλήματος τῆς ἀπασχολήσεως καί τῆς κεῦνσιανῆς του ἐρμηνείας καί ἀφ' ἑτέρου λόγῳ τῆς τάσεως πρὸς ἐλεγχομένην οἰκονομίαν, πρὸς προγραμματικὴν ρύθμισιν τῶν βασικῶν μεγεθῶν τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας.

Πρέπει ὅμως νά προλάβωμεν μίαν ἐπικίνδυνον (ἐπικίνδυνον λόγῳ μιᾶς περιέργου νοοτροπίας ἢ ὁποῖα τελευταίως ἐμφανίζεται παρ' ἡμῖν) παρεξήγησιν. Εἰς τὴν μέθοδον αὐτὴν ἐδόθη μὲν καί τὸ ὄνομα «κοινωνικὴ λογιστικὴ» ἀλλ' ὀλίγα λογιστικὰ (καί περισσότερα βεβαίως δέν θὰ ὠφελοῦσαν) δέν ἀποτελοῦν ἐπαρκῆ προϋπόθεσιν διὰ τὴν καί κατὰ τὸν «ἀπλούστερον» αὐτὸν τρόπον διδασκαλίαν τῶν ἀρχῶν τῆς οικονομικῆς ἐπιστήμης. Σκοποῦσα καί ἡ τοιαύτη διδασκαλία τὴν διάπλασιν μηχανισμοῦ σκέψεως ἀναλύσεως καί συνθέσεως κοινωνικῶν φαινομένων, προϋποθέτει εὐρυτέραν μόρφωσιν, ἱστορικὴν αἰσθησιν, ἱκανότητα σταθμίσεως τοῦ ἐκάστοτε βαρύνοντος παράγοντος, μέτρον ὕφους προδίδον λογικὴν πειθαρχίαν.

Γ. ΧΑΛΚΙΟΠΟΥΛΟΣ

Ch. Bettelheim. *La Planification Soviétique* (γ' ἔκδ. συγχρονισμένη, Paris 1945).

Ἡ κολληχτιβιστικὴ ἀνοικοδόμησις τῆς Ε.Σ.Σ.Δ. ἐξακολουθεῖ νά προκαλεῖ μεγάλο ἐπιστημονικὸ ἐνδιαφέρον. Πραγματικὰ πρόκειται γιὰ τὴ μεγαλύτερη ὡς τώρα προσπάθεια πού ἔχει κάνει ὁ ἄνθρωπος νά δαμάσῃ τίς παραγωγικὰς δυνάμεις νά ξεπεράσῃ τὸν παραλογισμὸ τῆς οικονομικῆς ζωῆς, πού φθάνει

στο παροξυσμό με την παρακμή του καπιταλισμού, να υποτάξει την οικονομική δραστηριότητα σε λογικές όρχες. "Όπως όλα τα μεγάλα έργα της ανθρωπότητας έτσι και η κολλεχτιβική οργάνωση της σοβιετικής οικονομίας ούξάνει σε σημασία και νόημα με το πέρασμα του χρόνου. Αυτό ιδιαίτερα συμβαίνει μετά το τέλος του δεύτερου παγκόσμιου πολέμου όπου η καθολική οικονομική αποσύνθεση στον καπιταλιστικό κόσμο κάνει περισσότερο από άλλη φορά επιταχτική την οικονομική οργάνωση. "Οποιαδήποτε αντιμετώπιση του προβλήματος αυτού ξεκινάει υποχρεωτικά από τη γνώση και άφομοίωση της σοβιετικής πείρας.

Υπάρχουν τρεις τρόποι εμφάνισης των σοβιετικών πραγματοποιήσεων που και με τους τρεις μπορεί να παραπλανηθῆ ὁ ἀναγνώστης. "Ο πρώτος είναι όταν επικρατεῖ ὁ διθυραμβικός τόνος, σύμφωνα με τὸν ὁποῖον ὅτι γίνεται στην Ε Σ Σ Δ, φέρνει υποχρεωτικά τὴ σφραγίδα τῆς τελειότητας. "Ο δεύτερος είναι όταν ἡ ἔρευνα εἶναι ποτισμένη ἀπὸ τὴ στείρα καὶ ταξικά προσδιορισμένη ἀντικομμουνιστική πρόληψη. "Ο τρίτος εἶναι ὅταν ἡ ἐπιστημονική κριτική ξεκινώντας ἀπὸ μία πιθανά σωστή βάση μεταβάλλεται ἄμεσα σὲ πολιτική (ἐνδοκομμουνιστικό) πολεμική. Τὸ βιβλίο τοῦ Β. εἶναι ἀπαλλαγμένο καὶ ἀπὸ τις τρεις αὐτές ἀδυναμίες.

Τὸ ἔργο ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ οὐσιαστικοῦ του ἐνδιαφέροντος μπορεῖ νὰ χωριστεῖ σὲ τρία τμήματα. Στὸ πρῶτο παρέχονται οἱ ἱστορικές καὶ γεωοικονομικές προϋποθέσεις τῆς κολλεχτιβικοποίησης. Στὸ δεύτερο ἀναπτύσσονται οἱ μέθοδοι καὶ ὁ μηχανισμός τῶν σοβιετικῶν σχεδίων. Στὸ τρίτο ἐμφανίζεται ἡ ἐχτέλεση καὶ ἡ ἀπόδοση τῶν σχεδίων καὶ δίνονται ὠρισμένες πληροφορίες γιὰ τὴν κατάσταση κατὰ καὶ μετὰ τὸν πόλεμο.

Σχετικὰ μετὴν ὅλη ἱστορική πορεία πὸ ὠδήγησε ἀπ' τὴ κατάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπὸ μέρος τῶν Μπολσεβίκων διὰ μέσου τοῦ πολεμικοῦ κομμουνισμοῦ καὶ τῆς ΝΕΠ στὰ πεντάχρονα σχέδια, ὁ Β. δίνει σὲ πολὺ ἀδρές γραμμές τὴν σειρά τῶν γεγονότων πὸ ἐπέβαλαν στὸς μπολσεβίκους τρεῖς φορές ἀλλαγὴ πολιτικῆς (κάτω ἀπὸ τὴν πίεσι τοῦ διεθνοῦς ἰμπεριαλισμοῦ τὴ ματαίωση τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἐπανάστασης καὶ τὴν καθυστέρηση τῆς Ρωσικῆς οἰκονομίας καὶ κοινωνίας). "Η πρώτη σοβαρὴ οικονομική δυσχέρεια γιὰ τοὺς μπολσεβίκους προέκυψε κατὰ τὸν Β. μετὴ τὴ προσπάθεια πὸ ἔκαναν νὰ διαμορφώσουν ἀμέσως μετὰ τὸ 1917 ἕνα εἶδος κρατικοῦ καπιταλισμοῦ μετὸς ἔργου ὁδότες ἐπὶ κεφαλῆς τῆς οἰκονομίας καὶ τοὺς ἔργατες ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ. "Η ἀντίφαση αὐτὴ γιὰ νὰ ἀντιμετωπιστῆ, ὄχι λιγώτερο ἀπ' τὸν ἐμφύλιο πόλεμο ὠδήγησε στὸν πολεμικὸ κομμουνισμό γιὰ νὰ ξαναπαρουσιαστῆ μετὴ τὴ ΝΕΠ ὅπου μετὴ τὴ σειρά τῆς ὠδήγησε ἡ πτώση τῆς παραγωγῆς πὸ εἶχε σημειωθεῖ μετὸν πολεμικὸ κομμουνισμό. Στὸ γνωστὸ πρόβλημα πὸς ὁ Στάλιν ἀπεφάσισε νὰ ἐγκαταλείψει τὴ ΝΕΠ καὶ νὰ προχωρήσει στὴν ἐφαρμογὴ τοῦ πρώτου πεντάχρονου, ἀφοῦ πρῶτα εἶχε συντρίψει τὴν ἀριστερὰ πὸ εἶχε ὑποστηρίξει αὐτὴν τὴν πολιτικὴ καὶ μάλιστα νὰ προχωρήσει πολὺ περισσότερο ἀπ' ὅτι εἶχε ζητήσει ὁ Τρότσκι, ὁ Β. δίνει μιὰ ἀναλυτικὴ ἐξήγηση τονίζοντας τὴν ἀδυναμία νὰ προχωρήσει στὸ δρόμο του τὸ ἔργατικὸ καθεστῶς μέσα στὰ πλαίσια τῆς μιχτῆς οἰκονομίας πὸ εἶχε διαμορφώσει ἡ ΝΕΠ. "Η ἐξήγηση εἶναι σωστὴ μετὴν προσθήκη ὅμως ὅτι τὸ κύριο ἐλάττωμα τῆς μιχτῆς αὐτῆς οἰκονομικῆς μορφῆς δὲν ἦταν ἡ ὑπαρξη ἐνὸς ἰδιωτικοῦ τομέα καθ'αυτὴ ἀλλὰ ἡ ἔλλειψη ἐλέγχου (σχεδίου) πάνω καὶ στὸν τομέα αὐτὸ

πού επέτρεψε την ανάπτυξη τοῦ κουλακικοῦ στοιχείου. (Τὸ 1926 τὸ 60 % τοῦ ἔμπορεύσιμου σταριοῦ ἦταν στὰ χέρια τῶν 6 % τῶν γεωργῶν).

Ἡ γεωοικονομικὴ βάση τοῦ σχεδίου καὶ τῆς ἐκβιομηχάνισης, στὴν ὁποία τὸ σχέδιο ἀπέβλεψε, δίνεται ἐπίσης καλὰ ἀπὸ τὸν Β. Σὲ ἀδρές γραμμὲς ἐμφανίζονται ἀπ' τὴ μιὰ μεριά οἱ ἀπεριόριστες γεωοικονομικὲς δυνατότητες τῆς χώρας καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ἡ τρομακτικὴ της καθυστέρηση.

Ἡ ἐκπόνηση καὶ ἡ λειτουργία τοῦ σχεδίου παρουσιάζει ἕνα ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον πρῶτα - πρῶτα ἀπὸ καθαρὰ ὀργανωτικὴ ἄποψη σχετικὰ μὲ τὴν ὁποία δίνει ὁ Β. ἀναλυτικὲς πληροφορίες. Μ' αὐτὲς φαίνεται σὲ ποῖο βαθμὸ ἡ σοβιετικὴ διοικητικὴ τεχνικὴ κατῶρθωσε νὰ ἀναπτύξῃ ἕνα σύστημα ἐπαλλήλων ὀργανισμῶν (κάθετα καὶ ὀριζόντια) ὥστε μὲ τὸ σύστημα αὐτὸ νὰ κινεῖ καὶ νὰ ἐλέγχει τὴν ὅλη οἰκονομικὴ δραστηριότητα. Δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ σχεδιασμένη ὀργάνωση τῆς οἰκονομίας σὲ ὁποιαδήποτε ἄλλη χώρα πού νὰ μὴ χρησιμοποιήσῃ τοῦλάχιστο στὸν τομέα αὐτὸ τὴ σοβιετικὴ πείρα. Ἡ δὲ γενικὴ ἐντύπωση πού δίνεται εἶναι ὅτι παρὰ τὸ κατ' ἀνάγκην πολὺπλοκο τοῦ ὄλου διοικητικοῦ μηχανισμοῦ τῆς σχεδιασμένης οἰκονομίας, ὁ μηχανισμὸς λειτουργεῖ μὲ ἀρκετὴ εὐστάθεια καὶ ἀνταποκρίνεται σὲ μεγάλο βαθμὸ στὶς ἀντίστοιχες ἀνάγκες.

Ἐνα ἰδιαίτερο θεωρητικὸ ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἀντιμετώπισαν τὰ σοβιετικὰ σχέδια τὸ πρόβλημα τῆς οἰκονομικῆς λογιστικῆς, δηλαδὴ ὡς πρόβλημα τῆς ἀξίας. Ὁ Bettelheim ἀναπτύσσει τὶς τρεῖς βασικὲς θεωρίες πού ἀναπτύχθηκαν σχετικὰ στὴν Ε.Σ.Σ Δ. Κατὰ τὴ μιὰ (Μπου. χάριν) ἡ κατηγορία τῆς ἀξίας ἐξαφανίζεται μὲ τὴν κοινωνικοποίηση τῶν παραγωγικῶν μέσων καὶ μόνο ἡ κατὰ εἶδος λογιστικὴ εἶναι δυνατὴ. Κατὰ τὴν ἄλλη ἄποψη (Βάργκα) ἡ μόνη δυνατὴ μονάδα ὑπολογισμοῦ εἶναι ὁ χρόνος ἐργασίας ὁ κοινωνικὰ ἀναγκαῖος γιὰ τὴν παραγωγή. Εἶναι ἀξιοπροσοχῆς ὅτι τὰ σχέδια ἐφήρμοσαν μιὰ τρίτη λύση δηλαδὴ τὸν ὑπολογισμὸ σὲ χρῆμα πού παρουσιάζει χωρὶς ἀμφιβολία μιὰ πολὺ μεγαλύτερη πραχτικὴ ἀξία.

Ποῖα ὑπῆρξαν τὰ ἀποτελέσματα τῶν σχεδίων; Στὸ θεμελιώδες αὐτὸ ἐρώτημα ὁ Β. ἀπαντᾷ μὲ μιὰ πλατεῖα καὶ ἱκανοποιητικὴ χρησιμοποίηση τῆς σοβιετικῆς στατιστικῆς. Τὰ κυριώτερα ἐξαγόμενα τῶν στοιχείων αὐτῶν καὶ πού ὁ Bettelheim δὲν παραλείπει νὰ τονίσει εἶναι τὰ ἑξῆς. Διαπιστώνεται γενικὰ μιὰ οὐσιώδης αὐξηση τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος (1913: 21 δισ. ρούβλια σὲ τιμὴ σταθερῆ τοῦ 1926—27, 1928: 25 δισ. ρ., 1936: 103 δισ. ρ.). Ἡ αὐξηση αὐτὴ εἶναι κατὰ κύριο λόγο αὐξηση τῆς μεγάλης βιομηχανίας (1913: 11 δισ. ρ. 1928, 16,8 δισ. ρ., 1936 80,4 δισ. ρ.)· ἡ αὐξηση τῶν παραγωγικῶν ἀγαθῶν σημειώνει τὸν ταχύτερο ρυθμὸ (1913 4,7 δισ. ρ. 1928 7,8 δισ. ρ. 1936 49,1 δισ. ρ.)· ἡ ἀνάπτυξη τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς σημειώνει μιὰ ἀνησυχαστικὴ στασιμότητα καὶ ὀρισμένη ὀπισθοδρόμηση ἢ ὁποία ὅμως μεταβάλλεται σὲ ἀλματώδη ἀνοδο τὸν τελευταῖο χρόνο τοῦ δευτέρου πεντάχρονου (ἀπόδοση τῆς παραγωγῆς ἡ μητριακῶν μὲ καλλιεργηθείσας ἐκτάσεις σταθερῆς—1928 7,9 κούιντάλια στὸ ἔχτάριο 1936 6,8, 1937, 11,2). Οἱ ἀριθμοὶ αὐτοὶ δείχνουν ὅτι ἡ κολλεκτιβιστικὴ ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς στὴν μὲν βιομηχανία ἀμέσως, στὴν δὲ γεωργία ἔπειτα ἀπὸ μιὰ σχετικὰ μακρὰ προσπάθεια ἀναπροσαρμογῆς πρὸς τὶς νέες μεθόδους (καὶ ἰδιαίτερα στὴν μηχανικὴ καλλιέργεια), ἀποδίνει σὲ ἔκταση τέτοια πού ἐκφράζει τὴν συντριπτικὴ ὑπεροχὴ ἀντίκρου στὴν ἰδιωτικὴ καπιταλιστικὴ ἐπιχείρηση.

Ὁ Bettelheim ἀπασχολεῖται ἰδιαίτερα καὶ μὲ ὀρισμένους βιομηχανικοὺς

κλάδους που έξ αιτίας της σοβαρότητάς τους είναι περισσότερο χαρακτηριστικοί της όλης οικονομικής εξέλιξης. Έτσι ή παραγωγή του κάρβουνου πέρασε από 29 έκ. (1913) και 35 έκ. (1928), σε 136 έκ. (1936)· ή παραγωγή του χυτοσίδηρου από 4 έκ. τ. (1913) και 3 έκ. τ. (1928) σε 15 έκ. τ. (1937) ή παραγωγή ήλεκτρικής ενέργειας από 2 έκ. κιλοβάτ (1913) και 5 έκ. κιλ. (1928) σε 36 έκ. κιλ. (1937).

Η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας είναι επίσης χαρακτηριστική στην παραγωγή χυτοσίδηρου μεταξύ 1932 και 1937 ή παραγωγικότητα της εργασίας του έργατη τριπλασιάζεται για όλη τή βαρεία βιομηχανία τó κόστος της παραγωγής μεταξύ 1932 και 1937 πέφτει κατά 33%. Κατά μέσον όρο τών κυριώτερων βιομηχανικών κλάδων ή παραγωγικότητα της εργασίας πλησιάζει ή και φθάνει τó 1937 τήν παραγωγικότητα της αντίστοιχης εργασίας στην Άγγλία και άκόμη στη Γερμανία, ύπολείπεται όμως σημαντικά (περίπου στά μισά), από τή παραγωγικότητα στις Έν. Πολιτείες.

Παράλληλα ό Β. δέν παραλείπει ότι όλη αύτή ή ραγδαία ανάπτυξη της παραγωγής και του έθνικου εισοδήματος δέν έχει κατορθώσει να καλύψη άκόμη παρά ένα μέρος της καθυστέρησης της σοβιετικής οικονομίας από άποψη συνολικής παραγωγής άντίκρη στις οικονομίες τών προχωρημένων καπιταλιστικών χωρών. Μολονότι ή κατά κάτοικο παραγωγή άναπτύχθηκε ταχύτερα παρά σε όποιαδήποτε άλλη χώρα, τó επίπεδο της ζωής στά πιό βασικά προϊόντα κατανάλωσης που ό Bettelheim λαβαίνει ύπ' όψη του είναι άκόμη 3-4 φορές κατώτερη άπ' ότι στην Άγγλία και στις Έν. Πολ. και 2 φορές κατώτερη άπ' ότι στη Γαλλία. Η βιομηχανική παραγωγή συνολικά κατά κάτοικο είναι άνάλογη (Ε.Σ.Σ Δ. 530 ρ. Η Π.Α. 1935 ρ.)

Ίδιαίτερα ένδιαφέρουσες είναι οί πληροφορίες που παρέχει ό Β. σχετικά με τις πολεμικές και μεταπολεμικές έποχές. Γενικά τó πέρασμα της Ε.Σ.Σ.Δ' στον πόλεμο έμπόδισε τήν πραγματοποίηση του τρίτου σχεδίου, οί δέ τρομακτικές πολεμικές καταστροφές ρίχνουν πίσω όλη τήν προσπάθεια τις κολλεχτιβιστικής άνοικοδόμησης. Στη γεωργία ιδιαίτερα γίνεται αισθητή ή έλλειψη μηχανικών μέσων που κάνει πιά προβληματική τήν ύπεροχή της κολχοζικής καλλιέργειας. Παράλληλα όμως όπως προκύπτει από τά στοιχεία που δίνει ό Β. άκριβώς ή ύπαρξη της σχεδιασμένης κολλεχτιβιστικής οικονομίας είναι εκείνη που επέτρεψε στην Ε.Σ.Σ.Δ. να ύποστη νικηφόρα τή δοκιμασία του πολέμου και μάλιστα να μεταφέρη κατά τόν πόλεμο ένα μεγάλο μέρος της βιομηχανίας της στά ένδότερα. Άκόμη ή ίδια ή πείρα και ή μέθοδος τών σχεδίων είναι εκείνη που δίνη και πάλι στην σοβιετική οικονομία δυνατότητες άνασυγκρότησης σε πολύ μεγαλύτερη κλίμακα άπ' ότι σε όποιαδήποτε άλλη χώρα και τις όποιες έκφράζει τó 4ο πεντάχρονο σχέδιο.

Η σχεδιασμένη κολλεχτιβιστική οικονομία της Ε.Σ.Σ.Δ. βγαίνει από τó έργο του Β. άνάγλυφη όχι μόνο στά τυπικά της στοιχεία αλλά και σε σχέση με τó σύνολο τών γενικωτέρων προβλημάτων που άντιμετώπισαν αύτοί που τή διηύθυναν καθώς και σε σχέση με τó μόχθο που έδοκίμασαν οί σοβιετικοί λαοί για να χτίσουν έναν καινούργιο κόσμο. Και αύτό δέν είναι ή μικρότερη άξία του έργου.

Γεωργίου Α. Πύρσου, Συμβολή εις τὴν Ἱστορίαν τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος. Τόμοι 2.

Ὁ Β' τόμος τῆς ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τίτλον μελέτης τοῦ προῶως ἐκλιπόντος ἀειμνήστου Γ. Α. Πύρσου περιλαμβάνει τὰ τῆς λειτουργίας τῆς Τραπεζῆς ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς της μέχρι τοῦ 1941. Μετὰ τοῦ α' τόμου ὅστις ἐξεδόθη τὸ 1936 καὶ ἀναφέρεται εἰς τὰ κατὰ τὴν ἴδρυσιν, ἀποτελεῖ ἔχι μόνον ἱστορικὴν περιγραφὴν τῶν διαφόρων φάσεων τὰς ὁποίας διήλθε κατὰ τὴν ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς του δεκαπενταετίαν τὸ ἀνώτατον πιστωτικὸν μας ἴδρυμα, ἀλλὰ καὶ τούτου πολὺ πλεόν. Περιλαμβάνει τὰ τε θεωρητικὰ καὶ πρακτικὰ προβλήματα τοῦ τραπεζικοῦ μας μηχανισμοῦ, ἅτινα συσχετίζονται μὲ τὴν ἐν γένει πιστωτικὴν καὶ νομισματικὴν πολιτικὴν καὶ εἰδικῶς ὅσον ἀφορᾷ τὴν χώραν μας καὶ γενικώτερον ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλας χώρας. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἔχι μόνον δογματικῶς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ πρακτικὰ τῶν συμπεράσματα ἐκτίθενται καὶ γλαφυρῶς ἀνατέμνονται, διὰ μέσου τῶν δύο ὀγκωδῶν τόμων τοῦ ἔργου τοῦ Πύρσου, αἱ θεωρητικαὶ ἀντιλήψεις αἱ συνδεόμεναι μὲ τὴν ἴδρυσιν τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος καὶ μετὰ σαφηνείας ἐξετάζονται ὅλα τὰ ζητήματα ἅτινα ἐδημιουργήθησαν διὰ τῆς ἰδρύσεως καὶ ἐγένοντο / ἀφορμὴ σοβαρῶν συζητήσεων εἰς τοὺς ἀλλοδαποὺς κύκλους καθὼς καὶ εἰς τοὺς ἡμεδαποὺς, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὰς μνημονευομένας ὑπὸ τοῦ Πύρσου συζητήσεις εἰς τὴν Βουλὴν καὶ τὸν τύπον.

Ἡ δημοσιότης καὶ τοῦ Β' τόμου τοῦ ἔργου τοῦ Πύρσου ἐρχομένη εἰς μίαν ἐποχὴν καθ' ἣν ἀτενίζοντες τὰ ἐρείπια τῆς οἰκονομίας μας ἐπιλαμβανόμεθα τῆς ἀνορθώσεώς της, ἀποκτᾷ ἰδιαιτέραν σημασίαν διότι συμβάλλει εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ὑγιῶν προϋποθέσεων ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ἡ νομισματικὴ πολιτικὴ ὥστε νὰ ἐξασφαλίζεται ἡ κανονικὴ λειτουργία τοῦ ἐκδοτικοῦ μηχανισμοῦ, καὶ διὰ τῆς ἀναλύσεως τῶν φαινομένων τὰ ὁποῖα μετὰ τούτου συνδέονται ὑποβοηθεῖ γενησομένας τυχόν μεταρρυθμίσεις.

Ἡ ὀρθὴ ἀντίληψις τῆς κατὰ τὸ 1928 ἰδρύσεως τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ εἰς ταύτην ἀνάθεσις τοῦ ἐκδοτικοῦ προνομίου, αἱ ἐπακολουθήσασαι συζητήσεις, τὰ ἀναφυέντα νομικὰ καὶ νομισματικὰ ζητήματα, αἱ ἀπόψεις τῶν ὑπερμάχων τῆς τραπεζικῆς μεταρρυθμίσεως καὶ αἱ ἐπικρίσεις κατὰ τῆς δοθείσης λύσεως, περιλαμβάνονται εἰς τὸν πρῶτον τόμον τοῦ ἔργου.

Ἄλλῃ ἐάν τὸ ἔργον τοῦ Πύρσου περιωρίζετο εἰς τὴν ἱστορικὴν ταύτην ἀναδρομὴν θὰ παρέμενεν ἡμιτελὲς καὶ ἀσυμπλήρωτον. Διότι ἡ πλήρης οἰκονομικοῦ ὄργανοῦ προπολεμικὴ δεκαετία εἶναι συνυφασμένη μὲ τὸν ρόλον τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος ὡς θεματοφύλακος τῆς δραχμῆς, τὰ δὲ αἷτια ἅτινα συνετέλεσαν εἰς τὴν ἄρσιν τῆς χρυσοῦς βάσεως κατὰ τὸ 1932 ἀποτελοῦν τὰ ἰδιαίτερα γνωρίσματα τῆς οἰκονομίας μας. Διὰ τῆς ἀναλύσεως δὲ ὅλων τῶν ἀνωτέρω γεγονότων ἧτις γίνεται εἰς τὸν Β' τόμον, ὁ Πύρσος ἀντιμετωπίζει ὀλόκληρον τὸ πρόβλημα τῆς νομισματικῆς καὶ πιστωτικῆς πολιτικῆς τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς της μέχρι τοῦ 1941. Ἀναλύει τὰ αἷτια τῆς μειώσεως τοῦ καλύμματος καὶ τοὺς λόγους δι' οὓς ἐλήφθη «τὸ ἐξαιρετικὸν μέτρον ἐξυγιάνσεως τῶν νομισματικῶν μας πραγμάτων», ἡ ἀναγκαστικὴ τροπὴ εἰς δραχμάς τῶν εἰς συνάλλαγμα καταθέσεων. Καίτοι δὲ γράφει (σελ. 145) ὅτι τὸ μέτρον «καιρὸς ἦτο νὰ ἐπιβληθῆ», ἐν τοῦτοις χαρακτηρίζει ὡς ἄδικον τὴν τιμὴν τῆς τροπῆς.

Ἐπιλαμβανόμενος τῶν σχέσεων καλύμματος καὶ κυκλοφορίας διὰ τὴν πρὸ τῆς ἄρσεως τοῦ χρυσοῦ κανόνος περιόδου, ὑποστηρίζει μὲν ὅτι ἡ μείωσις τῆς κυκλοφορίας κατὰ τὰ ἔτη 1929, 1930 καὶ 1931, περιέστειλε σημαντικῶς τὴν κίνησιν τῶν συναλλαγῶν (σ. 279), πλὴν ὅμως ἡ μείωσις αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν δὲν ἐπέφερε σοβαρὰν διαταραχὴν εἰς ταύτας (σ. 280). Δέχεται, δηλαδή, ἀπλῶς τὴν μείωσιν ὡς ὑπαγορευθεῖσαν ὑπὸ τῆς ἀνάγκης τῆς κατὰ 40% διατηρήσεως καλύμματος πρὸς τὴν κυκλοφορίαν, χωρὶς ὅμως ἐκ ταύτης νὰ προκύψῃ καὶ διαταραχὴ. Ἄλλως τε ἐρευνῶν τὴν ὄλην ἐξέλιξιν τῆς κυκλοφορίας συμπεραίνει ἐπὶ τῇ βάσει διαφόρων δεδομένων (τιμαριθμῶν, οἰκονομικῆς δραστηριότητος, πληθυσμοῦ κ.ἄ.), ὅτι ἡ κυκλοφορία θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι κατὰ πολὺ ἀνωτέρα τῆς ἐπελθούσης. Ἡ μὴ ἀνάλογος αὔξησις τῆς κυκλοφορίας ὀφείλεται εἰς τὴν βελτίωσιν τοῦ τραπεζικοῦ μας μηχανισμοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ εἰς τὴν σημαντικὴν διάδοσιν ἐν ταῖς συναλλαγαῖς τῶν ἐξωχρηματικῶν μέσων πληρωμῆς ἀφ' ἑτέρου, καθὼς ἐπίσης καὶ εἰς τὴν παρὰ τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος συγκέντρωσιν ὑπὸ μορφήν καταθέσεων τῶν διαθεσίμων τοῦ Δημοσίου καὶ τῶν Ν.Π.Δ.Δ. (σ. 288).

Ἐν συνεχείᾳ ἐξετάζονται ὑπὸ τοῦ Πύρσου αἱ χρηματικαὶ σχέσεις τοῦ Κράτους καὶ τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος τὰς ὁποίας διαχωρίζει εἰς τέσσαρας κατηγορίας. 1) Εἰς δάνεια μεταβιβάσθέντα ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, 2) Εἰς προεξοφλήσεις καὶ πιστώσεις προβλεπομένας ὑπὸ τοῦ Καταστατικοῦ, 3) Εἰς εἰδικὰς προκαταβολὰς ἐναντι τῶν παρὰ τῇ Τραπεζῇ καταθέσεων τῆς Δ.Ο.Ε. καὶ 4) Εἰς δάνεια δυνάμει εἰδικῶν συμβάσεων.

Τέλος ὁ Πύρσος ἐπιλαμβάνεται καὶ τῆς νομικῆς προσωπικότητος τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος. Κατὰ τὸ ἄρθρον πρῶτον τοῦ Καταστατικοῦ τῆς, αὕτη ἀποτελεῖ «Ἀνώνυμον Ἐταιρείαν». Κατὰ τὸν πρῶτον αὐτῆς διοικητὴν κ. Α. Διομήδην, «αὕτη εἶναι ἀνεξάρτητον ἴδρυμα ἀσκοῦν δημόσιον λειτουργίαν». Κατὰ τὸν Ἀρεοπαγίτην Γ. Σταυρόπουλον, εἰσηγητὴν τῆς ὑπ' ἀρ. 148/1934 ἀποφάσεως, αὕτη ἀποτελεῖ πρόσωπον νομικὸν δημοσίου δικαίου. Ὁ Πύρσος νομίζει ὅτι ὀρθώτερον εἶναι νὰ θεωρῆται ἀπὸ καθαρῶς νομικῆς ἀπόψεως ὡς νομικὸν πρόσωπον ἰδιωτικοῦ δικαίου, προνομιοῦχον καὶ δημοσίας ὠφελείας.

Ἐκ τῆς ὡς ἄνω διαφορᾶς γνώμων συνάγεται καθ' ἡμᾶς ὅτι ἡ νομικὴ προσωπικότης τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος δὲν ἔχει συνειδητοποιηθῆ. Καὶ τοῦτο διότι ὁ ἐπὶ τῇ βάσει νομικῶν μόνον κριτηρίων χαρακτηρισμὸς τῆς φύσεως τῆς προσωπικότητος τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος δὲν ἀρκεῖ νὰ προσδώσῃ καὶ τὴν νομικὴν αὐτῆς ιδιότητα, δεδομένου ὅτι ἐξασκεῖ δημόσιον λειτουργίαν ὄχι μόνον προνομιοῦχον καὶ δημοσίας ὠφελείας, ἀλλὰ ἀκόμη περισσότερον πρόκειται περὶ κυριαρχικοῦ δικαιώματος τοῦ Κράτους, τοῦ ἐκδοτικοῦ δικαιώματος, ὅπερ ὄν συνυφασμένον μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς κυριαρχίας δὲν εἶναι ἐπιδεκτικὸν νομικῆς παραχωρήσεως. Καὶ συνεπῶς, νομικοτυπικῶν περιορισμῶν. Ἐπομένως τὸ Κράτος οὐσιαστικῶς δὲν παραχωρεῖ αὐτὸ τοῦτο τὸ δικαίωμά του, ἀλλὰ ἀναθέτει τὴν ἐνάσκησίν του εἰς τὴν Τράπεζαν τῆς Ἑλλάδος κατὰ συγκατάβασιν, κατ' ἐντολήν.

Τὸ ἔργον τοῦ Πύρσου δὲν πλουτίζει ἀπλῶς τὴν οἰκονομικὴν μας φιλολογίαν, ἀλλ' ἀποτελεῖ ἓνα ὀρθολογιστικὸν σύνολον ἀρτίας καὶ ὀλοκληρωμένης μελέτης, ἡ ὁποία θὰ παραμείνῃ μνημειώδης καὶ εἰς τὴν ὁποίαν πάντοτε θ' ἀνατρέχουν οἱ περὶ τὰ νομισματικὰ μας ζητήματα ἀπασχολούμενοι.

Ν. ΜΟΥΣΜΟΥΤΗΣ

Barbara Wootton, *Freedom under Planning*, 1945.

Ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ, (δι' ἄλλους ἐν πολλοῖς λόγους εἰς τὰς καθυστερημένας καὶ πτωχὰς χώρας καὶ δι' ἄλλους, εἰς τὰς οἰκονομικῶς ἀνεπτυγμένας χώρας) ἀντιμετωπίζει σήμερον ὡς ἓν τῶν κυριωτέρων προβλημάτων τῆς τὴν διαμόρφωσιν μιᾶς τεχνικῆς οἰκονομικοῦ προγραμματισμοῦ συμβαζομένης μετὰ τὴν διαφύλαξιν τῶν ἐλευθεριῶν τοῦ ἀτόμου ὡς πολίτου καὶ ὡς παραγωγοῦ καὶ καταναλωτοῦ ὑλικῶν καὶ πνευματικῶν ἀγαθῶν.

Τὴν ρύθμισιν τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς ἀγορᾶς ὑπὸ τῆς Κεντρικῆς Ἀρχῆς καθιστᾷ σήμερον διὰ τὰς «ὠρίμους» οἰκονομίας ἐπιτακτικὴν εἰς τὴν πρᾶξιν ἢ πολιτικὴ τῆς πλήρους ἀπασχολήσεως ἢ βασιζομένη εἰς τὴν τακτικὴν τοῦ ἐλλείμματος τοῦ προϋπολογισμοῦ καὶ τῆς ἐνισχύσεως τῆς ζητήσεως. Τὸ καθεστῶς αὐτὸ τῆς οὕτω ἐπιτυγχανομένης πλήρους ἀπασχολήσεως, ὡς ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῶν ἐκδηλωθεισῶν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος εἰς τὴν οἰκονομίαν τῶν Ἡν. Πολιτειῶν τάσεων, συνεπάγεται τὸν κίνδυνον πληθωρικῶν φαινομένων (σχετικῆς σπάνιος τῶν ἀγαθῶν καὶ συνεχοῦς ὑψώσεως μισθῶν—τιμῶν—κερδῶν), ὃ ὁποῖος μόνον διὰ τῆς λήψεως μέτρων ἐλέγχου τιμῶν—μισθῶν—καταναλώσεως—ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου κτλ. δύναται νὰ ἀποτραπῆ ἐπιτυγχανομένης σταθεροποιήσεως τῆς οἰκονομίας.

Ἄλλὰ πέραν τῶν περιορισμένης σχετικῶς ἐκτάσεως τοιούτων μέτρων ρυθμίσεως τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς ἀγορᾶς ὑπάρχει τὸ αἴτημα τῆς ὀλοκληρωτικῆς ρυθμίσεως τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος ὑπὸ τῆς Κεντρικῆς Οἰκονομικῆς Ἀρχῆς πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐκλογικεύσεως τοῦ οἰκονομικοῦ βίου (αὔξησις τῆς παραγωγικότητος ἀφ' ἑνὸς καὶ μείωσις τῆς ἀνισότητος τῶν εἰσοδημάτων ἀφ' ἑτέρου).

Τὸ ζήτημα ὅμως τὸ ὁποῖον τίθεται εἶναι μέχρι ποίου σημείου ὁ οἰκονομικὸς αὐτὸς προγραμματισμὸς εἶναι συμβιβάσιμος μετὰ τὰς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου.

Τὸ πρόβλημα τοῦτο ἔθεσε κατὰ συστηματικώτερον τρόπον πρὸ διετίας ὁ καθηγητὴς Hayek (*The Road to Serfdom*) ὑποστηρίξας ὅτι, ἀνεξαρτήτως τῆς ἀπὸ καθαρῶς οἰκονομικῆς ἀπόψεως μειονεκτικότητός του, ὁ οἰκονομικὸς προγραμματισμὸς ὁδηγεῖ εἰς πολιτικὴν καὶ πνευματικὴν δουλείαν. Κατ' αὐτόν, πλὴν ὠρισμένων γενικῶν καὶ ἐμμέσων μέτρων τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ λαμβάνη τὸ κράτος πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς διευκολύνσεως τῆς κανονικῆς λειτουργίας τοῦ ἀνταγωνιστικοῦ συστήματος, ἢ καθυπόταξις τῶν οἰκονομικῶν ἀποφάσεων τοῦ ἀτόμου εἰς τὰς θελήσεις τῆς Κεντρικῆς Ἐξουσίας συνεπάγεται κατάργησιν καὶ ὅλων τῶν ἄλλων ἀρχῶν τοῦ ἀτομισμού. Ὁ οἰκονομικὸς αὐτοματισμὸς ἀποτελεῖ ἀναγκαίαν προϋπόθεσιν τῆς πραγματοποιήσεως τῶν ἀρχῶν τοῦ φιλευθερισμοῦ εἰς ὅλους τοὺς ἄλλους τομεῖς τῶν κοινωνικῶν ἐκδηλώσεων. Φιλελεύθερος σοσιαλισμὸς ἢ γενικώτερον φιλελεύθερος οἰκονομικὸς προγραμματισμὸς εἶναι κάτι τὸ ἀντιφατικόν.

Τὸ βιβλίον τῆς Wootton ἀποτελεῖ ἀπάντησιν εἰς τὴν ἐπιχειρηματολογίαν τοῦ Hayek. Πρέπει δὲ νὰ θεωρηθῆ ὀρθὸς ὁ τρόπος μετὰ τὸν ὁποῖον ἐξετάζει τὸ θέμα τῆς: θέτει ὡς ἀφετηρίαν τὴν ἀρχὴν ὅτι δὲν πρέπει νὰ γίνεται λόγος περὶ ἐλευθερίας γενικῶς ἀλλὰ περὶ τῶν καθ' ἕκαστον συγκεκριμένων ἐλευθεριῶν καὶ ἐξετάζει τὸ συμβιβάσιμον μιᾶς ἐκάστης αὐτῶν πρὸς τὸν οἰκονομικὸν προγραμματισμόν.

Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν καθορίζει τὴν ἔννοιαν τοῦ *planning* (ἢ συνειδητῆ

έκλογή του οικονομικῶς προτιμητέου ὑπὸ δημοσίας ἀρχῆς) καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐλευθερίας.

Ὡς πρώτην κατῆγορίαν ἐλευθεριῶν ἡ Wootton ἐξετάζει τὰς «ἐλευθερίας πολιτισμοῦ»: τὴν ἐλευθερίαν «νὰ ζῆ κανεὶς τὴν ζωὴν του κατὰ τὸν δικόν του τρόπον» (ἐλευθερία λόγου, λατρείας κλπ.). Σχετικῶς δέχεται ὅτι ὁ καθορισμὸς τῆς παραγωγῆς ὑπὸ τῆς δημοσίας ἀρχῆς ἐπηρεάζει βασικῶς τὴν ἄσκησιν τῶν ἐλευθεριῶν αὐτῶν, ἀλλὰ ὑποστηρίζει ὅτι ἐφ' ὅσον τὸ Κράτος δὲν θὰ ἤθελε νὰ ἐπιβάλη τοὺς εἰδικούς του πολιτικούς σκοπούς (δὲν θὰ ἀπέβλεπε «to plan more for uniformity than for cultural diversity»), ὁ ὑπ' αὐτοῦ καθορισμὸς τῆς παραγωγῆς θὰ ἐξησφάλιζε καὶ τὰς ὑλικὰς προϋποθέσεις πρὸς ἄσκησιν τῶν ἐλευθεριῶν αὐτῶν. Ἐν συνεχείᾳ ἀναπτύσσει τοὺς λόγους διὰ τοὺς ὁποίους τὰ «ἀτομικὰ δικαιώματα» (habeas corpus) κατ' οὐδένα τρόπον περιορίζονται ἀπὸ τὸν οικονομικὸν προγραμματισμόν.

Ἀκολουθῶς ἡ Wootton ἐξετάζει τὴν ἐλευθερίαν τοῦ καταναλωτοῦ νὰ καταναλώσῃ α) ὅ,τι ἀγαθὰ αὐτὸς θέλει καὶ β) ὅποτε θέλει. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἡ συγγραφεὺς ὑποστηρίζει τὴν ἄποψιν ὅτι ἡ ἐλευθερία ἐκλογῆς τοῦ καταναλωτοῦ μεταξὺ τῶν διαθεσίμων εἰς τὴν ἀγορὰν ἀγαθῶν διατηρεῖται πλήρως καὶ ὑπὸ καθεστῶς οικονομικοῦ προγραμματισμοῦ, ἀλλ' ὄχι καὶ ἡ κυριαρχία τῶν καταναλωτῶν. Θεωρεῖ ὅμως τὴν τελευταίαν ὄχι τόσο βασικὸν παράγοντα διὰ τὸν πολιτισμόν καὶ τὴν κοινωνικὴν εὐημερίαν, τονίζει δὲ ὅτι καὶ εἰς τὴν καπιταλιστικὴν ἀνταγωνιστικὴν οἰκονομίαν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὅτι ὑφίσταται πραγματικὴ κυριαρχία τῶν καταναλωτῶν. Ὡς πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἀποταμιεύσεως ἡ Wootton ὑποστηρίζει ὅτι ναὶ μὲν ὁ ἔλεγχος τῶν ἐπενδύσεων θὰ εἶναι ἀναγκαῖος ἀλλὰ ἡ χρονικὴ κατανομὴ τῆς καταναλώσεως θὰ παραμείνῃ ἐλευθέρᾳ δεδομένου ὅτι εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν προκαλεῖ μεγάλας διακυμάνσεις τῆς καταναλώσεως καὶ δὲν ὀδηγεῖ εἰς μεταβολὰς τῆς ζητήσεως συνεπαγομένᾳς διαταραχὰς τῆς οἰκονομίας. Ὡς πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐργασίας ἡ Wootton πιστεύει ὅτι καὶ ὑπὸ καθεστῶς πλήρους οικονομικοῦ προγραμματισμοῦ δύναται νὰ λειτουργήσῃ ὁ μηχανισμὸς τῶν μισθῶν ὡς μέσον λελογισμένης κατανομῆς τῶν ἐργατῶν εἰς τὰς διαφόρους κατηγορίας παραγωγῆς χωρὶς νὰ ὑπάρξῃ ἀνάγκη καταναγκασμοῦ.

Τὸ συμπέρασμα τῆς Wootton εἶναι ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ διαμορφωθῇ ἓνα σύστημα οικονομικοῦ προγραμματικοῦ τὸ ὁποῖον νὰ ἀφίνη εὐρύτατον πεδῖον εἰς τὴν ἐπίδιωξιν ὑπὸ τοῦ ἀτόμου καὶ τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων τῶν ἰδίων τους πολιτιστικῶν σκοπῶν πλὴν ὅμως ἡ συγκέντρωσις τῶν οικονομικῶν ἀποφάσεων ὑπὸ τῆς δημοσίας ἀρχῆς παρουσιάζει πάντως τὸν κίνδυνον (ἐάν οἱ ἰθύνοντες θελήσουν νὰ χρησιμοποιήσουν τὴν ὑπ' αὐτῶν ρύθμισιν τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς ἀγορᾶς πρὸς ἐπιβολὴν τῶν ἰδίων των γενικωτέρων σκοπῶν) νὰ ὀδηγήσῃ εἰς σημαντικὸν περιορισμόν τῶν ἐλευθεριῶν τοῦ ἀτόμου.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον παραβλέπει ἡ W. (καὶ τὸ ὁποῖον τονίζεται ὀρθῶς ὑπὸ τοῦ K. Mannheim εἰς τὸ βιβλίον του: *Diagnosis of our Time* 1945) εἶναι ὅτι ἡ «σχεδιασμένη» οἰκονομία προϋποθέτει κάποιαν ἐνότητα σκοπῶν, μίαν ὁμοιογένειαν κοινωνικῶν ἀξιῶν ἢ ὁποῖα σήμερον λείπει (καὶ ἀπὸ ὠρισμένης ἀπόψεως εἶναι ἀσυμβίβαστος) εἰς τὰς δημοκρατικὰς κοινωνίας.

Τὸ βιβλίον πάντως τῆς Wootton ἔχει, ὡς καὶ τὸ παλαιότερον ἔργον της *Plan or no Plan*, 1934, τὸ προσὸν μιᾶς συστηματικῆς ἀναλύσεως χωρὶς σχήματα, μὲ ἀπλότητα σκέψεως.

Γ. ΧΑΛΚΙΟΠΟΥΛΟΣ

F. A. Hayek: The road to serfdom, 1943.

Τὸ ἔργο αὐτὸ γράφτηκε μέσα στὴν ἀτμόσφαιρα τοῦ οἰκονομικοῦ παρεμβατισμοῦ, πού οἱ ἀνάγκες τῆς διεξαγωγῆς τοῦ πολέμου εἶχαν κάνει ἀναπόφευκτο στὴν Ἀγγλία. Ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας δηλώνει στὸν πρόλογό του ὅτι τὸ βιβλίο ἔχει πολιτικὸ χαρακτήρα. Ἐκφράζει τὶς ἀνησυχίες καὶ τοὺς φόβους τοῦ μπροστὰ στὸ φαινόμενο αὐτὸ πού ἐκδηλώνεται γύρω του ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος μὲ τὴν τόσο σημαντικὴ ἐπέκταση τοῦ ρόλου τοῦ κράτους στὴν οἰκονομικὴ ζωὴ, ἀπὸ τὸ ἄλλο μὲ τὸ ὠρίμασμα μιᾶς γενικῆς ψυχολογίας ἐχθρικής πρὸς τὸν οἰκονομικὸ φιλελευθερισμό· τὸ ἐνδιαφέρον γύρω ἀπὸ τὸ θέμα τοῦ οἰκονομικοῦ προγραμματισμοῦ γενικεύεται καὶ οἱ ὁδοὶ τοῦ σοσιαλισμοῦ πολλαπλασιάζονται μὲ πολὺ γοργό ρυθμό. Ἡ ἐκδηλῆ αὐτὴ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸν φιλελευθερισμὸ ἰδίως τῶν κύκλων τῶν ἐπιστημόνων καὶ ἐδικῶν μέσα στοὺς ὁποίους ζῆ ὁ συγγραφέας καὶ βλέπει ἔτσι νὰ κατακτάει σημαντικὸ ἔδαφος ἢ σοσιαλιστικὴ ἰδέα ἀποτελεῖ γι' αὐτὸν τὸ «δρόμο πρὸς τὴ δουλεία» καὶ ἀπὸ τὸν δρόμο αὐτὸ θέλει νὰ προφυλάξει τὴν ἀνθρωπότητα μὲ τὸ βιβλίο του.

Ἡ βασικὴ ἀντίρρηση τοῦ Hayek ἐναντὶον κάθε εἴδους οἰκονομικοῦ προγραμματισμοῦ εἶναι ὅτι καταστρέφει τὴν ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου, πού ἀποτελεῖ τὴν πιὸ πολὺτιμη κατάκτηση στὸν σύγχρονο πολιτισμό. Ὁ ὅλος χειρισμὸς ὅμως τοῦ θέματος βγαίνει ἀπὸ τὰ πλαίσια μιᾶς πραγματικῆς ἐπιστημονικῆς ἀνάλυσης καὶ κινεῖται γύρω ἀπὸ μιὰ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον αὐθαίρετη ἀξιολογία. Ἡ κατάταξη τοῦ σοσιαλισμοῦ, τοῦ ρωσικοῦ κομμουνισμοῦ καὶ τοῦ φασισμοῦ κάτω ἀπὸ τὴν ἴδια κατηγορία δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι προϊόν μιᾶς ἐπιστημονικῆς ἀνάλυσης τῶν ρευμάτων αὐτῶν, μιᾶς ἐπιστημονικῆς ἀντιμετώπισης τοῦ κοινωνικοῦ γίνεσθαι, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι μπορεῖ νὰ βρῖσκει κανεῖς κοινὰ σημεῖα σ' αὐτά. Ἡ ἔννοια τοῦ «κολλεκτιβισμοῦ» ὅπως τὴν διαμορφώνει ὁ Hayek ἀντιτάσσοντάς τιν στὴν φιλελευθέρη οἰκονομία, συνταυτίζει κοινωνικὰ καθεστῶτα, ἐπομένως καὶ τύπους οἰκονομίας μὲ πολὺ διαφορετικὰ οὐσιώδη γνωρίσματα. Τὸ οἰκονομικὸ πρόγραμμα καθ' ἑαυτὸ—κι' ἂν δεχθοῦμε ὅτι ὑπάρχει μὲ τὴν ἴδια ἔννοια καὶ στὸ φασιστικὸ κράτος καὶ στὴν κομμουνιστικὴ ἢ σοσιαλιστικὴ κοινωνία—δὲν ἀποτελεῖ τὸ βασικὸ διακριτικὸ στοιχεῖο τοῦ ἐνὸς συστήματος ἀπὸ τὸ ἄλλο. Τὸ νὰ ὑποστηρίζεται αὐτὸ σημαίνει ὅτι παραγνωρίζονται τελείως οἱ κοινωνικὲς δυνάμεις πού ἐκφράζουν αὐτὰ τὰ καθεστῶτα καὶ τὸ γενικὸ τους νόημα στὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη: ὁ συγγραφέας προσκολλᾶται στοὺς νομικοὺς τύπους, ἀδιαφορῶντας γιὰ τὸ κοινωνικὸ περιεχόμενο.

Οἱ βασικὲς σκέψεις πού ἐκφράζονται στὸ ἔργο αὐτὸ εἶναι: πρῶτο ὅτι οὔτε ἡ ἐπικράτηση τῶν μονοπωλιακῶν στοιχείων στὴ σύγχρονη οἰκονομία εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς τεχνικῆς ἐξελίξεως, οὔτε εἶναι ἱστορικὰ ἀδύνατη ἢ ἐπ'ἀνόδου σὲ ἓνα οἰκονομικὸ σύστημα γνησίου φιλελευθερισμοῦ· δεύτερο ὅτι κατάργηση τῆς οἰκονομικῆς ἐλευθερίας σημαίνει καὶ κατάργηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας· τρίτο ὅτι ἡ ἐλευθερία νὰ ἐργάζεται κανεῖς ὅταν θέλει καὶ ὅπου θέλει, νὰ παράγει καὶ νὰ καταναλώσει ὅτι θέλει, τέλος νὰ φέρει τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν ἴδια του ὑπάρξη, ἀγαθὰ πού τὰ ἐξασφαλίζει τὸ ἀτομικὸ σύστημα εἶναι πολὺ πιὸ πολὺτιμα ἀπὸ τὴν ἐνδεχομένη βεβαιότητα οἰκονομικῶν συνηθῶν πού ἐπαγγέλλεται ὁ κολλεκτιβισμὸς. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη καὶ τὴν παραμέριση τοῦ οἰκονομικοῦ φιλελευθερισμοῦ ὁ Hayek ὄχι

μόνο δέν δίνει ὁ ἴδιος καμμιά ἐξήγηση, ἀλλά καί ἀγνοεῖ ἐντελῶς τήν σχετική μαρξιστική ἀνάλυση. Ὡς πρὸς τήν σημασίαν τῆς οἰκονομικῆς ἐλευθερίας καί τῆ σχέση τῆς πρὸς τήν πολιτική ἐλευθερία, οἱ συλλογισμοὶ τοῦ Hayek διακρίνονται κυρίως ἀπὸ τήν ἐξωγκωμένην σημασίαν ποῦ δίδουν σὲ ἐπουσιώδη πράγματα. Χαρακτηριστικὴ ἀπὸ τήν ἄποψη αὐτῆ εἶναι ἡ σκέψη τοῦ ὅτι θὰ καταργηθῇ ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία ἐπειδὴ γιὰ τήν κατάρτιση τοῦ προγράμματος θὰ εἶναι ἀπαραίτητη ἡ σύμπτωση ὅλων τῶν γνωμῶν σὲ ἄπειρα μικροζητήματα, κι' ἐπειδὴ σὺτὸ θὰ εἶναι ἀδύνατο, τελικὰ ἡ λύση τους θὰ ἀφεθῇ στὴν κρίση ὀλίγων. Ἐδῶ θὰ εἶχε νὰ ἀντιπαρατηρήσῃ κανεὶς ὅτι πολιτικὴ ἐλευθερία ἢ δημοκρατία δέν σημαίνει κατ' ἀνάγκην δημοψήφισμα γιὰ κάθε μικροζήτημα κι' ὅτι πούθενά ἢ δημοκρατία δέν ἔχει αὐτὴ τὴν ἔννοια. Τέλος ἡ ὑπερβολικὴ σημασία ποῦ ἀποδίδει ὁ Hayek στὴν οἰκονομικὴ ἐλευθερία καθ' ἑαυτὴν σὰν ἐκδήλωση τοῦ δικαιώματος τῶν ἀτόμων νὰ αὐτοδιαθέτῳ εἶναι προῖον μιᾶς ἀπόλυτα αὐθαίρετης ἀξιολόγησης, τόσο περισσότερο ὅσο ἡ ἐλευθερία αὐτὴ τῆς ὁποίας ὑπεραμύνεται ἔχει ἕνα καθαρὰ τυπικὸ περιεχόμενον: εἶναι ἐλευθερία νομικὴ καί ὄχι πραγματικὴ (ποιά πραγματικὴ ἀξία ἔχει π. χ. γιὰ κείνον ποῦ σήμερον κερδίζει ἡμερομίσθιο ποῦ δέν ἐπαρκεῖ οὔτε κἄν γιὰ τὰ στοιχειώδη μέσα διατροφῆς του, ἢ ἐλευθερία νὰ τὸ διαθέσῃ ὅπως θέλει;). Ἀκόμη δὲ λιγώτερον πειστικὸς εἶναι ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ ὅτι στὴ φιλελεύθερη οἰκονομικὴ ὀργάνωση (τὸν καπιταλισμὸ) ὑπάρχει πραγματικὴ οἰκονομικὴ ἐλευθερία.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴ δήλωση τοῦ συγγραφέα ὅτι δέν κινεῖται ἀπὸ κανένα ἀτομικὸ συμφέρον σὲ ὅτι ὑποστηρίζει—πρᾶγμα ποῦ κανεὶς δέν τοῦ ἄμφισβητεῖ—ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε τὰ ἑξῆς: ὁ ταξικὸς ἰδεολογικὸς χαρακτήρας μιᾶς ἐπιστημονικῆς σκέψης ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν καλὴ πίστη ἐκείνου ποῦ τὴν διατυπώνει. Τὸ ταξικὸ συμφέρον δέν εἶναι τὸ συνειδητὸ κίνητρον σὲ κάθε ἀτομικὴ συνείδηση, ἀλλὰ αὐτὸ διαμορφώνει ὀλόκληρη τὴν ἰδεολογία μιᾶς τάξης καί φορεῖς αὐτῆς τῆς ἰδεολογίας γίνονται τὰ ἄτομα χωρὶς νὰ ἔχουν συνείδηση τοῦ ταξικοῦ προσδιορισμοῦ τῶν ἀπόψεών τους.

P. ΧΡΙΣΤΟΥΛΑ